

## **A moldvai magyarok törökségi kulturális öröksége**

A moldvai magyarok egy része nagy valószínűséggel soha be sem települt a Kárpát-medencébe. Az egyik legarchaikusabb magyar nyelvjárás alapján vizsgálom a benne föllelhető török elemeket. A leszűrhető kulturális vonások összegyűjtése régi tartozásunk.

A nyelvi adatok alapján elkülöníthető török hatások történeti rétegei (ótörök, középtörök, mai török) elkülönítése után megállapítandó, hogy jelentésük alapján az élet melyik szegmensében milyen konkrét török nyelvi hatást feltételezünk.

Vizsgálendő a minél teljesebb nyelvi készlet: a mai moldvai magyar szókészlet, korábbi szövegek, lehetséges eredeti helynevek, szájhagyománnyal rögzített történetek (népballadák, népmesék, népdalok szövegei, stb.) alapján, a vallási hagyományok, viseletek, települések és lakóházak szerkezete, ételnevek, a földművelés és állattenyésztés szakszavai, a hagyományos kismesterségek terminológiája.

A moldvai magyarság katolikus vallású volt, az összes helyszíni kutatónak az ottaniak erről beszéltek, mégis az anyanyelvi vallási szertartásuktól megfosztották őket. Ez a diszkrimináció, mint nemzeti kisebbséget is sokszoros hátrányban részesítette a moldvai magyarokat.

Lükő Gábor a *Moldvai csángók, igazabban magyarok és székelyek* (1940) című előszavában alapos leírását adta a földrajzi elterjedés mellett a nyelvjárási sajátosságoknak. A II. fejezetben a helyneveket vizsgálta, a III.-ban pedig a moldvai magyarság kettős kultúráját (Hoppál 2018: 20). A moldvai magyarok kitelepítéséről bővebben is olvashatunk (Hoppál 2018: 17).

Más finnugor nyelvek esetében is történt török hatásvizsgálat, pl. Munkácsi Bernát (1883: 150) „A törökségnek hatása a votjákra ... kiterjed a szókincsen kívül még a nyelvszerkezetre is elannyira, hogy nincsen része a grammatikának, melyben nyoma ne mutatkoznék.” Majd később ugyanő (1883: 153) „a votjákban voltaképpen török nyelvszellem érvényesíti magát ugor alakokkal.”

Heikki Paasonen (1902) más (csuvas, baskír, kazáni tatár, kirgiz), törökségi nyelvek hatását vizsgálta a votjákban. Száz évvel Munkácsi után Csúcs Sándor (1980) is feldolgozta a votják nyelv tatár jövevényszavait.

Szeretném, ha száz év múlva hasonló módon valaki a moldvai magyar nyelvben meglévő török hatásokat hasonló teljességre törekvéssel, az időközben remélhetőleg megjelenő alapmunkák segítségével feltárná, sokat nyerne a történeti leíró nyelvészet vele.

A népvándorlás korából való török nyelvi hatás vizsgálata a magyar nyelvben nem előzmények nélküli kutatás a magyar tudományban. Gombocz Zoltán 1908-as *Honfoglalás előtti török jövevényszavaink* c. munkája 330 magyar szó török háttérét vizsgálja. 1912-es német nyelvű tanulmánya *Die bulgarisch-türkischen Lehnwörter in der ungarischen Sprache* 227 szót tárgyal.

Bereczki Gábor 1983-as tanulmánya azt hangsúlyozza, hogy a magyar nyelv kutatói rendkívül keveset tettek azért, hogy a jövevényszó kölcsönzésen túl más szempontokból is megvizsgálják a török nyelvek hatását a magyarra.

Ligeti Lajos utolsó akadémiai kézikönyve (1986), melyben a legújabb kutatási eredményeket foglalta össze már konvergens hangtani fejlődésekre mutat rá, sőt morfológiai kérdéseket is tárgyalt. Róna-Tas András és Berta Árpád kétkötetes angol nyelvű nyugati ótörök monográfiája (WOT) mind a magyar, mind a török nyelvtörténetre vonatkozó alapvető újabb ismereteket ad.

A honfoglaló magyarok nagy valószínűséggel lehettek akár kétnyelvűek is. Erre vonatkozóan Halasi Kun Tibor, majd Zimonyi István is tett megállapításokat<sup>1</sup>. Nem lehetetlen azt elképzelni, hogy a beolvadt török népesség (kavarok, bulgárok, kipcsakok, stb.) több hangtani és szerkezeti sajátosságot is meghonosított nyelvünkben. A pár évszázaddal később beözönlő kunok még rá is erősítettek erre a folyamatra.

A török deverbális igeképzés lemásolására csak akkor kerülhetett sor a magyarban, ha a magyarok kétnyelvűek voltak, s el tudták választani a tőtől a toldalékot, melynek a funkciója világos volt számukra (ld. Sándor Klára 1998).

Ilyen szubsztrátum hatásként értékelhetjük különböző török toldalékok (igeképzők, főnévragok, stb.) átvételét, mely bár a nyelvészetben ritka jelenségnek tekinthető, de nem példa

---

<sup>1</sup> Melich (1925-1929: 29) víznévi vizsgálódása során a *Karassó ~ Krassó* folyó kapcsán írja a következőt: „E *Karassó* = *Feketevíz* elnevezések nem csupán megerősítik a *Karassó*ról nyújtott magyarázatot, hanem azt is bizonyítják, hogy a bolgár-török és magyar nyelvű nép mint kétnyelvű nép hosszabb ideig egymással együtt lakhatott.”

nélküli. A török többesjel *+lar* igéken és főneveken is megjelenhet hasonlóan a mi *+k* többesjelünkhöz, mindkét esetben biztos jele annak, hogy igen régi. Ezt a török többesjelet látjuk *Tázlár*<sup>2</sup>, *Bodoglár*, *Oszlár*<sup>3</sup> (Galgóczy 1877: 278, 261, 383) helyneveink végén is.

A moldvai magyarok nyelvében régies, közép török (csagatáj, vagy régi oszmán török) alakok is megjelennek: pl. a *buzogány* szavunk *buzdugán* (Lakatos 2003: 455) : régi török *bozdağan ~ bozdağan* (WOT 188). *Idő* (WOT 437) szavunk *üdü* (Lakatos 2003: 539) : ótörök *sıçğan ödinde* 'a patkány évében' (Clauson 1972: 35). *Kölyök* (WOT 586) szavunk a moldvai magyaroknál *kölök* (Lakatos 2003: 648). *Kép* (WOT 527) a moldvai magyaroknál *kip* (Lakatos 2003: 647) : a Codex Cumanicusban *kibi* (LCC). A moldvai magyar *koldusal* 'koldul' (Lakatos 2003: 647), (WOT 553) : régi oszmán török *kuduş* 'koldus' (Turan 2001: 62) tőből. A *sárga* (WOT 691) a moldvai magyaroknál *şarig* levelek (Lakatos 2003: 265) : ótörök *sarig* (Clauson 1972: 848).

A moldvai magyarban gyakori *+nd* határozórag idő-, mód-, állapot- és helyhatározókon egyaránt megjelenik: *nyárand*, *télend*, *esténd*, *mezünd*, *konyhánd*, *falund*, *homlokánd*, *hátamand*, *görbénd*, *óvotosond*, stb. (Lakatos 2003) és a török birtokos személyjeles *+nda* hely/időhatározóagra vezetem vissza.

Párhuzamként állhat itt a nyelvtörténet egészen korai korszakából az ótörök nyelvből a magyarba viszonylag nagy százalékban átvándorolt igék esete<sup>4</sup>. A hasonlóan nagyszámú jövevény igen kívül toldalékok is kerültek át a közép-mongol nyelvből a volgai és egyéb kipsak török nyelvekbe is.

Bármely területen élő szomszédos népek kölcsönhatása vizsgálható a nyelv segítségével, melyben az élet bármely jelenségére, minden eseményére mindig kell, hogy legyen közérthető kifejezés. Hagyományozott nyelvjárási szövegek különösen alkalmasak lehetnek erre, mert ezekben archaikusabb kifejezések segítségével egészen korai érintkezésekre is rámutathatunk.

A helyszíni, jól dokumentált gyűjtések értékére szeretném még felhívni a figyelmet. Ezek nélkül javarészt csak hipotézisekre támaszkodhatnánk. Bizony keserves is lehet a terepmunka, mert nem könnyű elnyerni az adatközlők bizalmát. Talán, ha sikerül szóra bírni valakit, az épp nem ér rá, mindent elfelejtett, stb. kifogásokkal elzárkózhat. Ám ha megnyílnak a gyűjtőnek, akkor maradandó kincsekre is lelhetünk.

<sup>2</sup> Az ótörök *tāz* 'kopasz, tar' (K 545) szónak a török többesjellel ellátott alakját látjuk.

<sup>3</sup> Galgóczy (1877: 383) úgy vélekedett ez utóbbiról, hogy „A török világ után mint elpusztult falu iratott össze”.

<sup>4</sup> Közismert, hogy a szóképzlet egyik legállandóbb rétegét az igék alkotják.

Ahogy a steppevidék legnyugatibb területének vizsgálata a magyarság története szempontjából kiemelkedően fontos, a turkológia szempontjából sem lényegtelen a máig erősen elhanyagolt gagauz és a kaukázusi karacsáj-balkár török nyelvek kutatása. Mindkét nyelv a beszélők kora és száma miatt súlyosan veszélyeztetett minősítést kapott, e nyugati török nyelveket a kihalás veszélye fenyegeti.

A Péntek János szerkesztette moldvai magyar tájnyelv szótára hiánypótló mű, mert belőle hatalmas mennyiségű alapvető információt nyerhetünk a gyorsan asszimilálódó 20. századi moldvai magyarok szövegei és példa mondatai segítségével. Az egyes szócikkekben megjelölik a szófajt, a jelentéseket, ha többféle jelentésben is használatos egy szó, az előfordulási helyét, stb. Külön felhívják az olvasók figyelmét arra, ha néprajzosok számára fontos adatról van szó, valamint helyenként megjegyzésekkel is kiegészítenek szócikkeket. Az is egy lényeges pozitívuma a szótárnak, hogy belőle értesülhetünk a szó román jelentéséről, mely abban is eligazíthat, ha román közvetítésű török szóval, morfológiai elemmel van dolgunk.

Azzal a céllal tanulmányoztam e tájnyelvi szótárat, hogy milyen török hatásokat lehet megfigyelni benne. Az alapvető lexikai vizsgálaton kívül hangtani, alaktani, jelentésbeli és mondat szerkezeti jelenségeken kívül más, kulturális hatásokat is vizsgáltam.

A korábban a Kazár Birodalom területén élő honfoglaló magyarokhoz csatlakozó török eredetű kabar népek között lehettek többek közt besenyők, kunok, úzok, stb. de valójában nehéz eldönteni, hogy mikor melyikük szerepel az adott népnév alatt. Ahogy a türk, türkmén, a kun népnév is igen elterjedt volt korai forrásokban 'nomád török' értelemben anélkül, hogy konkrét etnikumot jelölt volna. 'Türk' névvel magyarokat is (IX - X. sz.), mongolokat is (XIII. sz.) illettek, s még másokat is (Vásáry 2016).

Az 1280-as évben fellázadtak a betelepült kunok a magyarok ellen, a mai Hódmezővásárhely környékén megütköztek a Hód-tavi csatában Aba, Borsa és Csák nembeli főurak seregeivel, majd a vereségük után csapatostul menekültek Moldvába, valamint Havasalföldre (Pálóczi Horváth 1988: 154).

Gegő (1838: 64) a megtöretés helyszínét az erdélyi Hódos tavához teszi. „...szóbeli hagyomány után a csángók beszélik: hogy ott [a kunhalmoknál] elődeik az isteneknek lovakat áldoztak fel.” (Gegő 1838: 68).

A honfoglaló magyarok lovas temetkezése valószínűleg a hitéletüket is tükrözte (Dienes 1983: 226-7), mindenestre az előkelőbbek esetében lófej és lóbőr is került a sírba, ez utóbbit olykor kitömve helyezték el (Róna-Tas 1996: 118). Veress (1989: 314) 1930-as helyszíni

jegyzeteiből tudjuk, hogy a moldvai magyarok is ősi keleti szokás szerint kelet felé fordítva temetik el a halottaikat.

Gegő Elek (1838: 60) egyenesen kun ivadékoknak írja le a moldvai magyarokat, akik sem a nyelvüket, sem a vallásukat nem változtatják. Tudunk arról, hogy török hagyomány szerint kutyára esküdtek, csata előtt farkasüvöltéssel „varázsoltak”.

Ne hagyjuk figyelmen kívül Györffy György véleményét, mely szerint a csángók elődei a kora Árpád-kori Erdélyből kivándorolt magyarok lehettek, s ez meg is magyarázna számos moldvai magyar nyelvi jelenséget.

A steppevidék etnikumának kérdése mindig is foglalkoztatta az orientalistákat. Legutóbb Golden (2022) foglalta össze az ótörök etnikummal kapcsolatos véleményét. Talán a legrövidebben úgy lehetne összegezni, hogy sohasem voltak homogén csoportok, mert vagy kulturálisan, vagy politikai szempontok miatt óriási volt a keveredés.

Az állandó mozgásban lévő nomádok esetében jól elképzelhető, hogy a kisebb csoportok szívesen csatlakoztak nagyobbakhoz biztonsági okokból. Hol ezt, hol azt a népcsoportot illették ugyanazzal a névvel. Azon kívül az uráli és altaji népeknek is volt külső és saját népnévük, melyek használata szintén nem következetes (Golden 2022: 2).

Elgondolkodtató, hogy türk névvel még a magyarokat is illették, pl. a x. századi bizánci forrásban. Ma sem tudhatjuk biztosan, hogy hány féle nyelvet használtak, volt Kelet-Turkesztánban török népcsoport is többek közt a törzsi konglomerátumban, az orhoni felíratok erről tanúskodnak. Az uralkodó Asina törzsük viszont nem török elnevezésű (Golden 2022: 37).

Van olyan elképzelés<sup>5</sup> is, mely szerint a legarchaikusabb nyelvjárást beszélő északi csángó magyarok az Etelközben maradtak leszármazottai, akik sosem telepedtek be a Kárpát-medencébe.

Nekem nem célkitűzésem, hogy megoldjam a moldvai magyarok eredetének a kérdését. Volt több ilyen próbálkozás is, többek közt a csángók nevének az eredetéről. Azok megállapításai sem győztek meg arról, hogy megoldottnak tekinthetnénk a problémát.

---

<sup>5</sup> Hálával tartozunk a szerkesztésért és fordításért Iancu Laurának, aki felfedezte a jelentőségét Perka (2020) forráskiadásának. A gyökereit kereső Perka mind román, mind magyar történészek, etnográfusok, misszionáriusok, papok, stb. a moldvai csángókat ismertető tanulmányait szedte össze, melyek betekintést engednek a magára hagyott nép küzdelmeibe. Perka kötete második részében „meg is szólaltatja” őket: leveleket, kérvényeket, majd különféle folklór szövegeket közöl. A majd hatszáz oldalas könyvet korai fényképek teszik igazán szemléletessé. Segítségükkel a moldvai magyarok hagyományos ünnepeibe nyerhetünk bepillantást. Nagy részük készülhetett volna bármelyik balkáni török faluban, talán mi is készítettünk ilyeneket, vagy egészen hasonlókat a trákiai bektásik közt.

Sem források elemzése, sem további, pl. helyszíni kutatások nélkül ilyesmiről nem beszélhetek. Arról viszont, hogy a nyelvüket, mely az egész kultúrájuk legfontosabb eleme, milyen erős törökségi hatás érte, kellene szólnom. Figyelembe véve a legközelebbi területeken élő törökségi népek anyagait, egy areális kutatást végeztem, a kontaktus hatások vizsgálata ezen alapszik.

A moldvai magyarokhoz az egyik legközelebb élő csoport, a gagauz törökök eredetével kapcsolatban több elképzelés ismeretes: lehetnek az úzok leszármazottai, akiknek egy része nem mellesleg a Kárpát – medencébe telepedett le magyarok közé, ahol asszimilálódtak. Lehetnek eltörökösített bolgárok is, akik az iszlám térítéssel szemben ragaszkodtak ortodox hitükhöz. Valószínűleg köztük is élhetnek a nyugati ótörökök leszármazottai közül: a Kazár Birodalom egykori lakói, a nyugatra vándorolt kipszakok közül a kunok leszármazottai, de besenyők, korábban utrigurok, kutrigurok, avarok, bulgár törökök, utódai, majd az Oszmán Birodalomból idevetődött mindenféle oguz csoportok.

Magyarországon csak egy rövid szójegyzéke<sup>6</sup> készült ennek a török nyelvnek, gagauz – magyar szótár nincsen, de a török nyelveket ismertető Johanson – Csátó (1998: 82, 87) monográfiában<sup>7</sup> is csak utalás történik rá. A gagauz egy olyan oguz török nyelv, melyet a török nyelvek közül a hozzánk legközelebbi területeken beszélnek még ma is.

A gagauzok a keresztény törökök egy jelentős csoportját alkotják. Gagauziában, a Moldvai Köztársaság<sup>8</sup> területén, Ukrajnában és Törökországban élnek kisebb nagyobb csoportjaik.<sup>9</sup> A Moldvai Köztársaság része volt a középkorban az Etelköznek nevezett Fekete-tenger melléki tartománynak, ahonnét a honfoglaló magyarok betelepültek a Kárpát medencébe.

Célkitűzésem a török hatások, elemek felvillantása a moldvai magyarban, mivel több ezer török folklór szöveget olvastam, fordítottam, be szeretném mutatni, hogy a meglévőkön túl egyéb magyarázatai is lehetnek bizonyos nyelvi jelenségeinknek, melyekre a törökök nem tudók hogyan is gondolhattak volna. Itt szeretném megemlíteni É. Kiss (2013, 2020) és Gugán

---

<sup>6</sup> Rajki 2007-es internetes szójegyzékében mindössze 1600 szó szerepel.

<sup>7</sup> Johanson épp csak utal a lehetséges perzsa, szláv hatásokra a gagauz hangtan és mondattan kapcsán, de külön fejezetet nem kapott ez a nyelv.

<sup>8</sup> A legújabb moldáviai régészeti leletek fényében tudni lehet (Sudár B.: Magyar őstörténet című előadása a Magyar-Török Baráti Társaság részére 2020. szept. 22-én), hogy Etelköz egészen a Kárpátokig húzódott.

<sup>9</sup> Az Orosz Föderáció legészakibb területei közül a szibériai Szaha Köztársaságban is él mintegy 297 gagauz (Büyükkakıncı – Bacanlı (2012: 74).

(2013) úttörő munkáit, melyekből sokat tanultam. Nem mindenre kiterjedő az én kutatásom, de remélem, sokan folytatják még.

A magyarok a steppe vidék legnyugatibb lakói, akik keletről érkeztek mai hazájukba. A tanulmányom célja nem más, mint ami Ivanics Mária (2017: 10) előszavában is elhangzik „mintegy illusztrációja lesz egy steppei mentalitás- és művelődéstörténetnek”, jelen esetben a steppei érintkezéseknek, szokásoknak, hagyományok másolásának, nyelvben való tükröződésének felvillantása.

„Mert a nyelvünk a mi szülőföldünk. ... A nyelv ügye nem pusztán hazafias ügy: hamleti kérdés.” (Csoóri 2022: 76).

Természetesen nem azt vizsgálom, hogy pontosan megfelelő, azonos dolgok megléte mit bizonyíthat, mert az akár a véletlennek is lehet köszönhető, vagy akár azonos nyelvből való kölcsönzésnek. Az összehasonlítás mindig figyelembe kell, hogy vegyen olyan szempontokat, mint a történelmi események okozta kulturális változások, a konkrét, nyelvtörténetben megfigyelhető folyamatok, analógiák, a szabályos változások.

Mindenekelőtt fontosnak tartom, hogy bizonyos írásjelek hangértékét megadjam. Jóllehet a törökségi népek is jórészt latin betűvel írnak, az eltérő hangérték zavaró lehet. A jelen munkában a törökségi adatok közlésénél a mai török nyelv által használt latin ábécét használom.

| török betű | magyar hangértéke                                                                                     |
|------------|-------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| c          | <i>dzs</i>                                                                                            |
| ç          | <i>cs</i>                                                                                             |
| ğ          | hangzónyújtó szerepe van két azonos hang között, eltérőek közt nem hangzik                            |
| ı          | ld. magyar <i>kín</i> , <i>híd</i> szavak régi magánhangzója, mely mély hangrendű toldalékot követelt |
| j          | <i>zs</i>                                                                                             |
| s          | <i>sz</i>                                                                                             |
| ş          | <i>s</i>                                                                                              |
| y          | <i>j</i>                                                                                              |
|            |                                                                                                       |

Tudjuk, hogy a finnugor nyelvcsalád legrégebbi nyelvemlékei a magyar nyelvemlékek, melyek között az egyik legkorábbi a *Halotti beszéd és könyörgés* (számos török elemet tartalmaz) XII. század végi. A törökség legkorábbi nyelvemlékei jóval korábbiak, a XIII. századra már igen jelentős írásbeliségre, sőt számos irodalmi remekműre figyelhetünk föl náluk.

Pázmány Péter<sup>10</sup> olvasása indított el a moldvai magyar nyelv kutatása felé. A jó tanítóról mondottak közt bukkantam erre a részre: „És úgy szóljanak a vétkek ellen keményen, a veszedelmek ellen szívesen, a szerencsétlenség ellen bátorságosan, a világi tisztességekívánás ellen gyalázatosan, hogy mindnyájan *eszekbe vegyék*, hogy azt érzik magokban, a mit mondanak.” Politikai irataiban ugyanez a kifejezés múlt időben így fordul elő: *eszébe vette vala* (Bellaagh p. 294).

Az afganisztáni özbeg török nyelvben található kifejezés: *äsimdan çixtı* ’kiment a fejemből, elfelejtettem’ (szó szerint ’kiment az eszemből’) (Ligeti 1986: 192).

Az 1508-as keltezésű Döbrentei Kódexben (p. 53) is előfordul a kifejezés: *vedd jól eszedbe!*

*Ész* (WOT 343) szavunk törökségi hátterét többen felvetették<sup>11</sup>, ótörök *us* ’intelligence, the power of discrimination’ (Clauson 1972: 240), *us+la+dı neyni* ’he understood good and evil and distinguished between them’ (Clauson 1972: 248).

Török etimológiai szótárában a magyarul is jól beszélő Hasan Eren (1999: 424) is megemlíti, hogy a magyar *ész* szó az ótörök *us* átvételéből származik. Az *us* tőhöz járuló ellátottságképző *+II* már melléknevet képez: *uslu* ’eszes, jó magaviseletű, jól nevelt, stb.’ *Hendiadioin* alakja is van a török értelmező szótárban: *uslu akıllı* fn. ’érett/megfontolt személy’ (TS 2286), ahol a második elem arab<sup>12</sup> eredetű jövevényszóból képzett melléknév. Az *uslu uslu* alak pedig ’okosan, rendesen, ügyesen’ jelentésű határozószó (TS 2286).

A 14. századi királyi hatnyelvű Hexaglot szótárban szerepel az ellentéte: *es+siz* ’without intelligence’ (KD 205E), ahol a tőhöz egy *+sIz* négyalakú fosztóképző járul, ennek szabályos megfelelője lett a magyar *eszetlen ~ esztelen* szó.

---

<sup>1</sup> Egyházi beszédei közül a negyedik előljáróbeszéde *A keresztyén prédikátorokhoz intés* tartalmazza ezt az idézetet (Bellaagh p. 59).

<sup>11</sup> Ligeti (1986: 265) úgy gondolta, hogy bár fonetikai szempontból nem, de tartalmilag feltétlenül a honfoglalás előtt átvett török jövevényszavaink közé tartozik az *ész*.

<sup>12</sup> A török *akıl* fn. az arab *’akl* ’átvételéből származó főnév a törökben a gondolkozás, megértés és felfogás képessége, *ész*’ (TS 54). Ez szerepel pl. az *akıl er-* igében ’feléri ésszel’, mely lehet türkörfordítás is a magyarban. Az *ér* ige is egy ótörök jövevényszavunk (WOT 324).

Az óoszmánliban (Turan 2001: 170) pedig így fordult elő: *ussı git-* aklını veya bilincini kaybet- 'elmege az esze; eszét/eszméletét veszti'.

Az ótörök *us* tőhöz egy denominális verbumképzőt (névszóból igét képező toldalékot) illesztve *+la-* ugyanazt az eljárást látjuk a magyarban is: *ész +le- > észlel*, különbséget tesz, stb., (bővebb összefoglalását ld. WOT 343).

A török névszóból igét képző *+la-* más esetekben is megtalálható a magyarba átkerült török jövevényszavakon, pl. *teremle-tt, érdemle-tt*, stb. Amikor az eredeti török képző már elveszítette a jelentését, akkor ráraktuk mintegy megerősítőként a magyar *-l* igeképzőt.

Az *eszébe vesz, eszét veszti* és az *észlel*<sup>13</sup>, stb. tükörfordításokról magam is írtam (Csáki 2019: 44). A kaukázusi karacsáj törökök Nart eposzában<sup>14</sup> többször előfordul, de a közép-ázsiai kazakoknál is dokumentált: "...*es+ke al+a cürü*" 'ész+DAT vesz+GER jár Imp Sing2' (Sipos 2001: 279). Az *észrevesz* és *észbe kap, észhez tér* szintén lehetnek tükörfordítások, melyeket a TESZ (I: 803) még nyelvjúítási alkotásoknak vél.

„*Eszébe vévén* a nyavalyás egér, mi volna a békának szándékja...(Heltai 1987: 13)”

Vagy, hogy egy délnyugati török, pontosabban kaukázusi (karacsáj-balkár) példán szemléltessem:

*Es+ing+de tut!* 'Tartsd az eszedben<sup>15</sup>!' Nart eposz (Alieva 1994: 130), *ésletmey* 'észrevétlen' (Alieva 1994: 168), ..."*És+le-p qarğandıla*" 'ész+lel+vén látták [ám, hogy ...]' (Alieva 1994: 210), *és+im+e kelgendi* 'esz+em+be jutott' (Alieva 1994: 225), *emegenni es+le+gen+di* 'emegent ész+le+l+t/vett észre' (Tavkul 2004: 74), kumük *ésime-gele* 'eszembe jön' (Dmitriev 1949: 191) : a magyar nyelvterületen mindenhol használjuk *eszébe jut* (Faragó – Jagamas 1954: 189).

Hasonlóképpen a karacsájhoz, a kumük is erős kaukázusi nyelvi hatás alatt álló kipszak török nyelv. Dmitrievnek a kumük<sup>16</sup> nyelv történetéhez tűzött nyelvi gyűjtésében is szerepel ez a kifejezés *ésime-gele* 'eszembe jöve' (1949: 191), *ésine gele* 'eszedbe jöve' (1949: 187), *ésime gelennen geç iken* 'miután eszembe jutott' (1949: 192).

Az összes török nyelvben alkalmaznak igéket segédigeként. Javarást az egytagúakat, de nem kizárólag azokat. Claus Schönig (1984) megvizsgálta a tatár és a baskír (két volgai

<sup>13</sup> Megemlíteném még a Pázmánynál (Bellaagh 135, 139, 145) többször előforduló *érdemlenek* igét, melynek töve ugyancsak török eredetű főnév az *érdem* (WOT 326), s ezen ugyanazt a török denominális verbumképzőt *+la-* látjuk. Egyébként más névszón is dokumentált: *fınylenek, teremlettem*, stb.

<sup>14</sup> Karacsáj *uzaq+dan és+le+di* 'távol+ABL ész+denom verb.+PastSing3' (Alieva 1994: 156), *éslep* 'ész+lel+ve' (Alieva 1994: 210), stb.

<sup>15</sup> Pázmánynál: *eszében tartsa* (Bellaagh p. 53, 61) itt a *tart* igei elem is török háttérű (WOT 867) : karacsáj *ésingde tut!* 'eszedben tartsd! (Musukalanı 2012: 7, 11).

<sup>16</sup> A kaukázusi kipszak török nyelvek közé tartozó nyelv.

kipcsak török nyelv) segédigéi aspektusait<sup>17</sup>, majd rátért a többi török nyelv leggyakoribb segédigéire (Schönig 1984: 292-325). Megállapíthatjuk, hogy ezek túlnyomó többsége a magyarban<sup>18</sup> is ismert jelenség.

A Bárczi – Benkő – Berrár (1967) magyar nyelvtörténetében leírtakat egyetemi éveim óta fejben tartom: „A névszóragozásban az egyes szám 1. Személyű birtokos jelölésére a legtöbb rokon nyelvben az *-m* formáns szolgál: pl. magyar *fejem*, vogul *šämem* 'szemem'...Az egyes 1. személynek ilyenfajta jelölése tehát már az uráli korban élhetett, s ha azóta alakilag és funkcionálisan tovább is fejlődött (ti. az *-m* korábbi *\*me* 'én' névmásból lett), a jelenségnek az említett nyelvekben való mai azonossága biztosan mutat a közös eredetre. A hasonlítást kifejező szerkezetben a mai magyar köznyelv a *nálam nagyobb* típust ismeri, a nyelvjárások többségében azonban a *tőlem nagyobb* típus járja. A rokon nyelvi megfelelők, pl. vog. *taß ānəmäl ianiγ* 'tőlem nagy', ... rámutatnak, hogy a magyar nyelvjárási forma ősi örökség, már a finnugor alapnyelvben is megvolt (Bárczi – Benkő – Berrár 1967: 26).

Az előbbiekhöz gyorsan hozzá kell tenni, hogy mindkét megállapítás a török nyelvekre is teljes mértékben igaz, ennél fogva nem bizonyíték értékű a finnugor nyelvrokonság vonatkozásában.

Mert az *-m* formáns az egyes szám első személyű birtokos személyjel minden régi és mai török nyelvben ismert, sőt tovább is fejlődött, (ti. az *-m* < visszamegy egy ótörök *ben* 'én' jelentésű személyes névmásra, mely a szóvégi nazális hatására az oguz nyelveket (dél-nyugati török csoport) kivéve bilabiális nazális szókezdőre változott, *b-* > *m-* lett az összes török nyelvben. De nem csak hogy élhetett a valamilyen korai korszakban, hanem a legkorábbi dokumentált előfordulása a 8. századra tehető (Clauson 1972: 346).

Mai török *tat+lı karı+m* 'édes feleségem', ahol a *tad* 'íz' +*lı* ellátottságképző, 'feleség'+Poss. Singl.

Ezen felül az összes török igei személyrag egyes szám első személyben (Sing. 1) ugyancsak *-m*.

| Birtokos személyjel (Sing. 1) | Jelen idejű Sing.1 igerag | Múlt idejű Sing.1 igerag |
|-------------------------------|---------------------------|--------------------------|
| +Im                           | -Im                       | -dIm                     |

<sup>17</sup> *al-* 'vesz', *quy-* 'tesz, rak, fektet', *bir-* 'ad', *tašla-* 'dob, vet, hány', *böt-* 'véget ér', *yet-* 'elér', *kit-* 'megy, jár', *tor-* 'áll', *yörö-* 'jár', *yat-* 'fekszik', *otur-* 'ül' stb. (Schönig 1984: 17-18).

<sup>18</sup> Többek közt a *tart* igeik török hátteréről olvashatunk a nyugati ótörök monográfiában (WOT 867). A *réginék tart*, a *városba tart*, *eltart*, *kitart*, *összetart*, *nem tart sokra*, stb. esetében megjelenő *tart* igeen nagy szócsaládot képez a magyar nyelvben. A balkár mesekönyvből vett példákban a *tohta-* közép-mongol eredetű 'áll' jelentésű ige tölt be hasonló funkciót: *žel tohtağan* 'megállt a szél' *žawun tohtağan* 'elállt az eső' (p. 82), stb.

## Kutatási anyagok

Wilhelm Radloff 1868-ban megjelentetett szibériai, majd sok más mellett Gunnar Jarring (1980-1997) belső-ázsiai kutatásai óta tudjuk, hogy a népi szövegek gyűjtésének és dokumentálásának mekkora jelentősége van akár még napjainkban is a török nyelvtörténeti, nyelvészeti vizsgálódásokban is. Ezek is a történeti leíró nyelvészet kutatási területére biztosítanak anyagot, hiszen a szájhagyományozott szövegek mind a mainál korábbi időkben születtek, elemzésük ezért nyelvészek feladata is. A népi irodalom a hagyományos kultúra bőséges tárháza, melyből a konkrét költészeti formákon túl a hiedelmek, az élet fontosabb eseményeihez kapcsolódó szokások, a beszélt nyelvi fordulatok, a viseletek, stb. stb. sorra mind dokumentálhatók.

Emiatt is gondolhatjuk azt, hogy a terület folklórja mindenképpen vizsgálándó, ahol eleink elhaladtak, hosszabb-rövidebb ideig elidőztek, mielőtt végleges helyükre, a Kárpát medencébe beköltöztek volna. Olyan különlegességre bukkanhatnánk, mint a helynevek tükrözte szertartások, különféle kultuszok, a fogadott testvér, a tejtestvér fogalma, a házassági szokások terminológiája, az állattartásban, a hímzésmintákban, a településformákban, a nemezkészítésben, a népköltészet prozódijában, a vallási énekekben, stb. nagyjából az élet minden területén megtalálható párhuzamosságokra.

Helyszíni gyűjtést nem végezhettem a Covid járvány miatt, ezért a vizsgálatom legfőbb alapját képezte Péntek János moldvai magyar szótára, Domokos Pál Péter moldvai kötete, Lakatos Demeter kétkötetes verses könyve, Perka Mihálynak a moldvai magyarokról írott monográfiája, valamint a Moldvai csángó népművészet című kötet.

Nem volt a polgári Magyarországon túlságosan népszerű a török kapcsolatok feltárása a XX. század elején sem, a legjelesebb kutatóink közül is csak kevesen, pl. Bartók Béla, Németh Gyula, Ligeti Lajos vizsgálódott törökségi népek közt. Vargyasnál (1999: 48) arra figyeltem fel, hogy lépten-nyomon ugor hátteret kíván bizonyítani, ott is, ahol lehetetlen, pl. a siratók esetében.

Eleinte csak a moldvai magyar népdalok és népballadákban (Faragó – Jagamas 1954), majd Kallós (1971), Veres (1989) és Szegő (1988) gyűjteményeiben a dalszövegekben vettem észre

törökös szerkezeteket<sup>19</sup>, toldalékokat, jövevéyszavakat, majd szüzséket. A régi stílusú moldvai magyar dallamok nagy általánosságban honfoglalás előttiak lehetnek (Faragó – Jagamas 1954: 22).

Domokos, Lükő, Petrás és Perka kutatásairól is tájékozódtam. A Domokos (1979) szerkesztésében megjelent *Kájoni Cantionale* kötetét is bevontam vizsgálataim tárgyába. 1676-ban Kájoni János Csíksomlyón, a kolostor nyomdájában ezer oldalas egyházi énekeskönyvet nyomtatott kották nélkül.

Kutatásom tárgya a moldvai magyar tájnyelv, mely (hasonlóan az ordoszi mongolhoz, vagy az afganisztáni törökhöz a khaladzshoz) jócskán elszigetelt a mai irodalmi magyar nyelvi standardtól. Ezért olyan régiségjegyeket is őrizhet, melyek a mai magyar nyelvből már ki sem mutathatók. Az általam átnézett népi, javarészt dalszövegek, más magyarázatok tartalmazzak egy csomó olyan szociológiai, pszichológiai, néprajzi, történeti, s sok más információt is, melyekkel ritkán találkozni.

Ami a legkézenfekvőbb és leggyakoribb lexikológiai vizsgálaton túl is érdekes lehet, hogy hogyan hatottak a kontaktus nyelvek közül a törökségek a magyar nyelv további rétegeire (fonetika, morfológia, szemantika, szintaxis). Kontaktus nyelvek közül is a lehető legközelebbi helyszínen beszéltek: a gagauz, a délnyugati kipcsak török nyelvek (karacsáj-balkár, krími tatár<sup>20</sup>, karaim, stb.), a balkáni török nyelvek és a régi török nyelvek közül a bolgár török és a kun jöhet itt szóba, valamint az oszmán hódítással kalkulálható oszmán török. Areális vizsgálatot végeztem tehát, a moldvai gagauz, a kaukázusi karacsáj-balkár, kumük, romániai és bulgáriai, koszovói, macedóniai törökségi népektől gyűjtött nyelvjárási anyaggal vettem egybe a corput.

Természetesen már a szókészleti vizsgálódás is csak akkor lehetséges, ha rendelkezésre áll megfelelő szótár. Ezt testesíti meg a Péntek János (2016 - 18) szerkesztésében pár éve megjelent kétkötetes szótár, azon kívül több más, tizenkilenc és huszadik századi helyszíni népköltési gyűjtés, valamint a kétkötetes *Csángú országba* c. verseskönyv (Lakatos 2003).

Ahogy a Nyelvelmélet és kontaktológia 4. konferencián Csató a kódmásolás modellje kapcsán kifejtette, török és nem török nyelvekre egyaránt hatott a steppe vidéken az ótörök

---

<sup>19</sup> A balkáni nyelvekre gyakorolt török hatást vizsgálta É. Kiss (2020: 69).

<sup>20</sup> Saját gyűjtésű „oral history” anyagunkban hangzik el, hogy még a huszadik század ötvenes éveiben is menekültek krími tatárok a Balkánra, pl. Romániába, tehát a török – magyar érintkezés egyáltalán nem zárult le a középkorban (<http://zti.hu/sipos> Kar\_26\_VID 00:51:04).

nyelv. A magyarral is ez történt, nyelvtörténetünk korai szakaszában nyelvünkre sok száz éven át erős hatást gyakorolt.

A magyar nyelvet ért török nyelvi hatást igen leegyszerűsítve három kronológiai rétegbe szokás sorolni:

- a. honfoglalás előtti (onogur, volgai bolgár, köztörök, kipcsak, kazár, avar, stb. stb.),
- b. honfoglalás utáni (kun, besenyő, úz, stb.),
- c. oszmán török hatás.

Ezek közül bármelyik réteg, sőt továbbiak is jelen lehetnek az eltérő szubsztrátumú moldvai magyar nyelvben, melynek végső kialakulásában eltérő, csatlakozó, beolvasztott kisebb-nagyobb török nyelvű csoportok is részt vehettek. A moldvai magyar esetében föltétlenül számolnunk kell a területi szempontból a legközelebbi balkáni és kaukázusi török nyelvek további hatásával.

Minthogy a magyarok a finnugor nyelvrokonaiktól nagyjából háromezer éve teljesen függetlenül, teljesen eltérő környezetben élnek, el lehet képzelni, hogy az eltérő környezetben, eltérő hatások érhették a nyelvünket (Benkő 1991: 17).

A honfoglaló magyarok minden bizonnyal többféle török csoportot olvasztottak magukba és kétnyelvűként érkezhettek meg a Kárpát medencébe, a moldvai magyarok régebbi csoportjai viszont be sem telepedtek oda, őket még tovább és még többféle török hatás érhetette a területi elhelyezkedésüknek is köszönhetően.

Elsősorban dél-nyugati török nyelvekre kell itt gondolnunk a legkorábbi időktől, Attila halála után akár a keletre visszavándorló hunokra, avarokra, bolgár - törökökre, kazárookra, besenyőkre, kunokra, majd a legkülönbélebb és a Balkánra is beözönlő apróbb-nagyobb kipcsak törökökre, és az oguzokra.

Tipológiai szempontból a moldvai magyar és a török nyelvek is azonos csoportba tartoznak, a toldalékoló nyelvek csoportjába, melyeknek sok-sok közös vonása ismert: pl. a szó- és mondat szerkezet, a toldalékoláskor alkalmazott illeszkedés szabályai, stb.

A párhuzamos nyelvtörténeti változásokat is beleértve, többen megírták mind a magyar, mind a török nyelvek hang- és alaktörténetét, elég csak Ligeti konvergens hangtörténeti fejezetére (1986: 53-88), vagy még inkább Róna-Tas – Berta (2011) monográfiájára (WOT 1011-1176) gondolnunk. A történeti hangtanokból értesülhetünk az eredeti magán- és mássalhangzókészletről, ezek ismertetésétől ezért eltekintek.

Robbeets (2020) a transzeurázsiai nyelvek tipológiai hasonlóságáról írt tanulmányában néhányat felsorol, mint például a tövéghangzóhoz illeszkedő toldalékok (magas hangú töhöz magas hangú toldalék járulhat: pl. török *ip* 'fonál' +*ler* (Plur.), a jövevény igéket képzőkkel/segédigékkel illesztik be a rendszerbe; a távolra-közelre mutató szavakat hangrenddel különböztetik meg; a felszólító mód eredetileg az abszolút igető; számnevek után nincs többesszám; igeneveket szívesen alkalmaznak határozószók helyett, stb.

A moldvai magyar nyelvi jelenségek közül jórészt azokat sorolom fel, melyek a környező, vagy a legközelebbi területeken (Kaukázustól a Dél-Balkánig) beszélt török nyelvekben is gyakoriak.

Szeretném hangsúlyozni, hogy nem terjedt ki mindenre az érdeklődésem, a vizsgált anyag, a moldvai magyar török elemei sokkal figyelemre méltóbbak annál, mint ahogyan itt bemutatom. A török eredet, a török hatás egyébként a nyelv minden szintjén kimutatható náluk. A legrégebbi elemek minden bizonnyal honfoglalás előttiek, de akár napjainkig is elképzelhető erős kontaktus hatása. Legjobb lenne, ha egy kutatócsoport dolgozna fel a kérdést, melynek előzménye lehet az én munkám, mely legfeljebb a figyelem felkeltésére szolgálhat.

A mellékelt szólistában felsorolt török jövevényszavak esetében nem tárgyalom a török hátteret, inkább megadom a nyugati ótörök monográfiában (WOT) található lapszámát, ahol az érdeklődő mindazt megtalálja. Abban az esetben, ahol nincs nyugati ótörök háttér, ott a legnagyobb török értelmező szótár (TS) oldalszámával, esetleg más, pl. a karacsáj szótárával jelzem, hogy van török háttere.

## 1. Hangtani észrevételek

Ugyanúgy megfigyelhetjük a két nyíltszótagos tendenciát napjainkig mind a török, mind a magyar szövegekben, pl.

a. „Szűzeknek *sergibül*” (Szegő 1988: 53).

A török nyelvekben „a hangsúlytalan szóközi szótag magánhangzójának kiesése a kezdetektől fogva létező hangtani esemény. Az ótörökben az orhoni feliratokon, ujjur szövegekben, Kaşgarinál, a Kutadgu Biligben, más korai irodalmi emlékekben, stb. bőséggel találhatunk erre vonatkozó világos példákat. Még ma is előfordul, hogy a kétféle alak egyaránt szerepel ugyanabban a szövegben pár sor, vagy néhány oldal eltéréssel: *üzere* ~ *üzre* 'rá, -ért, szerint, stb.', *ötürü* ~ *ötrü*... 'miatt, következtében, vminél fogva,' (DK 370).

b. Közép-török: *kilumaz* (KB 53) : mai tö. *kılmaz* 'nem tesz', *buyuruk* (DK 63) : *buyruk* 'parancs, utasítás', *buzagü* 'borjú' (DK 63), *degenek* (DK 80) : *değnek* 'támaszték, bot', *yaluñuz* (DK 318) : mai. tö. *yalnız* 'egyedül, csak', *yapağü* (DK 320) 'gyapjú', stb.

Különösen magánhangzóval kezdődő toldalékok előtt: *alın* 'homlok' +I (Acc) > *alın*. A közép-törökben: *alın* 'homlokom' (DK), *alınuñda* 'homlokodon', *boyun* +I (Acc) > *boynu* 'nyakat', *köñül* 'szív' +Im (Gen Sing1) > *köñlüm* 'szívem' stb.

A mai török *araba* 'szekér, kocsis' : karacsáj *at arbalı* 'lovas szekeres' (Tavkul 2010: 52); karacsáj *belibav* ~ *belbav* 'öv, derékszíj' (Tavkul 2020: 104); karacsáj *javurun* 'lapocka' ~ *javrun* 'id.' (Tavkul 2020: 125); török *yaprak* 'levél' : karacsáj *çapırak* ~ *çaprak* 'levél' (Tavkul 2020: 143), *bayrım çapırak* 'hosszú levelű gyógynövény' (Tavkul 2020: 101); karacsáj *çabadı* ~ *çabdı* 'csap Sing3' (Tavkul 2020: 139); karacsáj *fativa* 'fetva, rendelet' (Tavkul 2020: 169); karacsáj *ilibije* ~ *ilibje* 'tyúkhúsból készült étel' (Tavkul 2020: 199).

Kaukázusi kipszak török nyelv a kumük is, ennek adatait részben Merhan (2008) népmeséket feldolgozó nyelvtanából szedtem össze: *çaçırat-* : tö. *sıçrat-* 'ugrat' (p. 171), *halıça* > *halça* 'kis szőnyeg' (p. 178), *hazine* > *hazna* 'kincstár' (p. 179), *kamuçu* : tö. *kamçı* 'ostor' (p. 181), *topurak* 'föld' (p. 197) : török *toprak*.

Birtokos személyjeles alakokban (Sing2) szintén megfigyelhető: *boyun* +*undan* > *boynundan* 'termetedről', *buyur* +*uğu* +*nu* > *buyruğunu* 'utasítás+á+t' (Merhan 2008: 24).

A dél-balkáni kelet-trákiai török<sup>21</sup> nyelvjárásban: *başna* < *başına* 'fejére', *karlar* < *karılar* 'vénasszonyok' (Olcaý 1995: 18); *orda* < *orada* 'ott', *burýa* < *buraya* 'ide' (Olcaý 1995: 19). Gagauz népdalokban: *çotri* 'csutora' (p. 12); *uşeklarnı* 'kicsinyeit' (p. 27); *klise* 'templom' (p. 40), stb.

A bilabiálisok ingadozása mind a moldvai magyarban, mind a törökségi nyelvekben jól dokumentálható:  $w \sim b \sim m \sim p$  [ $\sim g$ ]

Moldvai magyar példák: *a patak martján* (Lakatos 2003: 232), *bereb* ~ *béreb* 'veréb' (Lakatos 2003: 634), *lebegü* 'levegő', *rivanc* → *ribanc* (I/2. 288), stb.

Az ótörök *iwriq* ~ *ibrik* 'bögre' (K 296), *köwürgen* ~ *kömürgen* 'hegyi hagyma' (K 329), *küye* : *güve* 'moly' (K 337), *murç* 'bors' (K 346), *menggü* : *bengi* 'örök, végtelen', *ögey* : *üvey* 'mostoha' (K 370), stb.

A régi oszmán törökben: *ögey ata*, *ögey ana* 'mostoha atya, mostoha anya' (Turan 2001: 61) : török *üvey* 'mostoha' (TS 2321). Egymás mellett előfordulhatott *-VgV-* ~ *-VvV-* pl. *kılavuz* ~ *kılavuz* (Turan 2001: 148)

A középtörök Tezkire-i Hakim Ata szövegében (83b9) *savuk* 'hideg' (Kaya 2007: 30) : ótörök *sogık* (DLT).

A szabır népnév esetében, a török nyelvekben van ennek *savır* ~ *sevir*, az avarnak: *abar* előfordulása is, a volgai bulgár *vuyriğ* ~ a köztörökben *buyruq*.

A karacsáj-balkárban *biş-* : török *piş-* 'fő (étel)' (Tavkul 2020: 108), *palah* : török *bela* 'baj, csapás' (Tavkul 2020: 291), *suvsap* ~ *suvsab* 'szomjúság' (Tavkul 2020: 323), *oba* 'halott' (Tavkul 2020: 281) ~ *ov* 'halott' (Tavkul 2020: 284), *qurman* : tö. *kurban* 'áldozat', stb.

Magának a balkár népnévnek is az önelnevezési alakja *Malkar*. A Codex Cumanicus-ban szereplő *tuman* 'köd, homály' szó a karacsáj-balkárban *tuban* ~ *tuman* alakokban él tovább.

Kumük adat: *men* : tö. *ben* 'én', *miñ* : tö. *bin* 'ezer', *mu* ~ *bu* : tö. *bu* 'ez', stb. (Merhan 2008: 187); *bermak* : tö. *parmak* 'ujj', *bek* : tö. *pek* 'nagyon' (Merhan 2008: 166).

Dunai tatároktól gyűjtött közmondásban bukkantam a *kulabuz* 'vezető, kalauz' (Kúnos 1906: 73) szóra, melyet a közép-mongolból származtathatunk és az egész steppevidéken *-v-*vel ismert. A mai törökben *kılavuz* 'kalauz, idegenvezető' (TS 1288).

<sup>21</sup> Fontos megemlíteni, hogy ez a nyelvjárás úgyszólván azonos az észak-keleti bulgáriai török nyelvjárással (Eckmann – Mansuroğlu 1959: 113-8).

A dobrudzsai tatárok népdalaiban *barmam* 'nem megyek' : tö. *varmam*; *bermez* 'nem ad' : tö. *vermez*; *ğalbarmam* 'nem könyörgöm' : tö. *yalvarmam* (Blaskovics 1962: 74).

A moldvai magyarban azonos hiátustöltőket alkalmaznak a környező török nyelvekkel (-*h*-, -*j*- [-*y*-, -*ğ*-], -*v*- [-*w*-]), melyek helyenként tetszőlegesen funkcionálnak, pl. a 'követhez' szó a törökben *elçi+y+e*, a karacsájban *keleçi+g+e*; de ugyanannak az igének a tövében is megfigyelhető ez a tetszőleges helyesírás '[eső] esik' ige a törökben *yağ-*, a karacsájban *caw-* [jaw-].

a. magyar példák: *téhéd* leszek, *divó*, *anyajátok*, (Kallós 1971); *léhányok*, *hosszu júton*, *há jodafel*, *rivám*, *rivád*, *fejér*, városon *kihül* (Veress 1989), midőn eleget *ijutt* volna (Heltai 1987: 118), Kilenc *lihán fejrbe* (Faragó – Jagamas 1954: 174), *Ki jakkor születik* (Faragó – Jagamas 1954: 296), *ha jaddig* (Faragó – Jagamas 1954: 289), *riváirogatta*, *rivámosojgotta* (Faragó – Jagamas 1954: 153), Nagy *hosszú jalmának tizenkét szép ága* (Szendrei 1993: 17), *Ha jezt* fel nem *fejted* (Szendrei 1993: 18), Roskadt *tetemejim* (Szendrei 1993: 25), *Ne jesse*m kétségben (Szendrei 1993: 28), *Elüté jaz égi harmat* (Szendrei 1993: 37).

Legkorábbi helyneveink közül való a *Fehérvár*<sup>22</sup>, melynek Anonymus Gestájában *Bolgárfejevár*, majd másik összetételben *Nándorfejevár* alakja olvasható (Pais 1975: 114, 141).

A Kazár Birodalom fővárosa *Sar+kel* 'fehér ház/vár' a nevét erődjéről kapta, melyet egy bizánci kardhordozó építtetett valószínűleg 838 körül (Fodor 1988: 81). A bolgár török eredetű név előtagja a *sárga* szavunkkal azonos, mely ott akár *fehéret* is jelentett. A szó háttéréről bővebben lehet olvasni a nyugati ótörök jövevényszavainkat feldolgozó monográfiában (WOT 691).

A fehér : fekete elkülönülése a törökségi nyelvekben is presztizs értékkel bírt akár helynevekben, akár törzsi elnevezésekben<sup>23</sup>. *Fehér* szarvast vett üldözőbe a híres vadász a Nart eposzban. *Fehér* lovat ajándékozni uralkodóhoz méltó szokás volt a honfoglalás korában. A

<sup>22</sup> A foglalkozást jelölő helynevek mellett a törzsi eredetű helyneveink közt is számos török eredetűt látunk: *Törtel* 'négy szövetség', *Ellend* 'szövetséget alkotó', stb. A *Karcsa* tagú helynevekkel külön kellene foglalkozni, mert ez a *kende/kündü* főméltóság és a *gyula* után a harmadik legfőbb méltóságot jelentette. 1215 óta csak Pozsony vármegyében tíz ilyen helynevünk ismeretes: *Egyház(as)karcsa*, *Érsekkarcsa*, stb.

<sup>23</sup> Az orosz krónika írója Nesztor a kazárokat *fehér* ugor, a magyarokat *fekete* ugor névvel illette (Bakó 1988: 221).

*fehér* volt a kiemelt, a dicső, a nemes, a pozitív<sup>24</sup>, (*fehérnép* szavunk is ezt tükrözheti), míg a *fekete* az átlagra, még inkább átlag alattira, a közönségesre vonatkozott.

Helyneveinket ez alapján is érdemes tanulmányozni, pl. *Újfehértó*, *Fehéregyháza*, stb. Kazár helynév pl. a *Hara siu* 'Fekete víz' (Róna-Tas 1996: 101).

Egy tatárjárásról szóló cikkben<sup>25</sup> bukkantam rá arra, hogy nem mindenki ismeri az *egyház* 'templom' jelentését. A szóösszetétel előtagja nem számnév, hanem egy ótörök szó az *edgü*: 'good' in every sense of the word, (of people) 'morally good' (Clauson 1972: 51), vagyis 'szent', az etimológiája megtalálható (WOT 307).

*Szentegyháza* helynevünkben azt láthatjuk, amikor ez az *egy* 'szent' jelentés már elhalványult, elébe rakták a szlávoktól átvett *szent* szót mintegy megerősítőnek. Ez a megerősítő funkció szóvégeken, toldalékokban is gyakori. Törökös vonásnak tekinthetjük a birtokos személyjelet is a név végén. Székelyföldön van *Szentegyház* tava is (Orbán 1982: 321).

Duna-Egyháza (Galgóczy 1877: 321), magyar-tót község volt valaha, Solton felül.

A kunok sem voltak egységes etnikum, ahogyan a steppén nomadizálók mindig befogadtak csatlakozó törzseket, ez alól ők sem kivételek. Az *Úz mentén* élő kunokat nevezték *fekete* kunoknak (Nigri Cumani), míg a kun-kipcsakokat *fehér* kunoknak (Albi Cumani) korai magyar krónikákban (Pálóczi Horváth 1988: 139).

A törökök moldvai megjelenése az 1380-as évekre tehető (Gegő 1838: 62-5), akkor a mai Moldvát *Ak-Wlach* 'Fehér-Oláhország', Oláhországot *Kara-Wlach* 'Fekete-Oláhország' névvel illették.

Gegő (1838: 11) tekervényes moldvai útja során haladt el *Fejérkö* mellett.

Péntek szótárából adatok: *fejérbársony* ~ *fejérbárszony* (253), *öjé* → *övé* (I/2. 215)

Elmene *jaz* szomszédjával (Kallós 1971: 494); *Jaz* a lepedeje (Perka 2020: 568); „Kéjet fekete szeme” (Petrás 1979: 1358)

b. Közép-török adat: *otağ* ~ *otah* (DK 238) 'nagy díszes sátor', *ögeç* (DK 241) : mai tö. *öveç* 'két-három éves hím birka'; *yüzüm* : mai tö. *üzüm* (Kavani 1999:132)

Törökségi példák a gagauz népdalok kötetből: *Tudorka*+y<sup>26</sup>+ı (p. 14) 'Tudorkát', *taligıyı* 'szekeret' (p. 12).

További moldvai magyar adatok: *kihé* azak a louok? (Perka 2020: 564), *emihénk* (Perka 2020: 564), stb.

<sup>24</sup> „Fejér kendő van fejemen Fekete gyász e szívemen” (Petrás 1979: 1417).

<sup>25</sup> Bihari D. (2023.07.30) Tatárjárás: minden leírt szörnyűség igaz. (24.hu)

<sup>26</sup> Erdal (2000: 43) elnevezése a toldalék hangra "buffer consonant", "palatal glide breaking up vowel clusters".

A *h* hang olykor el is tűnhet különböző helyzetekben > Ø, de meg is jelenhet:

*elirvadtam*, *urkot* (Kallós 1971; Szegő 1988: 149), *irokba* (Szegő 1988: 150); *útsem ki* (Veress 1989); *uszár* (Szegő 1988: 46, 193), *ursari* 'huszár' (Szegő 1988: 156), *urkoz* (Heltai 1987: 62). Péntek szótárából: *árin(fa)* ~ *hárin* 'éger' (51), *ármászár* ~ *hármászár* 'csödör' (51), *aszaj* (hím) ~ *haszáj* 'hónaljdisz' (53), *ervagy* → *hervad* (227), *jába* → *hiába* (394). *hambár* (337) *urkol* 'hurkol' (I/2. 439), *urok* ' (vad, madárfogó) hurok' (I/2. 440), *feér* virágak teremnek (Lakatos 2003: 308), *űccse* 'hűtse' (Veress 1989: 338).

Ottani kutatóútján rögzítette Kóka R. az *odalyka* 'szobácska' szót. A Balkánon is elterjedt török *oda* 'szoba' szónak anorganikus *h*-val alkotott alakja a *hodály*. A *hombár* is ide tartozik, sőt valószínűleg a *hurok* (Aydemir 1999: 425) is.

Anonymusnál *Ungvár* ~ *Hungvár* egyaránt előfordul, továbbá a mai Ungvár környékén élőknél most is váltakoznak ezek a formák (*ungarus* ~ *hungarus*) (Pais 1975: 151). Hasonlóképpen a *Hülek* ~ *Ülek*, az *Igyfon*-erdő, mely *Hegyfon* alakban is ismert. Kiss (1999: 216-7) említi könyvében hogy a *Hegykő* < *Egykő*-re megy vissza, Zelliger Erzsébet pedig *Igykőre* vezeti vissza a Sopron környéki helynevet. Ugyanő elemezte a Szent György-hegy későbbi elnevezését, mely a Zala vármegyei *Hegymagas*. Ennek első írott emléke 1093-95-ből való, de még nem volt *h*-szókezdője. Zelliger úgy véli, hogy *Szentmagas* névből alakult ki népetimológiával a *Hegymagas* (Tóth 2009: 104).

Korai magyar mártírpassióból vett szövegrészletben: ...*"Hirénát hagyják ott,..."* (Dömötör 2006: 70), a Jordánszky-kódexben: *hűnekik* (Dömötör 2006: 75).

Korai helyneveink közül *Hurhyda* 'Úrhídja' (Kristó 2000).

Arra is van példánk, hogy egy soha ott nem volt *h* megjelenjen egy adatban: *hakarmit* (Kallós 1971), *kihódatta haját* (Kallós 1971: 612), *Heredj e misére* (Szegő 1988: 23), *heregy lányom* (Szegő 1988: 44), *horáig* (Heltai 1987: 114), *hispán* (Hegedűs - Papp 1991: 123), *holchoban* (Hegedűs - Papp 1991: 138), *hujonan* (Hegedűs - Papp 1991: 120), *hvyönan* (Hegedűs - Papp 1991: 681), *Hwýwarbol* (Hegedűs - Papp 1991: 82), *hidegeny* (Berze Nagy 1940: 183); „Hacca jobb kezedet” (Faragó – Jagamas 1954: 244).

Perka (2020: 509) szövegközléseiben az ijedségről szólóban bukkantam a *hulica* szóra. Ez az eredetileg magánhangzóval kezdődő orosz jövevényszó (*ulica*) is kapott egy *h*- protézist.

Az eltűnő ~ feltűnő +*h-* -ra a trákiai kutatóútjaim során találtam rá. Szakrális és egyéb nyelvjárási szövegekben gyakori *Hallah* 'Allah', *hanne* : *anne* 'anya', *hiçen* : *için* 'számára', ... (Sipos – Csáki 2009: 360).

Krími tatár *aqqında* (Bahšiš 2016: 1) : török *hakkında*; krími tatár *azir* : török *hazir*; krími tatár *ürmet* (Bahšiš 2016: 10) : török *hürmet*, krími tatár *azirla-* 'készül' : török *hazirla-*, krími tatár *meraba* (Bahšiš 2016: 5) : török *merhaba* stb.

Németh (1967: 108) gyűjtötte balkáni török adat a *hafetersin* 'bocsánat' : tö. *affedersin*.

Trákiai török *Hayvalı* 'településnév Ayvalı' (Olçay 1995: 67). Karacsáj *eseb* : török *hesap*. Kúnos (1906a: 74) ada-kalei gyűjtésében fordul elő az ismert balkáni helynév Orsova, *Hıršava* alakban.

Blaskovics (1962: 72) dobrudzsai tatár szövegében fordul elő az *akay awası* [Hakay havası] – töröksípval és dobval előadott férfitánc neve. Ugyanonnét (Blaskovics 1962: 77) gyűjtötte népdalban: *em...em* : török *hem ... hem* 'is...is, (vagy tagadó mondatban) *sem...sem*'.

A gagauzban is gyakori az eltűnő, feltűnő *h-*: *hav* : török *av* '(erdei) vad'; gag. *hat* : tö. *at* 'ló'; gag. *hağ* : tö. *ağ* 'háló'; gag. *haz* : tö. *az* 'kevés'.

A gagauz népdalszövegekből: +*h-* *hacımayor* 'nem sajnál'; *hanacıyım* 'anyukám', *haalasın* 'sírjon' (p. 24), *haldılar* 'vettek' (p. 64), *kurban hadadılar* 'áldozatot mutattak be' (p. 67.), *haul* 'falu', *hadam* 'férfi', *haldı* 'elvitt' (p. 128).

A kumükben is ismert a szókezdő *h-* betoldása: *hav* 'vad', *hin* 'állat szállása', *hiz* 'nyom', *hökiin-* 'mereng' (Merhan 2008: 22).

Az európai török területekről, dunai tatároktól gyűjtött közmondásokat közölt Kúnos (1904). Ezek között szerepel a *hambar* (p. 80.) : tö. *ambar* (TS 97).

Régi balkáni török adat még (Gülsevin 2017: 68) az *alayık* 'rabszolganő', *atur* 'emlékezet', *ayvan* 'állat', *aram* 'bűn', *amam* 'fürdő', *eçim* 'doktor', *emşeri* 'földi(je vkinek)', *isap* 'számla', *izmet* 'szolgálat', *uzur* 'nyugalom', *üçümet* 'kormány, hatóság', *üner* 'ügyesség, képesség'. A mai török nyelvben mindegyik adat *h-* szókezdővel használatos.

Kumük adatok: *hakıl*, *hakıllı*, *hız* (Merhan 2008: 178-9). Törökben mind az iménti gagauz, mind a kumük adatok sorra *h-* nélkül ismertek.

Trákiai török nyelvjárásban: *Alla*: 'Allah', *angi* 'melyik', *Ayrabolu* : török helynév Hayrabolu (Olçay 1995: 52), *ka:ve* 'kávé', *Me:med* 'Mehmet' (Olçay 1995: 17); *saba* 'reggel' (Olçay 1995: 18); *akaret* < *hakaret* 'káromkodás', *alka* < *halka* 'karika' (Olçay 1995: 21); *ane* < *hane* 'ház', *arb* < *harb* 'háború, harc', *arman* < *harman* 'szérű', *izmed* < *hizmet* 'szolgálat', *azırlan-* < *hazırlan-* 'készül', *ma:le* < *mahalle* 'kerület' (Olçay 1995: 22).

A *Hismahelita* ~ *Ismahelita* szókezdő, vagy szóbelseji, szóvégi *h* eltűnésének/feltűnésének jelensége az egész Balkánon ismert. Trákiai gyűjtésem himnuszaiából vett néhány példa a disszertációmban erősíti Olcay iménti példáit.

*h* > Ø *meteder* 'dicsér' (p. 21); *esap* 'számla' (p. 46).

Karacsáj példák: *aybat* 'csodás szépség, látványos, elegáns' : tö. *heybet* 'méltóságteljes' (Tavkul 2020: 88); dobrodzsai tatár *aram* : tö. *haram* (Sulițeanu 2014: 122).

Észak-Koszovóból való adat a *meşur* : tö. *meşhur* 'híres', *şüret* : *şöhret* 'hírnév', *işalla* : tö. *inşallah* 'bárcsak!' (M 22), *esab* (M 23) : tö. *hesap* 'számla', *eppisi* (M 112) : tö. *hepsi* 'mind'. Ez a protetikusan *h-* a nyugati ótörökben (WOT 1099) is megtalálható, legalább is ezt feltételezzük a volgai bulgárból csuvasban megőrzött, valamint a khaladzsban dokumentált adatok alapján.

Moldvai magyar affrikáták *gy* < *dzs* : török *ğ*

A zöngés szókezdő affrikáta [j-] esetleg megőrzött régiség is lehet ilyen peremnyelvben, mint a moldvai magyar (Kiss – Pusztai 2003: 304), egyébként a magyar nyelvterületen mindig *ğ* > *gy* (zöngés palatális zárhanggá lesz): *nadzs*, *dzsenge*, *udzs*, *edzs*, *ádzsat*, *dzsiákok*; *padzsai*, *dzsermek* (Kallós 1971), *edzset* (Faragó – Jagamas 1954: 62). *dzsászol*, *dzsortya*, *Dzsördzs*, *tedzse*, *údzs*, stb. (Lakatos 2003).

Egy időben sorra csuvasos kritériumnak tekintették (*ğ* > *sz* ~ *gy*), de valószínűleg inkább kipszakos kritériumnak kellene tekintenünk.

Adatok Péntek szótárából: *dzsúr* ~ *gyúr*, *dzsút* ~ *gyútja*, *dzsúrú*, *dzsümölcs*, *dzsüt* 'gyűjt' (182), *gyavíthatatlan* 'javíthatatlan' (317), *gyere!* ~ *jere* ~ *dzsere* (319, 398), *gyermek* ~ *dzsermek* (320), *így* ~ *idzs* (379), *imígy* ~ *imidzs* (382), *megdzsiul* → *meggyógyul* (I/2. 84), *meggyavul*, *meggyaul* → *meggyógyul* (I/2. 92), stb.

Perka (2020) moldvai szöveggyűjteményében bőséges példatára van e jelenségnek: *modzs*, *dzsonom*, *mondzsikálász*, (p. 503), *ádzsat*, *megedzsék*, *kőádzson*, (p. 504), *mondzsák*, *hodzs*, *dzsükeribe* (p. 510), *dzsujsatok*, *dzsortjakat*, *dzsió-fából*, *handzsázó* (p. 511), *dzsugva*, *mondzsa*, *dzsisirkedni fogott* (p. 538), *hedzseken*, *údzs* (p. 550), „Jén Isztenem, *dzsviz* meg”, *dzsürü* (p. 551), *ádzsjatok* (p. 553), *tudzsa*, *ládzs*, *hadzs mossza*, *tizbül edddzset*, *nodzs*, *vadzsa* (p. 559), *ledzsek* (p. 562), *bedzsugja* (p. 564), *örvöndzs* (Perka 2020: 562), *dzsusd* meg (p. 565), *dzsepű* (p. 576).

A moldvai csángó népművészet kézikönyvében szerepel a szinonimaként használatos *lepedő* ~ *lepegyű* ~ *lepedőske* ~ *lepegyőske* (KSzN 440).

A mássalhangzók megnyújtása: *utánna*, *babba*, *pappirosba* (Veress 1989); *böcsülletes* (Bellaagh 50); *babbám* (Faragó – Jagamas 1954: 210); *utánnom* (Petrás 1979: 1407) – ez inkább areális török jelenség, a gagauzon kívül nem igazán bukkantam még rá.

### Zöngétlenedés

A moldvai magyarban *zs* > *sz* pl. *roszámnál* (Petrás 1979: 1405).

A Dede Korkut közép-török nyelvemlékben gyakran előfordul a *b*- > *p*- *pıçak* 'bicsak', *piç*- : *biç*- 'vág' (DK 250), *puçuk* : buçuk 'fél', *pürçek* : tö. *bürçek* 'hajtincs' (DK 251), azeri török nyelvterületre ez különösen jellemző. A régi anatóliai török általában megtartja a *b*-t, sőt még olyan helyen is kedveli, ahol korábban *p*- szókezdő volt.

A koszovói török nyelvjárásban *dokus* : tö. *dokuz* 'kilenc', *olmas* : tö. *olmaz* 'nem lehet', *papuçi* : tö. *pabucu* 'papucs', *pite* : tö. *pide* 'lepény' (M 20),

anorganikus protetikusan *y*- : *j*- : *ž*-

pl. az *ihar* / *juhar*, *ihász* / *juhász* szavaink párhuzamait láthatjuk nyugati kipcsak nyelvekben is megjelenni.

A moldvai magyar népdalokban: „*Jeccer ennek így kell lenni. Júgy megválunk mű egymástól*” (Faragó – Jagamas 1954: 295), *jölelje* (Faragó – Jagamas 1954: 171), *járva* (Faragó – Jagamas 1954: 270), „*Ki jakkor születik, ... Jén akkor születtem*” (Faragó – Jagamas 1954: 296), *jalmának* (Faragó – Jagamas 1954: 134), *jédes* (Faragó – Jagamas 1954: 134), *jén* (Perka 2020: 539), *joén* (Perka 2020: 566), *jénekel* (Perka 2020: 564); *jinnet* (Perka 2020: 574), *jénekeljünk* (Veress p. 350), *jegy* (Veress p. 207), *ja* (Veress), *jérik* (Veress p. 350).

Adatok Péntek szótárából: *ingyen* ~ *jingyen* (385), *jédett* ~ *édett* 'ijedt' (397), *jég* ~ *jeg*, *ijeg*, *ég* (397), *jelvaszó* → olvasó (398), *jén* → én (398), *jenek* → ének (398), *jéveg* → éveg (398) éveg 'üveg' (240), *jig* → ég (398), *jő* → ő, öv (401), *jörel* → öröli (402), *jünü* → ünő (404), *jüremburjány* ~ *ürömburján* (I/2. 449) stb.

Az ótörökben a 'fa' *yığaç* : *iğaç* (Clauson 1972: 899), *yinçü* 'gyöngy' (Clauson 1972: 944).

Az ótörök *yığla-* > *ağla-* 'sír', *yüzüm* > *üzüm* 'szőlő', *yiplik* > *iplik* 'fonál', stb.

Kaşgari szótárában felsorolja az oguz türkmén törzsek huszonkét elágazását. Az állataikra rásütött megkülönböztető bélyeg szerint a negyedik az *ewe* ~ *yewe*. A tizenötödik az *üregir* ~ *yüregir* (K 354). Ez utóbbi családnévként is előfordul a mai Törökországban.

Ótörök *ilik* : *yilik* 'csontvelő' (K 288), *yıp* : *ip* 'fonál' (K 692), *yıraqlıq* : *uzaklık* 'távolság' (K 693), *yılğın* : *ılğın* 'tamariszkusz' (K 691), *yinçge* : *ince* 'karcsú' (K 696), *yinçü* : *inci* 'gyöngy' (K 697).

Az igék között is előforduló jelenség ez, ótörök *opratti*<sup>27</sup> : mai török *yıprattu* 'elkoptatta' (K 358), *yimle-* ~ *imle-* 'jelez vmit' (K 696), *yıglaş-* ~ *ıglaş-* ~ *ağlaş-* 'együtt sír vkivel' (K 690)

Ótörök *el-teber* 'birodalom alapító' : *yiltewer* (WOT 1170), mely címnek van hangátvetéses *Hilitber* olvasata is a régi afganisztáni baktriai dokumentumokban protetikusan *h*-val.

A közép-török Qutadgu Biligből (11. sz.) is adatolható *yığaç* (KB 24, 28) : mai török *ağaç*, *yinçü* : tö. *inci* 'gyöngy' (KB 37), stb.

Az eredetileg magánhangzóval kezdődő közép-török szavakon meg-megjelenik a *y-* a mai törökben: *ıldırım* (DK 142) : tö. *yıldırım*, *ılkıçı* (DK 142) : tö. *yılkıçı* 'lovász, csikós', *üzil-* (DK 308) : tö. *yüzül-* 'megnyúzzák'.

A balkáni törökben *yaruluk* 'elválás' : török *ayrılık* (Gülsevin 2017: 78).

A karacsáj-balkár: *žesir* (Nartla 1994: 241) ~ *cesir* 'fogoly' (Tavkul 2020: 128) : török *esir* 'fogoly'; *cıla-* 'sír' (Tavkul 2020: 129) : török *ağla-*; *cönger* 'társ, barát' (Tavkul 2020: 134) : török *nöger* 'barát, önként csatlakozott társ'.

A gagauzban és a karacsáj-balkárban, kumükben és a krími tatárban is ismert a török szókezdő *y-*vel szembeni Ø, de a *+y-*, vagy *g-* betoldása is. Balkár *gabur* 'formátlan, rút ember; ämegen' (Bittirlanî – Gabalanî 1997: 333) : karacsáj *obur*. Krími tatár *erleş-* (Bahşış 2016: 5) : török *yerleş-*, krími tatár *er* (Bahşış 2016: 5) : török *yer* stb.

Gagauz + *y-* *yırak* 'távol' : tö. *uzak* (p. 27), (p. 31); karacsáj: *bürek* ~ *büyrek* 'vese' (Tavkul 2020: 115-6) : török *böbrek* 'vese'.

Kumük adatok (Merhan 2008): *arek* : *yırak* 'távol' (p. 162), *yesir* : *esir* 'fogoly' (p. 203).

Dobrudzsai tatárban: *yipi* : tö. *ipi* (Sulişteanu 2014: 137)

A moldvai magyar szókezdő *j-*, melyet a törökségi nyelvekben *y-*vel írnak, el is tűnhet: „fiam aszt élenti ke magyar fiu vatz” (Perka 2020: 398), „mikor éártam magyar földre” (Perka 2020: 399) Péntek szótárában: *Irimijás* férfinév (387), *jegenye(fa)* ~ *egenye* (397), stb.

<sup>27</sup> A magyarba átkerült nyugati ótörök jövevényszavak között is szerepel ez az adat *áporodik* (WOT 67).

*vérjem* – így nevezik az atyjokfijait (Petrás 1979: 1324), *vityéjezek*, *tesztecskéjem*, *éjegi* (Petrás 1979: 1404).

Lakatos (2003: 418) *Rossz jüdüükbe születtem* című versében a török eredetű 'idő' szavunk elé ugrik be *j-* szókezdő.

Középtörök *yüzüm* : mai tö. *üzüm* (Kavani 1999: 132)

Gagauz török: *üüsek* 'magas' (p. 21) : tö. *yüksek*; *eteşeceyz* 'odaérünk' : tö. *yetişeceğiz*, *üzümü* 'arcomat' (p. 31) : tö. *yüzümü*; *erä* 'földre' (p. 32); *İlişka* 'Juliska' (p. 60), *iyin* 'egyetek' (p. 62) : tö. *yişin*, *eşil* 'zöld' : tö. *yeşil*, *eni* 'új' (p. 104) : tö. *yeni*; *etiştım* 'odaértem' (p. 107) : tö. *yetiştım*.

Karacsáj: *ahşı* 'jó, szép, kellemes, minőségi': török *yahşı* (Tavkul 2020: 66); *oğarı* 'fölfelé' : török *yukarı* (Karça – Koşay 1954: 138), *oğese* 'avagy' : török *yoksa* (Karça – Koşay 1954: 138). (További török példák Csáki 2021: 92).

Koszovóból balkáni török adat: *erde* (M 112) : tö. *yerde* 'földön', *ika-* (M 113) : tö. *yika-* 'mos'. Nem csak szókezdő helyzetben, szó belsejében is előfordul: karacsáj *uzayt-* : török *uzat-* 'hosszabbít; távolabbra helyez vmit' (Tavkul 2000: 422).

$v > \emptyset$

Ahogy a moldvai magyar főként magas hangrendű (*i-*, *u-*, *ü-*) magánhangzók előtt, de nem csak ott, megjelenik a *j-*, ugyanúgy megjelenhet/eltűnhet mélyhangrendű szavakban a *v-/h-*: *ulukocska* 'vályúcska', *üselő* 'viselő'.

Péntek szótárából vett moldvai magyar adatok:

*füel* → *füvel* (292), *füen* → *füveny*, *fües* → *füves*, *füheny* → *füveny* (292), *füjes* → *füves* (292), *gyavul* ~ *javul* 'gyógyul' (318), *jenovár* → *január* (398), *joha* → *jova* 'juh' (400), *kigyovul(ja)* 'kihever vmit' (458), *kivül* ~ *küjel* (474), *riu(ja)* 'sír' (I/2. 288), *rivóla* ~ *róla* (I/2. 288), *rugász* ~ *rovás* (I/2. 295), *ruva* ~ *ruha* (I/2. 296), *szovatlan* 'csendes (ember)' (I/2. 370)

„apám dolgozó ember *ult*”... : török *ol-* 'lenni' (Perka 2020: 398); ”a kiállításba hó *ult*ónk mai minden nap látogatni,”... (Perka 2020: 399); *oltak* ~ *óltak* (Perka 2020: 524), nem *ólt* nipe (Perka 2020: 526); *szüemnek* (Perka 2020: 551); *Hoo mensz?* (Perka 2020: 564); *lo'ok* (Perka 2020: 559); *kőé* válljék (Petrás 1979: 1407), *gondot uszelljen rivám* (Petrás 1979: 1360), stb. *dióbél* ~ *divóbél* (169), *divófa* (Kallós 1971: 486)

Szó belsejben is felfigyelhetünk erre:

A macedóniai (komanovai) török nyelvjárásban (Eckmann 1962): *auç* 'marék' : tö. *avuç*; *baul* 'börönd' : tö. *bavul*; *tauk* 'tyúk' : tö. *tavuk* (p. 119).

Vagy szóközi -vi- > -ü-: *gondüszelő* (Petrás 1979: 1354)

A Karahanidák közép-török nyelvmemlékében is előfordul: *urundi* (KB 30) : mai tö. *vuruldu*  
Dobrudzsai tatárban: *urup* : tö. *vurup* (Sulișteanu 2014: 138), Mitrovicában beszélt török nyelvben: *tübe* (M 119) : tö. *tövbe* 'bűnbánat'  
Karacsáj adat az *osiyat* ~ *osuyat* (Tavkul 2020: 284) : tö *vasiyet* 'végakarat'.

## Nazálisok

A nazálisok felcserélődése, eltűnése, betoldása gyakori jelenség mind a moldvai magyarban, mind a környező törökségi nyelvekben: *n ~ m ~ ny ~ Ø*: *talám, fémlik, elmenyek, disznyópásztorának* (Kallós 1971); *mennit*, (Veress 1989). Pázmánynál: *kételen* (Bellaagh p. 89), *cseresznet* (Heltai 1987: 16), *szegént* (Heltai 1987: 29), *hiszem* 'hiszen' (Heltai 1987: 57), *oroszlány* (Heltai 1987: 79), *alacson* (Heltai 1987: 174), *talám* (Heltai 1987: 126, 181), *egynyihánszor* (Heltai 1987: 182), *barson* (Hegedüs – Papp 1991: 198), *hiszam* ~ *hispan* (Hegedüs – Papp 1991: 79), *kicsin* 'kicsi' (Hegedüs – Papp 1991: 52), *kulomben* ~ *kulonben* (Hegedüs – Papp 1991: 211), *nilua* ~ *nilvan* ~ *nilwa* (Hegedüs – Papp 1991), *csobánlegény*, *purkárlegén* (Faragó – Jagamas 1954: 110), *megszáradnyi* (Faragó – Jagamas 1954: 136), *paplanyos* (Faragó – Jagamas 1954: 164), *idegenyek* (Faragó – Jagamas 1954: 289), *nyilvánít* (Petrás 1979: 1396), *beletaszint* (Berze Nagy 1940: 178); *fímlik*, *gyönörű*, *künű* (Lakatos 2003: 510), *nük* 'mi, mink'; *nüvek* 'nyüvek' (Lakatos 2003: 655), stb. *paracsolat* (Gegő 1838: 79).

A moldvai magyar tájszótárban *mirásza* → *nyirásza* (I/2. 152) a román 'menyasszony' jelentésű szót kétféle szókezdővel is, többféle alakban használják: *nyirásza* ~ *nyirása*, *nyirjasza*, *nyireásza*, *nyirászo*, *mnyireásza*, *mnyirásza*, *mireásza*, *nyirjasza* (I/2. 191).

A Singl birtokos személyjel hol -m, hol -n: *verseinbe* ~ *verseimbe* (Lakatos 2003: 130-131). Személyes névmás Plur1: „Csángóknak neveznek nőnket”... (Perka 2020: 399), *nükünket* (Perka 2020: 537).

A magyar régiségben többször előfordul ugyanez a jelenség, a legkorábbi írott emlékek közül pl. a XII. század végi Halotti beszéd és könyörgésben: *wimagguc uromc isten kegilmēt...*, vagy a XIII. századi Ómagyar Mária-siralomban ingadozást látunk: *fyodum* ~ *en fyon* ~ *fyom*.

Batthyány Ferenc 1526-ban feleségéhez írt latin nyelvű levelének utóíratában magyar nyelven pár sort írt még: ...yo katvs zerethe leanion...(Dömötör 2006: 51). Itt is a Singl birtokos személyjelet *-n*-nel írták.

*ny ~ n ~ Ø* : *anya nelvem, Petőfi Sándor nelviben* (Lakatos 2003: 108), *legín ~ legíny* (Lakatos 2003: 109); *könvbe* (Perka 2020: 399); „a magyar nélvet”... (Perka 2020: 400); *kéntelemenitetnek* (Perka 2020: 411); *bolyog* a nyáj (Perka 2020: 402); *memből jöttünk, membe menünk* (Perka 2020: 511); *disznóknak kihányá/adá* (Faragó – Jagamas 1954: 138, 140).

Az ótörökben is van olyan nyelvjárás, melyben megjelenik egy beugró nazális. Kaşgari megemlíti, hogy a 'saru' jelentésű szó van, ahol a megszokott *başaq* helyett *başmaq* alakban használatos. Ugyanígy az ótörök *borsmuq* : mai tö. *porsuk* (K 196) esetében is ezt látjuk, mi minden bizonnyal egy *-m-* betoldást nem alkalmazó ótörök nyelvből vehettük át ugyanezt a *borz* jelentésű (WOT 157) szavunkat.

Az óoszmánliban az Abl. +*DAn* és a Loc. +*DA* rag többször keveredik, pl. *kuyudaØ evvel çıkan su* 'a kútból régebben folyó víz' (Turan 2001: 100), *kertekele* 'gyík' : tö. *kertenkele* (Turan 2001: 91).

Ugyanez a jelenség figyelhető meg a saját nyelvünkben, amikor felcserélik gyors beszédben a dativust a locativusszal, pl. *Délelőtt a gyerekeknek iskolába van a helye*.

A középtörökben *mağlay* 'homlok' (Kavani 1999: 118) : mai kipcak nyelvekben *mañlay*. E Dzsingisz-kori közép-mongol jövevényszó helyett az oguz nyelvek az *alın* szót alkalmazzák hasonló jelentésben.

Nem ritkán kap a török *ile* '+vAl' toldalék egy *+n* hangot is, s ha egybe írják az előtte álló szóval, ebből gyakran lesz *+lAn*.

Koszovóban beszélt török nyelvjárásban *+n/m*: *bakanlıklen* : tö. *bakanlık* 'a minisztériummal', *derneklen* : tö. *dernekle* 'társasággal', *müziklen* : tö. *müzikle* 'zenével', *oylarımızlen* : tö. *oylarımızla* 'szavazatainkkal' (M 21), *barem* : tö. *bari* 'legalábbis', *belçim* : tö. *belki* 'talán', *böylem* : tö. *böyle* 'így' (M 22), *İstambola* (M 113) : tö. *İstanbul* 'a 'Isztambulba', *şindi* (M 117) : tö. *şimdi* 'most'.

Az iráni törökben: *nârdiban* (Boeschoten 2009: 41) : török *merdiven* 'lépcső'.

Elsősorban kipszak (tatár, baskír, kazak, kirgiz, stb.), de nem csak, hanem csuvas, jakut, özbeg, stb. törökségi nyelvekben ma is élő forma: *kalın ~ galın ~ kalım ~ xalım, etc.* 'eladó lányért fizetség a szüleinek a vőlegény részéről' (Eren 1999: 202).

A karacsájban ingadozik még ma is: *böksüm ~ böksün* 'törzs' (Tavkul 2020: 111), *campak ~ campik* 'ferde' (Tavkul 2020: 119) ~ *canpik* 'ferde' (Tavkul 2020: 121); *cangur* 'eső' (Tavkul 2020: 121); *cavum ~ cavun* 'eső' (Tavkul 2020: 125); *imbaş ~ inbaş* 'váll' (Tavkul 2020: 198-9); *qalım ~ qalın* 'a menyasszony szüleinek kifizetett fejpénz a menyasszonyért' (Tavkul 2020: 229); *qarampil* 'szegfű' (Tavkul 2020: 235); török: *karanfil*; kar. *sora* 'után' : török *sonra* (Tavkul 2001: 47), *uçhum ~ uçhun* 'szikra' (Tavkul 2020: 369); kar. *köl* : tö. *gönül* (Tavkul 2016: 165).

Krími tatár példám: *şindiy ~ şindi* (Tyshchenko – Monastyrskaya 2013: 552, 553): mai török *şimdi* 'most'.

Az *n ~ m* hanghelyettesítés a balkáni törökségnél is gyakori. Ez olykor egészen szokatlan helyeken is megtörténhet, pl. az észak-kelet bulgáriai Milino falva és környéke nyelvjárásában, hogy esetenként, pl. a folyamatos jelen idejű igerag Sing1-ben a kötelező török *-m* személyrag > *-n* lesz: *aliye:rın* (Dallı 1991: 23) 'épp veszem'. Vagy jövő időben is akár: *Sen gelme:ce:misin?* 'Te nem jössz?' - Hayır, *gelme:ce:n.* 'Nem, nem jövök.' (Dallı 1991: 142).

Dobrudzsai tatár népdalban (Blaskovics 1962: 74):

|                                                    |                                             |
|----------------------------------------------------|---------------------------------------------|
| Anadan (da) óksız kalgaman<br>Ğangan otka dalgaman | Anyámtól elárvultam<br>Tüztengerbe zuhantam |
|----------------------------------------------------|---------------------------------------------|

Saját gyűjtésű karacsáj szövegben: *Bilmeyle kimge keterin* (No. 235) 'Nem tudom, kihez megyek hozzá'.

Ugyanezt láthatjuk a kaukázusi török kumük nyelvben is, ahol a szintén minden török nyelvben kötelező Sing1 *-m* birtokos személyjel helyén *-n* is előfordul: *mennim ésinge gele* (Dmitriev 1949: 194) 'nekem eszembe jut'; *menim başıne* (Dmitriev 1949: 195) 'az én fejemre'; *dağa aşab bolmaynen* (Dmitriev 1949: 196) 'többet nem tudok enni'.

A kumük népmesében a sárkány azt mondja a vitéznek: „men seni *aşarman!*” 'én megeszlek téged' (Merhan 2008: 82).

Ez a jelenség anatóliai népdalszövegekben is gyakran megjelenik, de már a XI. században írt királytükörben, a Qutadgu Biligben is előfordult: *men aşnu ayayın ...* (KB 539) 'én előbb tiszteletet tanúsítok', vagyis a kötelező egyes szám első személyű igei személyrag *-m* helyett – ott is, mint a moldvai magyarban *-n* áll!

Ezen kívül be-beugranak anorganikus nazálisok is az egész altaji nyelvcsaládban és a magyarban is.

Természetesen ezek a hanghelyettesítések, hangváltozások, betoldások nem csak szótöveken, hanem toldalékokban is megfigyelhetők, dokumentálhatók.

### Anorganikus nazálisok

*sohan* (Faragó – Jagamas 1954: 196), *szakintott* (Szegő 1988: 97), *A varancskos béka* (Berze-Nagy 1940: 494).

Ótörök: *başaq ~ başmaq* 'saru, papucs' (K 176-177); *borsmuq* (K 196) : török *porsuk* 'borz' (WOT 157), (Csáki 2021: 22).

Karacsáj: *barazna ~ baraza* 'ekenyom a tarlón' (Tavkul 2020: 97); *ırgancik ~ ırgacik* 'horog, kampó' (Tavkul 2020: 194), tö. *boynuz* 'agancs' : kar. *müyüz* (u. a.).

Baraba tatár *tüngür* 'sámándob' (Somfai Kara 2021: 230), karacsáj-balkár *töngerček tüyür* 'dob' (Tavkul 2020: 361) : m. *tükör*.

Kumük adat (Merhan 2008): *keren* '-szor, -szer, -ször' (p. 183) : török *kere*.

+*n* betoldást látunk minden esetben a törökben egyes szám 3. szem. birtokos jel *-i* után Loc/Abl. rag előtt: *ev* 'ház' + *i* 'háza' + anorganikus *n* + *de/ den* Loc. rag 'házában / házából'.

Moldvai magyar versekben, adatközlők mondandóiban találni ilyen alakokat is, ahol az idő- és helyhatározóragos szóalakra még egy török lokatívuszragot (+DA) illesztnek, melynek a magánhangzója lekopott: *nyárand* 'nyáron' (Lakatos 2003: 182), *falund* 'falun' (Lakatos 2003: 154), *padlásánd* 'padlásán' (Lakatos 2003: 154), *hond* 'otthon' (Lakatos 2003: 182), *tűzhelyend* 'tűzhelynél' (Lakatos 2003: 183); *immánd* (Faragó – Jagamas 1954: 247); vagy zöngétlen párját: *sehult* 'sehol' (Lakatos 2003: 168).

### Metatézis

A hangátvetés sokszor gyors, elhamarkodott beszédnek a következménye, mely tán bármely nyelvben előfordulhat, jelen esetben a moldvai magyar és a környező török nyelvek kerültek vizsgálatra.

*kibongoló* (Faragó – Jagamas 1954: 74), *sárig* 'sárga' (Faragó – Jagamas 1954: 89), *bongolom*, *bongolatlan* (Faragó – Jagamas 1954: 222), *vilóját* (Szegő 1988: 101), *bongos* ing (Szegő 1988: 169); *hedegöltek* (Perka 2020: 399), *szárig* (Gegő 1838: 79), csokrosz *morojánnát* (Petrás 1979: 1405), *bongos* szoknyáját (Petrás 1979: 1367); *hedegősz* (Perka 2020: 553), *hedegulnek* (Perka 2020: 568), *Iszván kilár* (Perka 2020: 531).

Péntek J. moldvai magyar szótárában a *kelár* ~ *király* (426), *kobza* 'koboz' (477), *evelen* → *eleven* (240), *feteke* (278), *hedegü* (350), *kalán* 'kanál; kanálnyi', *kalános* (408), *nagykalán* 'merítőkanál' (I/2. 170), *ögyvesség* → *özvegység* (I/2. 215), *ögyvez* → *özveg* (I/2. 215), *tyibrik* → tö. *kibrit* (I/2. 429), *zalszó* ~ *zászló* (I/2. 505), *mocskos* ~ *kocsmos* (II 256).

*Iszván kilár* (Perka 2020: 531)

Ótörök adat: *eçkü* : mai tö. *keçi* (K 247), *yagmur* ~ *yamgur* (K 649), *yuldruga* ~ *yuldurga* (K 708), stb. .

Középtörök *yağmur* ~ *yamğur* 'eső' (Kavani 65b/9), *turğay* (DK 296) : mai tö. *toygar* 'mezei pacsirta'.

Óoszmánli: *kebelek* ~ *kelebek* (Turan 2001: 143, 147) 'lepke'. mai kaukázusi balkár: *göbelek* 'u.a.' (Bittirlanî – Gabalanî 1997: 204).

Karacsáj: *abzar* ~ *arbaz* 'udvar' (Tavkul 2020: 60); *açha* 'pénz' (Tavkul 2020: 61); *aşşı* ~ *aşşı* (Tavkul 2020: 66, 82); török *aynal-* : karacsáj *aylan*-<sup>28</sup> 'ajnároz' (Tavkul 2020: 90); *bahsa* ~ *basha* 'gereblye' (Tavkul 2020: 96); *buhçak* ~ *buçhak* 'a széle vminek' (Tavkul 2020: 112); *boçha* : török *bohça* 'batyu' (Tavkul 2020: 109), *cuku* : török *uyku* 'alvás' (Tavkul 2020: 135); török *köprü* : karacsáj *köpür* (Tavkul 2020: 218); török *yılki* : karacsáj *cıklı* 'ménés' (Karça – Koşay 1954: 126); tö. *keçi* : krcs. *eçki* (Tavkul 2016: 190); krcs. *çoçha* : ótörök *çocuk* (Tavkul 2003: 96), krcs. *karılgaç* : ótörök *karlıgaç* (Tavkul 2003: 97), stb.

A Hažilani (1999) gyűjtötte karacsáj népmesékben: *qarılğaščiq* 'kisfecske' : tö. *karlıgaç* 'fecske' (p. 135), *köpür* 'híd' (p. 138), stb.

Észak-kaukázusi türkménben: *iymiş* : tö. *yemiş* 'gyümölcs' (Baskakov 1949: 179).

---

<sup>28</sup> Többféle kifejezésben is látjuk: *tögerek aylan-* 'forgolódik' (Karça – Koşay 1954: 145).

Kumük adatok (Merhan 2008): *başlık* ~ *bişlak* 'sajt' (p. 166), *görset-* : tö. *göster-* 'megmutat' (p. 177), *iznu* : tö. *izin* 'engedély' (p. 181), *sihrulu* : tö. *sihirli* 'titkos' (p. 192), *torgay* : tö. *toygar* 'pacsirta' (p. 197), *uya* : tö. *yuva* 'fészek' (p. 200), *vakti* : tö. *vakit* 'idő' (p. 201), *yaņur* : tö. *yağmur* 'eső' (p. 202), *yuhu* : tö. *uyku* 'alvás' (p. 204).

Gagauzban: *gölmek* 'ing' : török *gömlek* (p. 62).

A mitrovicai török nyelvjárásban: *azlanmış* : tö. *azalmış* 'megfogyatkozott', *Edrine* : tö. *Edirne* városnév a bulvár határ közelében, *kırımzi* : tö. *kırmızı* 'piros', *yanlız* : tö. *yalnız* 'csakhogyan' (M 32).

*teker* igénk is ótörök eredetű (WOT 877-882). Elképzelhető, hogy a proto-mongol *\*tägräg* > *\*terge* 'jármű' és az ótörök *tägräk* 'the rim of anything, ring, circle' (Clauson 1972: 485) szócsaládból metatézissel *\*tägir-* igéből származik.

A metatézis a lemásolt, kjelöletlen tárgyölcsönzött, átvett, vagy lefordított török eredetű toldalékokban is megfigyelhető (pl. török Abl. +*DAn* > magyar +*nAt* ~ +*nAjd*).

*ti-* > *csi-*

Ez egy közép-mongol hangváltozás, melyet törökök (valószínűleg kunok) közvetíthettek erre a vizsgált területre.

Moldvai magyar példák:

*Csúkmony* (158) ~ *tyúkmony*, *csiérdzsig* (Perka 2020: 494) 'térdfig', *Csöböröcsök* < Tebercik "Kapum alatt menen el a Csisza" (Szegő 1988: 156), *csisztelnak* 'tisztelnek' (Lakatos 2003: 636); *Csizparancsalat* (Perka 2020: 503), *csúkokat* (Perka 2020: 540), *csér* haza < *tiér* < 'tér haza' (Perka 2020: 564); *csincsecskébe* < *tincsecskébe* (Faragó – Jagamas 1954: 152), stb. Veress (1989) moldvai adatai: „*Csincsecskiébe csincselgetjük vala*,” (p. 146) *Csisza* (p. 193, 222), *csiló* → *tiló* (Péntek 2016: 145).

A moldvai magyar *meáncsa* 'miatta, neki' (Lakatos 2003: 651) végén látható +*csA* is egy analógiának tudható be, jóllehet itt nem szókezdő helyzetről beszélünk: *miánti* > *miáncsa*.

Ótörök: *bičig* 'szerződés' (K 185), *bitig* 'betű, írás, könyv' (K 190) : közép-mongol *bičig*

Láthatólag hamarabb átkerült a magyarba a *betű*, mint ahogy a közép-mongol hatás elérte volna az ótörök – ősmagyar kölcsönzés helyszínét.

A jelenségre fölfigyelt Tavkul (2003: 87) is, megemlíti, hogy a bolgár törökök mai utódja nyelvében a csuvasban is ismert ez a jelenség. Hozzátehetjük, valószínűleg ott is a közép-mongol hatására alakult ez ki.

## Elhasonulás

Az elhasonulás, hangrendi váltás török jövevényszavainkban is gyakori, ahogyan más altaji nyelvekben is ismert ez (ld. kalmük Bálinth Gábor szerint népies kiejtéssel a kalmükben *üden*, a keleti mongolban *üdan* 'ajtó'). Lehet-e, hogy ez is egy transzeurázsiai nyelvi jelenség? Minden bizonnyal a környező nem altaji és nem uráli, hanem inkább más, pl. indo-európai nyelvek hatását láthatjuk e jelenség mögött.

Az illeszkedés hiánya figyelhető meg pl. a következő esetekben a moldvaiban is: *innapló, malmecska, mutissa* (Kallós 1971); *enyám, hezzám, medár, viasszé, lányecska, eszik ez árva, elment e madárka, cédulecška, katonecska, pehár, kévånom, galambim, cserdába, békecska, bolhecka, enyám, megnyirnek, magik*, (Veress 1989); *viasszé* (Faragó – Jagamas 1954: 35, 65), *falujikba* (Faragó – Jagamas 1954: 60); *ménárgazda* (Faragó – Jagamas 1954: 62); *dolgik* (Faragó – Jagamas 1954: 65), *nyakecskáját, társecskáját* (Faragó – Jagamas 1954: 188).

Pázmánynál: *teméntalan* (Bellaagh p. 40), *magok kinyjén* (Bellaagh p. 30); *másodszor ~ másodszor* (Hegedüs - Papp 1991), *rágelmazni* (Gegő 1838: 78), *nénémnél, víznál* (Gegő 1838: 80), *esztendőnba* (Perka 2020: 292), *kapéltam* (Perka 2020: 454), *veröntész* (Perka 2020: 461), *mennyországbó* (Perka 2020: 489), *hezugat* (Perka 2020: 562), „E lú nádzs lébval megbotlik,” (Perka 2020: 562), *lányécskám* (Petrás 1979: 1371), *társécskáját* (Petrás 1979: 1376). Gorza > Grezsa (KSzN 147).

Péntek szótárából vett adatok: *gelegonya* → *galagonyafa* (300), *gigeg* → *gágog* (302), *jaharfa* → *juharfa* (394), *kárinkodás* 'káromkodás' (416), *szarada* → *szereda* (I/2. 333), *szovárvány* → *szívárvány* (I/2. 369), stb.

Ótörök adatok: *biçek* 'bicska, kés' (K 187), *irwi* (K 292) 'orv', *tl : dil* 'nyelv' (K 562), *yaşar- : yeşer-* 'kizöldül' (K 671), *yışimlandı- ~ yışimlendi-* (K 695), *yori- : yürü-* 'jár' (K 702), *yowsa- ~ yöwse-* 'megosztozna vkivel' (K 704), *yörüg : yorum* 'megfejtés, magyarázat' (K 705)

Középtörök *yapyaşıl ~ yamyaşıl* : mai tö. *yemyeşil* (Kavani 4a/10), *soyla-* (DK 271) : *söyle-* 'mond', *üşendür-* (DK 307) : *usandır-* 'idegesít vkit', *takı* : tö. *dahi* 'mégis' (Dilaçar 1995: 85);

*yaşıl* (KB 24, 28) < ótörök *yaşıl* < *yaşıl* 'of the colour of fresh vegetation', i.e. 'green', but like *kö:k* not very precise and sometimes still used for 'light blue' (Clauson 1972: 978) : tö. *yeşil* 'zöld'.

A gagauz népdalszövegekben hemzsegnek az ilyen példák, jöllehet az illeszkedés ugyanúgy, mint a magyarban, minden török nyelvben kötelező lenne a hangrendnek, illetve a négyes illeszkedésű toldalékok esetében a labiálisnak is megfelelően.

Gagauz: *korkerim* 'félek' (p. 12); *brakmeyor* 'nem hagy' (p. 19); *çiker* 'elmegy' (p. 21.); *yıkaycek* 'meg fog mosdani', *doyuracek* 'majd jóllakatják', *sallaycek* 'el fogják ringatni' (p. 24); *uşeklari* 'kis gyerekei', *uşeklarnı* 'kis gyerekeit, kicsinyeit', *aareerlar* 'keresik', *buluyerlar* 'megtalálják' (p. 27); *çözeciyan* 'amikor megoldotta volna' (p. 32); *kalkaceyoz* 'el fogunk indulni' (p. 48); *bakeyım* 'hadd lám!' *vericeksa* 'ha ad', *alıcek* 'venni fog', *aaleer* 'éppen sír' (p. 50); *temam* 'pontosan' (p. 98).

Dobrudzsai tatár szövegben: *tuqıl* : tö. *değil* (Sulițeanu 2014: 101), *ayag'ine* : tö. *ayağına* (Sulițeanu 2014: 141), *remezan* : tö. *Ramazan* (Sulițeanu 2014: 144), *túrlú túrlú* : tö. *türlü – türlü* (Sulițeanu 2014: 150), *uyıne* : tö. *evine* (Sulițeanu 2014: 159), *neylesun, söylesun, zeman* (Sulițeanu 2014: 169).

A régi balkáni törökben az elbeszélő múlt idő jele a négyalakú *-mİş* eleve csak egyetlen alakban élt: *-mİş* -ként: *gülmİş* 'nevetett', *kalmİş* 'maradt', *olmİş* 'volt'.

Gürer Gülsevin (2017: 37) elképzelése szerint ez lehetne a régebbi alak, mert a Fekete tenger vidékén is ez terjedt el. Magam mégis a külső hatást tartom valószínűbbnek, mert az indoeurópai nyelvekben nem igény ez a fajta hangzóharmónia és mind délről a bizánciak, mind északról a szlávok nyelve ebbe az irányba hatott.

Hasonlóan az előbbi toldalékhoz, mely a mai törökben szintén négyalakú, a tárgyrag is csak egyetlen alakban, magas hangrendű illabiálisaként *+(y)I* ismert.

Balkáni török *kurumuni* : török *kurumunu*, *okuli* : *okulu*, stb. (Gülsevin 2017: 81). Ezt is areális jelenségnek tekintem, mely Észak- és Észak-Kelet Anatóliában is ismert, úgy véljük, hogy ott is a környező (indo-európai) nyelvek hatásának a következménye.

Észak Koszovóból, Mitrovicából gyűjtött anyagban: *açıldı* : tö. *açıldı* 'elkezdődött', *alti* : tö. *altı* 'hat', *dogri* : tö. *doğru* 'helyes', *bayagi* : tö. *bayağı* 'jócskán' (M 13), *dolmasi* : tö. *dolması* 'töltött szőlőlevél', *bölünmİş*<sup>29</sup> : tö. *bölünmüş* 'megosztott', *kurulmİş* : *kurulmuş* 'megalakult' (M 14), *hefte* : tö. *hafta* 'hét', *kapisını* : tö. *kapısını* 'kapuját', *koyin* : tö. *koyun* 'birka', *parçe* : tö. *parça* 'darab' (M 25), *aylelerin* : tö. *ailelerin* 'családoknak', *banım* : tö. *benim* 'enyém',

<sup>29</sup> Az illeszkedés hiányának nem csak hangrendi, hanem labialitás szerinti példáit is láthatjuk.

*bileriz* : tö. *biliriz* 'tudjuk', *evim* (M 26) : tö. *evim* 'otthonom', *kalasından* : tö. *kalesinden* 'várából', *temizlik* (M 27) : tö. *temizlik* 'tisztaság', *oni* (M 115) : tö. *onu* 'őt', stb.

Macedoniai (kumanovai) török nyelvjárásban (Eckmann 1962) a toldalékok nem illeszkednek hangrend szerint sem a kétalakúak, sem a négyes illeszkedésűek: *çocugi* 'gyermeke', *havlisında* 'udvarában', *çocuklari* 'gyerekeik', *ogli* 'fia', *çikmadi* 'nem ment el' (p. 138).

Karacsáj példák (Tavkul 2020): karacsáj *cumla* : török *cümle* 'teljes, egész' (p. 135); *çağır* 'csiger' (p. 140); *çıgana* ~ *çıganak* ~ *çıganek* 'tövis, túske, száalka' (p. 147); karacsáj *çomart* 'nagyvonalú, bőkezű' : török *cömert* (p. 152), *Çüyüt* : török *Yahudi* 'zsidó' (p. 155), *eger* 'agár' (p. 163), *gammeş* ~ *gemmeş* 'bivaly' (p. 172); karacsáj *cuvab* : török *cevap* 'válasz' (Karça – Koşay 1954: 127).

Kumük adatok Dmitrievnél (1949): *koq* (p. 189): török *gök* 'égbolt'; *gundan gunğa* (p. 192): török *günden güne* 'napról napra'; *čahinnen* (p. 193); *toksen* (p. 194): tö. *doksan*; *bašine* : tö. *başına*; *menda* (p. 195): tö. *bende*; *bilmaydim* : tö. *bilmezdim* (p. 200) stb.

További kumük adatokhoz jutottam Merhan (2008) népmesék feldolgozásából összeállított kumük nyelvtanában: *accal* : tö. *ecel* 'végítélet' (p. 160), *avvalda* 'korábban': tö. *evvelden* (p. 164), *bacarivluq* : tö. *beceriklik* 'képesség' (p. 165), stb.

A labialitás szerinti elhasonulás is megfigyelhető a kumükben: *bırıngı* 'korábbi' (p. 167) : karacsáj *burungu* 'korábbi, régi' (Tavkul 2020: 113), *biyik* : tö. *büyük* 'nagy' (p. 168).

#### Hangzókerekedés (labializálódás)

A Péntek szótárából vett példák után zárójelben az oldalszám látható:

böcsületes → becsületes' (109)

fölhő → felhő (289)

fölleg → felleg (289)

förösz → fereszt (289)

füle → file (292)

fürüdik → feredik (293)

hümlő → himlő (374)

öbren 'ébren' (I/2. 215)

üsmer(i) (I/2. 449); üsmerős (KSzN 172)

## 2. Alaktani észrevételek

Lehetséges-e morfológiai elemek kapcsán kölcsönzésre gondolni? Bár sokáig az terjedt a nyelvtudományban<sup>30</sup>, hogy toldalékokat más nyelv nem kölcsönöz, mégis megállapítást nyert, hogy van erre is példa.

Egészen a közelmúltig figyelemmel kísértem a török – magyar nyelvészeti kapcsolatok tanulmányait, s mostanáig jelennek meg a morfológiai kölcsönzésről mit sem tudó cikkek, ismertetőik. Legutóbb a Magyar Nyelvben olvastam ilyet.

Lazarescu-Zobian (1982) a román nyelvbe átvett kipszak török jövevényszókat vizsgálta. Egy történeti áttekintés után mintegy 128 román szónak adta meg a kipszak, más török, balkáni nyelvek, szomszédos nyelvek, balkáni török hátterét. 19 olyat jelöl meg, melyeket kipszak eredetűnek tekint, a többi 109-en nem talált kipszak kritériumot, de ezek más kipszak török nyelvekben is ismertek. Több esetben felhívja a figyelmet arra, hogy arab és perzsa jövevényszót is közvetítettek törökségi nyelvek. A *+ll* török képzőt a románok is átvették, a *ciunginolui* 'like pearls' (p. 175) szó kapcsán tért ki erre a szerző. A jelentést úgy módosította, hogy 'olyan szép lányok, mint a gyöngyök'. A *-li/-lî* török képzőnek két változata él a románban: *-lui/-lîi*, amelyeket más román szavakon is alkalmaznak.

A votják olvasókönyvében Csúcs (1990: 59) szóképzés címszó alatt a *-lik* és *-či* képzők felsorolásával kezd, s bár itt nem említi, de ezek török jövevények. Előbbi ugyanúgy elvont főneveket képez főnevekből és melléknevekből, mint ahogy egyéb funkciói mellett ez az alapjelentése a török nyelvekben (*+llk*), míg a második (*+čl*) foglalkozás neveket képez (v.ö. *ács* WOT 53).

A votjában palatális szókezdetű *čeber* 'szép, gyönyörű' (p. 118) mongol eredetű szó nagy valószínűséggel a tatárjárás idején került a Volga-vidékre, s ott mind a tatárban, mind a baskírban jelen van (Csáki 2006a: 82). Arra gondolhatunk, hogy e nevezett volgai kipszak törökök rakták rá a *+llk* képzőt, s így szintén palatalizált szókezdővel terjedt el a *čeberlik* 'szépség' (p. 118) szó is a votjások közt. Ugyanis megjelenik ugyanez a képző nem török eredetű szavakon is a votjában: *ekšej* 'császár', *eksejlik* 'császárság, állam, birodalom' (p. 121); *kwara* 'hang', *kwaralik* 'hangzás' (p. 129); *pertemlik* 'sajátság' (p. 135).

---

<sup>30</sup> ...”az alaktan még bilingvizmus esetén is szilárdan tartja állásait: a magyar nyelvben is hasztalanul keresnénk a névszóragozásban vagy az igeragozásban a török ráhatás emlékeit.” (Ligeti 1986: 188)

Illetve az utóbbi képző is megjelenik nem török eredetű szóvégen is: *tunoči* 'jós, varázsló' (p. 141) stb.. A perzsa eredetű *taza* 'friss, ép' szó is tatár közvetítéssel jutott el a votjákba, s lehet, hogy a *taza+lik* 'egészség' szót már ők abból képezték (Csúcs 1990a: 282).

A közép-mongol jövevényszavak a volgai kipszak nyelvekben vizsgálatakor több jövevény toldalékokra bukkantam (Csáki 2006a).

Bereczki Zoltán (2004: 227) Vikár Lászlóval folytatott hosszas Volga-vidéki török népdalgyűjtése eredményeként megállapítja, hogy ... „a nyelvészek fél munkát végeztek, mikor megelégedtek a szókészlet területén található egyezésekkel. A török nyelvek nemcsak a magyar szókészletre hatottak, hanem alaktanára és mondattanára is. Nem úgy<sup>31</sup>, hogy ragokat, képzőket kölcsönözött tőlük, ahogy gyakran a cseremisztette, hanem lemásolt bizonyos nyelvtani formákat. ...”

A moldvai magyar morfológiai vizsgálódásaim alapját az adta, hogy a magyar és a török nyelvek is teljesen azonos elképzelések alapján toldalékolnak. A sorrend (szótő + képző + jel + rag) - pl. *ház+as+ok+nak* a vmije: török *ev+li+ler+in ...I/sI*, illeszkedés a hangzó harmónia figyelembevételével. Szintúgy a török igealakok (szótő + képző + időjel + személyrag), stb. szempontjából.

A magyar igei vonzatok közül a korábbi távolító esetragok jelentős része lecserélődött a nyelvtörténetünk folyamán elsősorban német nyelvi hatásra lokativusi ragra.<sup>32</sup>

Ugyanakkor korai nyelvemlékekben, vagy archaikus magyar nyelvjárásban előfordul még több ablatívus vonzatú ige is, melyek a török hatás gyengülése folytán háttérbe kerültek. Pl. a török beiktási vallási szertartásénekből ismert „*Tut el+im+den*”<sup>33</sup>, „...” 'fogj meg kezemtől' valamint a moldvai magyarban: "*Megfog vala apóm szokor keze+m+tül...*" (Domokos 1993).

A törökök ezt ugyanígy mondják, ablatívus raggal, ott sosem volt ismert a *kézen fog* valakit. A moldvai magyarban *tülem nélkül* 'nélkülem' (Lakatos 2003: 662).

---

<sup>31</sup> Nem csak úgy, mert arra is van példánk, hogy toldalékokat kölcsönöztünk, ahogyan a közép-mongolból is kölcsönöztek toldalékokat a volgai kipszak (Csáki 2006: 10), vagy a kaukázusi török nyelvek is (Csáki 2005: 171). Előfeltétele az ilyen kölcsönzésnek, hogy pontosan érteni kell a szótő és toldalék jelentését is, lényegében ehhez kétnyelvűnek kell lennie a beszélőnek.

<sup>32</sup> Hegedűs Attila szíves szóbeli közlése.

<sup>33</sup> Dobrudzsai tatár népdalszövegben: *Tut qolımdan...* 'fogj meg karomtól' (Sulițeanu 2014: 100).

A török nyelvek szinte kivétel nélkül kétféle toldalékot alkalmaznak: az egyikben kétféle magánhangzó szerepelhet:  $A \sim E$ , míg a másikban négy zárt magánhangzó ( $ı/i/u/ü$ ) illeszkedik a tő legutolsó magánhangzójához.

Karacsáj példák:

*Alma terek/dE kertme bit/mEz.* 'Almafán nem terem körte.'

'alma' fa Loc 'körte' 'nő' Aor. Neg.

*Aruv söz cılan/nI teşig/I/n/dEn çığar/Ir.* 'Szép szó kígyót lyukából kicsal.'

'szép' 'szó' 'kígyó' Acc 'lyuk' GenSing3 Abl kisedAorSing3'

Az első típusú az, amelyik megfigyelhető a magyarban is:  $+nAn$  Abl.,  $+bAn$  Loc.,  $+bA$  Dat..

Az irányhármasság teljes mértékben jellemzi mind a török, mind a magyar névszókön megjelenő toldalékokat.

A török távolító esetrag  $+DAn$  megjelenése a moldvai magyarban:  $\sim t\acute{A}n \sim NAt \sim nAn$ .

Korábban is foglalkoztam vele (Csáki 2021: 63). A raghalmozás mind névszókön, mind igéken megfigyelhető. Tipikus esete, amikor egy régi toldalék elavul, és helyette újat kezdenek használni, van, hogy mindkettő megjelenik még a tövön, pl.  $o+n+nat+tól$  fogva.

Pár újabb adatot sorolhatok ide:

a. *régen+ten*, *teliden-teli*, *men+ten*, *hon+nat*, *in+net*, (Kallós 1971), *alunant* 'alulról' (KSzN 66), *elülnit* (Perka 2020: 527), *hátulnétt* (Perka 2020: 527), *onnat* (Faragó – Jagamas 1954: 60), *messzünnet* (Faragó – Jagamas 1954: 64, 84), *alalunnét* (Faragó – Jagamas 1954: 72), *alulunnat* (Faragó – Jagamas 1954: 114), *másünnen* (Szegő 1988: 5), *akarhonneton* (Hegedűs – Papp 1991: 52), *helyünnen* (Hegedűs – Papp 1991: 82), *inneththowa* (Hegedűs – Papp 1991: 32), *közönen* (Hegedűs – Papp 1991: 132), *onnet*  $\sim$  *onnen*  $\sim$  *onnenn* (Hegedűs – Papp 1991), *oztan*  $\sim$  *oztham* (Hegedűs – Papp 1991), *sohonnan* (Hegedűs – Papp 1991: 82), *ujonnan* (Hegedűs – Papp 1991: 205). *jelennen* 'mostantól' (Petrás 1979: 1428), *jelennen* (Petrás 1979: 1422), *másunnan* (Petrás 1979: 1435).

Péntek J. moldvai magyar szótárában: *ahonnat*  $\sim$  *ahunnat* (37), *alunnat*  $\sim$  *alulonott* (44), *honnat* (366), *kivüllünét* (477), *arrafelinett* 'arrólfelől' (52), *arrulnétt* 'onnan' (52), *azutántól*  $\sim$  *azutántol*, *azutátul*, *azótától* 'attól kezdve' (58), *bennülnet* 'bentről' (81), *egyebülnet*  $\sim$  *edzsebülnet* 'máshonnan' (187), *előlnet*  $\sim$  *előlünnet* (210), *errőlnet*  $\sim$  *errülnet* (226), *esténdén*  $\sim$  *ösztyöngyén* 'estefelé' (228), *fejerünnet*  $\rightarrow$  *felünnet* (253), *felünnet*  $\sim$  *felünnét* 'felülről' (271), *fennülnet* 'felülről' (273), *iminnét* 'éppen innen' (382), *innét*  $\sim$  *innen*, *innet*, *innéttől* (385), *kinnőt* 'kintről' (464), *közölünnet*  $\sim$  *közölülnet* 'közelről' (498), *közünnet* 'helyenként' (499)

Közünnet sárig lett /a búza/. (499), *küjelünnét* ~ *kühülnet* (508), *kündülnet* ~ *kündülñet* ~ *kündülñitt* ~ *külünnet* 'kívülről, távolabbról' (509), *künnülnet*, *kününnet* (510), *lefelünnet* 'fentről' (I/2. 24), *lőtörünnet* 'alulról felfelé' (I/2. 50), *máshelyülnet* ~ *máshelyülñet* 'máshonnan' (I/2. 70), *messzinnet* → *messzünnnet* (I/2. 145), *mësszünnét*, *mindenfelülnet* 'minden irányból, mindenhonnan' (I/2. 150), *mindenünnet* 'mindenünniét' (I/2. 150), *onnat* 'arról a helyről' (I/2. 209), *otthonnat* 'hazulról' (I/2. 214), *otthonünnet* 'hazulról' (I/2. 214), *sehonnat* → *sohonnat* (I/2. 303), *soholnat* ~ *suhunat*, *sehonnet*, *szahólnat* 'sehonnan' (I/2. 315), *túlfelölñet* 'túlról, a tulsó oldalról' (I/2. 424), *túlónnat* 'túlról' (I/2. 424), *tulunnat* → *túlónnat* (I/2. 424), *valahonnat* (I/2. 462), stb.

Előkerült még a *hazunnat* 'hazulról' (Halász 2015: 384) alak is.

Székelyföldön „a nők előszedik az alkalomra hazunna hozott süteményeiket...” (Orbán 1982: 81)

„Töllemtől szebbekre ügyelsz.” (Petrás 1979: 1407), „Még elülñit megcsánták, hátulñett megettik.” (Perka 2020: 527), *onnot* (Perka 2020: 537), stb.

Gagauz példák: *yavricularin+nan* 'fiókáitól' (p. 21); *bulgar düünün+nän* 'bulgár lagziból' (p. 40); *gelinnän* 'menyecskétől', *üzümnän* 'szőlőről' (p. 42); *parannan* 'pénzedből' (p. 50); *kazannan* 'ásottból' (p. 60).

Észak-kaukázusi türkmén adatok Baskakovtól (1949: 168-9): *toynağınan* 'a patájáról', *buyünizinnan* 'szarváról', *sennen* 'tőled', *čövrösinen* 'környékéről', *onnon* 'attól, onnan', *atamnan* 'apámtól', *ğannan* 'lélekből', *hijrännän* 'elválástól', stb.

Kelet-kaukázusi kumük adatok Dmitrievtől (1949): *men anı ančak adtinnen tanimen* (p. 201) 'őt csak névről ismerem', *munnan* 'ebből' (p. 202), *yürekimnen* 'szívemből' (p. 205), *ğanımnenn* 'lelkemből' (p. 205), stb.

Nyugat-kaukázusi karacsáj példa: *Birev aç+dAn öle edi* (Tavkul 2001: 83) 'Valaki az éhségtől meghala volt'.

Iraki török példa: *mun+nan çıxsın* 'ebből menjen ki' (Tulu 2005: 28), *här birinnän* 'mindegyiküktől', *älinnän* 'a kezéből' (Tulu 2005: 31), *kıştibannan sorışdı* 'megkérdezte egy tengerésztől' (Tulu 2005: 82).

Az egyik dél-iráni oguz török nyelvet beszélő kisebbségtől gyűjtött a hetvenes években Fázsy Szabolcs népmeséket. Korai halála miatt nem adhatta ki, nem dolgozhatta föl mind a gyűjtését. Gerhard Doerfer – Wolfram Hesché (1998) és Sultan Tulu adták ki később ezt az értékes anyagot. Szinte minden mese azzal kezdődik, hogy *Bir bar-idu bir yo'x -udu xodaydan*

*bašqa heč yo 'x-udu*<sup>34</sup>... 'Hol volt, hol nem volt, *Istentől kívül* más nem volt.' (Doerfer – Hesse 1998: 125).

Ugyanezt látjuk a 16. századi magyar nyelvemlékekben is (Bereczky 1984: 37).

Ismeretes a magyarban a számnevekhez adott +*An* képző melynek jelentése 'annyi személy' pl. *öten*.

A karacsájban és a kumükben ugyanez a szerepe a számnévhez illesztett +*Av*-nak: *beş+ev* 'öten', *alt+av* 'hatan'. Karacsáj (Tavkul 2020): *onavlán* 'tizen, tíz személy' (p. 282), *segizev ~ segizevlen* 'nyolcan' (p. 306). Kumük *dörtev bol-* 'négyen lenni' (Merhan 2008: 172). Nem ez lenne az egyetlen törökségi nyelvből „lefordított” toldalékunk.

A kicsinyítő képzők gyakori használata: *szógácskája, malmecskát, dombecska, mármulykövecskét, bölcöckiebe, pólyácska, ágyacska, házacska, menyecske, guzsalyka, orsocska, asszonkám, Ilanacska, Györgyika, társeska* 'társacska', *vesszőske, mátkecska, nyakeska* 'nyakacska', *vesszőske* 'vesszőcske' (Kallós 1971); *bőcsecske, borjecska, macskecska, virágecska, házecska, szípecske, szőlőbokrocson, bolhecska, békecska, laszkecska, nagyocskám, kissecském, kicsidem, kunyhócska, ajtócska, hordozócska, csokrecska, szárnyecskája, kettüőcskiét* (Veress 1989), *házacskám* (Szegő 1988: 20), *furulyacskám* (Szegő 1988: 22), *guzsalykát* (Szegő 1988: 60), *malmocskát* (Szegő 1988: 61), *kicsidem* (Szegő 1988: 73, 75), *ágecskákról* (Szegő 1988: 126), *órácska* (Heltai 1987: 127), *madarkák* (Faragó – Jagamas 1954: 66), *gyócs-ingecske, gyócs gagyácska* (Faragó – Jagamas 1954: 167), *macskácska* (Faragó – Jagamas 1954: 313), *legyecské, terpeske* 'törpécske' (Faragó – Jagamas 1954: 314), *bácsikám, Jancsikám* (Faragó – Jagamas 1954: 203), *nyakecskája, társecskája* (Faragó – Jagamas 1954: 188); *lelkecském, borocskám, oltárocska, ebédecské, fejecském, Boriszka, Juliszka, Aniszka* (Gegő 1836: 78-80, 111); *Istenkém, gyermekecském* (Perka 2020: 181), *szemecskét, fiecskámot* (Perka 2020: 443), *imácsegecskáim* (Perka 2020: 503), *liánkáska, gyortyáska* (Perka 2020: 567), *magyarka* (Perka 2020: 568), *komácska* (Perka 2020: 576), stb.

Péntek szótárából adatok: *hiuska* 'templomi karzat' (361), Száftá női név > *Száftáska* (I/2. 325), *szőrcse* 'szőrfű' (I/2. 372).

---

<sup>34</sup> 'Es war einmal, es war einmal nicht, außer Gott gab es niemanden'...

A gagauzban is feltűnően gyakori a kicsinyítő képző használata: *Tudorkacım* 'Tudorkám' (p. 14); *Marinka* 'Marinka' (p. 19); *gençecik* 'fiatalka' (p. 21); *küçükük* 'kicsike', *hanacıym* 'anyukám' (p. 24); *İlänka, İlanko* 'Ilonka', *uşeciklarmı* 'picikéimet' (p. 27); *Todurçu* 'Todurka' (p. 31); *paracıymı* 'pénzecske' (p. 50); *dostçaazlarına* 'barátocskáinak', *cancaazım* 'lelkecskéim' (p. 62); *evcääz* 'házacska' (p. 104), *selämcumi* 'köszöntésecskéim', *beygirciymä* 'lovacska' (p. 107).

Balkáni török adat: *samon pitalka* (M 116) : tö. *somun pide* 'cipó formájú kenyér'.

Gülsevin (2017: 131) adatai szintén balkáni törökből: *kokişik* 'szagocskák', *tüticik* 'dohányka', *ufacik* 'kicsinyke'.

A krími tatárban: *duduška, babaška, anaška* (Tyshchenko – Monastyrskaya 2013: 554) a szótőre illesztett orosz kicsinyítőt látunk, mely gyakran megfigyelhető több török nyelvben, de gyakran megelőzi a tövön egy eredeti török kicsinyítő.

Az ótörök *+çuk/çük* (> *+Cik*) már Kaşgari szótárában is megfigyelhető, de idővel ez lett a legnépszerűbb kicsinyítő képző a török nyelvekben (Clauson 1972: xli). A kipcsak nyelvekben a *č > š* változás után már *š*-sel terjedt, ezt is átvettük: *Juliska, Mariska, Annuska* neveinkben ezt a dupla kicsinyítőt láthatjuk.

A karacsáj (Tavkul 2020) érdekes módon igére is ráteszi a török kicsinyítő képzőt: *elgen-* 'fél, tart vmitől', *elgençek* 'félénk, gyáva'; *em-* 'szopik', *emçek* 'mell, cici' (p. 164).

Karacsáj adatok az oroszból átvett kicsinyítő képzőre: *anaka, anakay* 'anyuka' (Tavkul 2020: 74); *gudukay* 'kis bűnöző' (Tavkul 2020: 179).

A magyar *+sÁg* : török *+lIk* kapcsán egy lefordított (tükrörfordítású) toldalékra gondolhatunk, melynek a funkciói közt sok átfedést látunk. Elsősorban elvont főnevet képeznek: *szép > szép+ség* : török *güzel+lik* 'u.a.', *iyi* 'jó' > *iyi+lik* 'jószág'.

Már a Gyulafehérvári sorok (XIV. sz.) első strófája hemzseg e képzőtől: *hábróságben, kejjössége, kórságban, egéssége, szűkségben, béüssége, élégsége, elesége...*

A *szűk* szóból ugyanazt az alakot képeztük, mint a mai török nyelvben meglévő *dar* 'szűk; szoros' szóból a *+lIk* képzővel<sup>35</sup>, mely szó *dar+lIk* (TS 530) 'szűkség; szűkösség; szorult helyzet, szükség' jelentésű.

A kumük népmesében is ugyanez a jelentése: *tarçiq ~ tarçıqlıq* 'szűkség, szűkösség' (Merhan 2008: 195). „*inimni tarçık bolup görmeyim*” (p. 120) 'ne lássam szükségben lévén az öcsémet'

<sup>35</sup> A török *+lIk* képzőnek több más jelentése mellett olyan is van, melynek segítségével a jelentés 'egy olyan hely, ahol több hasonló (apróbb-nagyobb) dolog található', pl. *çiçek* 'virág' > *+lIk > çiçeklik* 'virágoskert'. Idegen eredetű tövekhez is járulhat, pl. az arab jövevényszó *ders* 'lecke, óra' > *+lIk > derslik* 'tanterem'.

Péntek szótárában megtalálható adatok: *ármátaság* 'katonaság' (51), *árvaság* (53), *atyafiúság* (57), *barátság* (65), *bizonyosság* (95), *boldogság* (101), *bolondság* (101), *boszorkányság* (107), *csizmárság* 'csizmadia mesterség' (150), *csúfság* (157), *dagadtság* (162), *disznóság* (171), *dögség* ~ *dögség* 'állatbetegség' (175), *drágaság* ~ *drágaság* (176), *dusmánság* ~ *dusmánság* (178), *dühüdség* 'veszettség' (179), *emelés* 'emelés' (222), *eszesség* 'okosság' (229), *gamatság* 'mocok, piszok' < *gamat* 'mocskos, piszkos' (297), *gyepség* 'kaszált gyep' (319), *gyermekség* 'gyermekcsapat' (320), *hirtelenség* 'váratlan, hirtelen esemény' (360), *mostanság* 'mostanában' (I/2. 159), *nincsetlenség* (I/2. 184), *sárigság* (I/2. 299), *szénaság* 'kaszálo' (I/2. 345), *szeretség* 'szerelem; kedvelt dolog' (I/2. 356), *szógalatság* 'szolgálat, munkahely' (I/2. 365), *utálság* 'utálatosság' (I/2. 441), stb.

*kacagság* 'nevetség' (Lakatos 2003: 646), *oktalanság* 'tanulatlanság' – A Szabó falui keresztények levelében 1671-ben fordult elő. (Domokos 1979: 77).

Középmagyar példák:

*ketseged* (Hegedűs – Papp 1991: 106), *háromság* (Hegedűs – Papp 1991: 211).

*hűségből* (Hegedűs – Papp 1991: 56), *nehézség* (Hegedűs – Papp 1991: 61), *nyomorwság* (Hegedűs – Papp 1991: 56), *segensegeth* (Hegedűs – Papp 1991: 237), *segetseg* ~ *segetsseg* ~ *segettseg* (Hegedűs – Papp 1991), *szükségembe* (Hegedűs – Papp 1991: 25), *tanuságot* (Hegedűs – Papp 1991: 143), *teljességgel* (Hegedűs – Papp 1991: 19).

*apróság* - akár tükörfordítás is lehet : tö. *ufak* 'apró, nagyon kicsi' + *lık* 'kisgyermek'

Az ótörök időktől dokumentált +*llk* képző (Kaşyari is beszélt róla az ótörök szótárában), minden régi és mai török nyelvben ismert. Az ótörök *buz* 'jég' + *llq* szóból van a szintén ótörök *buzluq* 'az a hely, ahol nyárra jeget tárolnak' (K 211).

17. századi anatóliai török nyelvű szövegben: *analık* 'anyaság', *mihmandarlık* 'vezetőség', *biedeblik* 'műveletlenség', *kiçiglik* 'kicsiség'... (Kaya 2007: 23).

A *birlik* (TS 312) 'egység' a *bir* 'egy' szóból képzett, a *beşlik* (TS 277) 'öt darabból álló egységes csomag' < *beş* 'öt'.

Karacsáj török: *asuv* 'segítség, támogatás, haszon' + *sUz* (fosztóképző) + *lUk* 'haszontalanság' (Tavkul 2020: 81); *aşam* 'étvágy' + *sUz* + *lUk* 'étvágy+talan+ság' (Tavkul 2020: 81); török *ağır* : karacsáj *avur* 'nehéz (fizikai és elvont értelemben is!) + *lUk* 'nehézség' (Tavkul 2020: 86); *batır* 'bátor' + *llk* 'bátorság' (Tavkul 2020: 100); *carlı* 'szegény, szerencsétlen, gyarló' + *llk* 'szegénység, nyomorult állapot' (Tavkul 2020: 123).

*Carlı+ga bay+lık caraşmaz.* (Tavkul 2001: 98) 'A gyarlóhoz gazdagság nem passzol.' A kumük népmesékben (Mercan 2008) is láttuk a *+llq* képzőt ebben a jelentésében: „*tarçılıq ne ekenni bilmeyli*” (p. 120) 'a szükség milétét nem ismerték'

Egy másik tipikus jelentéscsoportja a *+sÁg* képzőnek hely meghatározásakor is használatos (*kertség, mezőség* stb.), csakúgy, mint minden török nyelvben a *+llk* jelentése minden több apróbb-nagyobb dolog együttes előfordulását jelenti, bár elsődleges jelentése éppen az, mint a törökben: elvont főnevet képez melléknevekből. A votják nyelvben ugyanerre figyelt fel Csúcs (1980: 142), bár ott maga a *+llk* képző megjelenik nem török eredetű szavak végén is.

A moldvai magyar *rombalik ~ rombolik* 'törmelék, morzsalék, dara' (Lakatos 2003: 657) is ezt a sok hasonló apróbb dolog együtt megtalálható helyét tartalmazza.

A középtörök *ormanlık* 'erdőség' (Kavani 1999: 120) tökéletesen azt fejezi ki, mint a mi alábbi helynevünk.

*Ormánság* – 'dél-dunántúli erdős vidék, erdőség', ahol több erdő is van a mai Magyarországon, de van *Kunság* 'az a hely, ahol sok kun él' és *Barcaság* helynevünk is egyebek mellett. A török *orman* 'erdő' szó nem ismert az ótörökben (Eren 1999: 309), de a mai török nyelvek közül a kaukázusi és nyugati kipcsak nyelveken kívül a csuvas és özbeg is ismeri.

A karacsajok az *orman* '1. Slav halkından olan' (Tavkul 2020: 283) szónak a 'vad' jellegét emelik ki, (ilyen értelemben értik az oroszokra, s más szláv népekre), a mi *vadon* szavunkkal mutat jelentésében azonosságot. A karacsáj-balkárban a *çeget* jelenti az 'erdő'-t (Tavkul 2000: 171).

„A váron, illetőleg az árkon kívül lévő ezen külső telephelyet a *Hajdúságon* kertnek, ólas<sup>36</sup>- vagy szérűskertnek, összefoglaló néven *kertségnek* nevezték.” (Györffy 1942: 161) A kertek összességét tehát *kertségnek* nevezték, ezeknek külön csődörei, bikái és gazdái voltak.

A *bárodási* nemes kerület – örvidék Magyarország és Erdély közt a honfoglalás idején (Györffy 1942: 276), valószínűleg besenyők elől védelmezték a hazát ezen a gyepterületen.

*Szombatság* – dél-bihari település (Györffy 1942: 402)

A tipikusan névszókhöz járuló török képző nyelvjárásban igére is rátapadva ugyanúgy helymeghatározó, ilyenkor 'ahol az igében jelzett cselekvés történik' a jelentése. A *dur-*

---

<sup>36</sup> *ól* szavunk török háttérben az ótörök *ağıl* 'cattle pen' szó rejtőzik (WOT 632). Eren-nél (1999: 3) *ağıl* < *ağul* 'koyun ve keçi sürülerinin gecelediği, çit ve duvarla çeviri yer' a juh és kecskenyájak éjszakai szállása, melyet kerítés, vagy fal vesz körül.

’mozdulatlanná válik, megáll’ (TS 644) török ige: *durluk* ’a vándorló nomádok fekete sátra’ (Zübeyr – Refet 1932: 110).

További párhuzamos jelentésmezőt látunk a népcsoportok esetében a két képzőnél: népség, magyarság, törökség, hasonló funkciót hordoz a *Türk+lük* ’törökség’, *Slav+lık* ’szlávtság’, stb. a végén található *+lık* képzőnek ezen kívül még több jelentése is ismeretes.

A foglalkozás neveket is létrehozó fenti képző azt a periódust, vagy állapotot jelöli, míg valaki azt gyakorolja: tö. *çocukluk* ’gyerekség, gyermekkor’, tö. *öğretmenlik* ’tanárság, tanárkodás’, stb. A moldvai magyarban ugyanebben a szerepben áll a *+şık*: *uralkodott tolvajság* (Lakatos 2003: 112).

Székelyföldön pedig „az *ácsság* mellett Csáváson még más mesterségek is virágoznak, mint a *szűcsség, szabóság, csizmadiaság...esztergályosság...*” (Orbán 1982: 319)

Van a *+lık* képzőnek a törökségben ’valamire való’ jelentése is, pl. török *eteklik* ’az a szövet, amelyikből szoknyát lehet varrni’, a karacsáj *soğumluk* ’vágni való állat’ (Tavkul 2020: 316). Magyar oldalon az *édesség* édesítésre, a *savanyúság* savanyításra való, a *nyalánkság* pedig egy olyan ehető dolog, amelyből lehet nyalakodni.

A török *şimdi+lik* ’mostan+ság’, *üç+lük* ’három+ság’ éppenséggel tükörfordítás is lehet. Arra is felhívja a figyelmet, hogy nem kizárólag csak főnévhez, más tövekhez is járulhat mindkét oldalon ez a most tárgyalt képző.

*+la-* török denominális igeképzővel is találkozni a moldvai magyarban, (melynek ráadásul még a hangátvetéses alakjai is elterjedhettek a magyarban): *terem+le+tt+em* ’termettem’ (Veress 1989: 338), *erdem+le+tt+em* (Szegő 1988: 102).

Pázmánynál: *táplálásoknak*<sup>37</sup> (Bellaagh p. 21), *eerdem+le+tt+ink* (Hegedűs – Papp 1991: 70), *erdem+le+m* (Hegedűs – Papp 1991: 31), *erdem+le+ne* (Hegedűs – Papp 1991: 10, 032, 182). *vörös+le+nek, fehér+le+nek, vitéz+le+nek*, stb. A moldvai magyar tájnyelv szótárában: *örömlü ~ öremli: öremlem ~ örömlöm* (I/2. 222)

Az alábbi magyar ige névszói töve mind török eredetű a magyarban, melyhez ez a *+la-* török igeképző járult: *bús|la|kodik* (WOT 178), *gyom|lá|l* (WOT 397), *ország|la|nak* (WOT 653), *őr|lé|s* (WOT 672), *kicsiny|lé|s, örök|le|tes, táp|lá|lás* (WOT 850), *ér|le|l, tarta|lé|k* (WOT 867), stb.

<sup>37</sup> A *táplál* ige török háttéréről, török párhuzamáról OT *qutı taplamadı* ’a szerencsét nem táplálta [eléggé]’ (WOT 850).

Ugyanezt a megoldást látjuk a votjákba átkerült tatár eredetű igék esetében: a névszói gyökön megjelenő igeképzős alakot további saját igeképzővel „erősítik meg”: az ótörök *ögüt* ’tanács’ a tatárban *üget*, ebből igeképzővel *ügetlä-* ’tanít’ > votják *ögätlal-* ’tanít’, stb. (Csúcs 1990a: 174).

A *+lA-* a Dzsingisz kori mongolban is ismert volt: *ger* ’yurt, house, dwelling, domicile, home’ (L 377) > *gerle-* ’to get married, take a wife (of a man)’ (L 379).

Pontosan azonos az eljárás a török nyelvekben és a magyarban is: *bús* (WOT 185) *+lA-* [*+kodik*]<sup>38</sup>, *bér* (WOT 115) *+lE-* [*+mény*], stb.. Erről beszél Robbeets (2010: 87) a transzeurázsiai örökség kapcsán.

Más szófajokon is megjelenhet az igeképző *+lA-* és járulhat utána akár névszó, akár igeképző is:

*igen+lé+s* : török *evet+le+me* ’igenlés’, *helyeslés*, *esteledik*, stb.

Orbán Balázsnak a Székelyföld leírásában találkoztam először a *hiütlés* ~ *hitlés* szóval mely a *hit* származéka, az esküvői terminológiában használatosak, a jelentésük pedig ’megy a templomba hitelni’ (Orbán 1982: 347). Ezen alkalommal viszik a menyasszonyt két nyoszolyólány „közé szekérre ültetve a templomba *hitelni*, vagy ha a *hitlés* a háznál megtörtént, ... a vőlegényi házhoz” (Orbán 1982: 348). Tehát nem török eredetű névszókra is rátelepedhet a *+lA-*, belőlük ígét képezhet, mely tovább képezhető.

A *Königsbergi töredék és szalagjai* egy rövid, Szűz Máriát magasztaló kis szöveg a XIV. századból. Benne szerepel, hogy ölében tarja csodálatos fiát, fűrösztli, mossa, eteti, *emleti*.... Ezt az utolsó szót mind úgy értelmezzük, hogy ’szoptatja’. Valószínűleg az ótörök *em-* ’szopik (ember, vagy állat kicsinye)’ (K 255) ígét kell látnunk a háttérben. Nagy valószínűséggel az *emlő* szavunk is ide tartozik.

Kaşgari ótörök szótára elején az igeképzés részben említi is ezt a képzőt: „lām-elif yalnızca eylem yapmak için adlara eklenir. ...*beg kende qış+la+dt*”... ’a lām-alif csak igék képzésére névszói tövekhez járul. ... *a bég a városban tel+el+t*’ (K 19). Az egész török nyelvterületen ismert, tán a leggyakoribb denominális verbumképző. (Clauson 1972: xlv)

Ótörök alakok: *at* ’ló’ + *la-* ’lovagol’ (K 158), *aw* ’vad’ + *la-* ’vadászik’ (K 160), *biçek* ’kés’ + *le-* ’megkésel’ (K 187), *böksegle-* ’mellesedik’ (K 202), *saw* ’példabeszéd, közmondás’ + *la-*

<sup>38</sup> A névszói töre illeszkedő, abból ígét képző *+lA-* után természetesen további képzők is járulhatnak, pl. *per+lE-kedik*, vagy akár hangátvetéses alakjai is lehetnek: *rossz+al-kodik*, *ur+al-kodik*, stb.

'szaval' (K 477), *saçu* 'rojt' + *la-* 'kirojtoz vmit' (K 462), *taş* 'kő' + *la-* 'megkövez' (K 539), *tiş* 'fog' + *le-* 'harap' (K 571), stb.

A Dede Korkut török nyelvemlékben: „Boyu uzun Burla Hatun, Kara Tüken kafiri *kılıç+la+dı*, yere yıktı/saldı” (Tulu 2020: 138). 'megkardozta, karddal levágta'.

Karacsáj példák: *arkan* 'pányva' + *la-* 'lasszós pányvával elkap (lovat); pányvával megköt' (Tavkul 2020: 78); *aruv* 'szép' + *la-* 'megtisztít, megszépít' (Tavkul 2020: 80); *buz* 'jég' + *la-* 'megfagy' (Tavkul 2020: 115); *can* 'oldal' + *la-* 'oldalról megközelít' (Tavkul 2020: 120-1); *canuv* 'fényes' + *la-* 'fénylik' (Tavkul 2020: 121); *carqa* 'darab' + *la-* 'darabol' (Tavkul 2020: 123); *cügen* 'kantár', *cügenle-* 'kantároz' (Tavkul 2020: 136); *es* 'ész' (Tavkul 2020: 166), *esle-* 'észlel, észrevesz' (Tavkul 2020: 167); *hazır* 'kész', *hazırla-* 'készít' (Tavkul 2020: 186); *hurşı* 'fenőkö', *hurşıla-* 'megfen, élesít' (Tavkul 2020: 188); *iş* 'dolog, feladat', *işle-* 'dolgozik, működik' (Tavkul 2020: 200); *iyer* 'nyereg', *iyerle-* 'nyergel' (Tavkul 2020: 201); *kiçi* 'kicsi', *kiçile-* 'kicsinyel' (Tavkul 2020: 212), stb.

A volgai tatárban: *kazak* 'szeg', *kazakla-* 'szegez' (TatB 43); *kutır* 'fekély', *kutırla-* 'fekélyesedik' (TatB 65); *takta* 'deszka', *taktala-* 'bedeszkáz' (TatB 104), *taş* 'kő', *taşla-* 'megkövez' (TatB 105).

Robbeets (2014: 145) a transzeurázsiai igeképzést vizsgálta meg tizenegy kritérium alapján, majd megállapította, hogy a proto-tunguz, proto mongol és proto török nyelvek denominális verbumképzői közül négy: *-la-*, *-na-*, *-ma-*, *-ga-* minden bizonnyal közös örökség, sokkal inkább, mint kölcsönzés eredménye.

Ezek közül az első a magyarban is ismert, akár metatézisesen is *+El-*: *érdem+le+tt*, *kék+le+tt*, *fehér+le+tt*, stb., vagy Péntek szótárában akár a hangátvetéses alakban: *öröm(e)li* (I/2. 222) 'örül valaminek'.

A határozói igenév

(gerundium) képzőnkkel *-vA/-vAn* előidejűséget fejezünk ki. Feltehetőleg az iráni eredetű török *-bAn* : kipcsak török *-gAn* gerundium képzője terjedt így el nálunk.

Ennek a képzőnek a *-v*-je sokféle (*-b/-p/-m-*) alakban megjelenik nyelvjárásokban a törökségi nyelvekben.

*Tük tekintvén életemre, szakadozzatok fejemre* (Veress 1989: 126), Pázmánynál: *adván* (Bellaagh p. 104), *látván, mervén* (Bellaagh p. 134), *gondolván, elhagyván* (Bellaagh p. 138),

*kiterjesztvén* (Bellaagh p. 50), *jelentvén* (Bellaagh p. 139) "...a világi jókat aprólékoknak és semminek tartván, nem nagy különbséget téstzen közöttök"... (Bellaagh 119).

Középkori kódexeinkben: „És beszél vala nekik példabeszédekben, *mondván*: Ím, kiment, ki vet, vetni ő magvát.” (Müncheni kódex), korai leveleinkben is gyakori: *latvan* (Hegedüs – Papp 1991: 151).

Egy kakas a szeméten *vakargatván* keres vala mit enni. (Heltai 1987: 11). Pinkest Napia *be teluen* (Domokos 1979: 66)

Az ótörök közmondásban *bor bolmadıp sirke bolma* 'bor nem lévén nincs ecet' (K 195).

A 13-16. század között Anatóliában és Iránban használatos török nyelven (*Ajemi Türk*) írt Nagy Sándor legendában (Boeschoten 2009: 45):

|                                         |                                           |
|-----------------------------------------|-------------------------------------------|
| Fäth <i>edü+bän</i> osbu qaşra girä-sän | Győzelmet aratván abba a palotába belépsz |
|-----------------------------------------|-------------------------------------------|

A közép-török gerundium képzői közt sorolja föl Ergin az +*uban*(ı)/*üben*(i) (DK 468) *açuban* (DK 1, 468) 'kinyitván', *binüben* (DK 50) 'felülvén' *delüben* (DK 80) 'kilyukasztván', stb.

A 17. századi török legendában:

|                                                                                                                                                                                                                                   |                                                                                                                                                                               |
|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| bu bustannı içinde bülbül sayrar her zaman<br>gül şahıga <i>konuban</i> Hak yadıda birür can<br>(Kaya 2007: 6)<br>tüşken iken 'azim halk ğark boluptur kimesi<br>Hubbi <i>diben</i> yığlaşur uluĝ kiçig barçası<br>(Kaya 2007: 8) | E kertben mindig pacsirta dalol<br>Rózsaágra <i>telepedvén</i> Istenért adja ki lelkét<br><br>elesvén lévén a hajótörött nép<br>Hubbi <i>szólván</i> sírdogál nagy kicsi mind |
|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|

A magyar tizes számnevekben (negyven, ötven, hatvan...) megjelenő +*vAn* 'tíz' jelentésű elem az OT *o:n* átvétele lehet, (Clauson 1972: 166). Bár a protetikussal *v-* magánhangzók előtti megjelenése Gombocz (1912: 223) szerint kései fejlemény, több korai török jövevényszavunkon is van +*v-* szókezdő: *váj* < WOT\**vay-* (p. 988), *vályú* < WOT\**valay* (p. 992), vendég (WOT 998), stb.

Ennek a jelenségnek is van ellentettje: meglévő szókezdő *v-* akár el is tűnhet a moldvai magyarban: pl. a *viselő* : *üselő* (KSzN 430), *viaszos vászon* : *iuszos-vászon* (KSzN 432).

A *ló* szavunk török háttérben is egy ilyen -v-t (Vámbéry 1884: 14), vagy -g-t feltételezünk Ligeti (1986: 139) az ugor \**luɣ* szónak török \**ulay* háttérét is megadja: *Hsiüan-cang* 629-es zarándoklata során a nyugati türköktől postalóvat kapott.

Az ótörök *ulāg* jelentése 'az úr parancsával szolgálatban lévő hírnököt a következő postaállomásig szállító ló' (K 618).

„s attulta nis *loik* cigánoknak.” Perka (2020: 528)

### 3. A szókészlet

Alapszófajok közt a legrégebbi a nomen-verbum, mely a legkorábbi nyelvemlékektől kezdve jelen van a törökségi és a magyar nyelvben is. A névszók közül a főnév ugyanúgy köz- és tulajdonnév lehet, az esetek is azonosak. Mind a moldvai magyarban, mind a török nyelvekben figyelemre méltó, hogy a főnévi igenév felvehet birtokos személyragokat és lehet a mondatban alany is állítmány is.

A melléknév ránézésre nem más, mint a főnév, de a fokozás csak rá jellemző, mondatban rendszerint jelzőként szerepel. Tő alakban a török melléknév lehet módhatározó is mondatban, pl. *çabuk gel!* 'gyorsan gyere!'

Vannak kettős (főnév– melléknév) szófajú szavak mindkét oldalon, pl. a színnevek, mint a *fehér* : kumük *ak*; a korosztályokat jelölő szavak, mint az *iffú* : kumük *igit*; a méreteket jelölők *óriás* : kumük *dev*, stb.

A számnevek után nincs többesszám sem a moldvai magyarban, sem a törökségi nyelvekben. Névmást lehet belőlük képezni mindkét oldalon és betölthetik az alany, tárgy, határozó, jelző szerepét.

A szófajváltás is gyakori jelenség, pl. számnévből melléknév: *hétszerebb* (Kallós 1971: 160), valamint a 2-3 szófajúságra is számos példa található (ld. *fő*, *szoros*, stb.).

Török jövevényszavakat a magyarban sokan tárgyaltak már, azokat is kiegészíthetjük areális jelenségekkel, pl. karacsáj *çaçikay* 'csacsika, számár kicsinye' (Tavkul 2020: 140), *gebenek* 'köpönyeg' (Tavkul 2020: 173).

Mellékletben adom meg azoknak a moldvai magyar szavaknak a listáját, amelyek török eredetűek. A magyarázatokat nem mellékelem, megadom viszont a török etimológia lapszámát, melyet a nyugati ótörök monográfia (WOT) tartalmaz. Ha abban nem szerepel a szó, mert pl.

későbbi, akkor a nagy török értelmező szótár (TS) oldalszámát, esetleg mást, pl. a karacsáj (Tavkul 2020) szótárét közlöm.

## Tükörszók

Elég sok *tükörfordítás*ra bukkantam, ezekre korábbi tanulmányaimban, vagy más helyen (Csáki 2012: 306, 2019: 43), (WOT 1324) utaltam is. Jelentőségük óriási, mert csak kétnyelvűség esetén gondolhatunk az előfordulásukra, miután egy lexikai egység minden egyes elemét pontosan kell érteni ahhoz, hogy azt ugyanolyan sorrendben, de minden elemét lefordítva egy másik nyelvben is használatba vegyék.

Veress (1989: 260) moldvai gyűjtésében találtam az alábbi adatot:

„Ki hoz nekem bort eleget,

*Pirosz lánytól* lágy kenyeret, Iháj, stb.”

A lány persze nem piros, hanem mint a törökségben a legszebb, legkiválóbb, gyönyörű jelentésekben is használt fogalom. Általában a török színnevek használata sokszor speciális, ugyanis irány jelölésére is alkalmasak.

Sipos 1988-as Adana környéki gyűjtéséből való esküvői ének így kezdődik:

|                          |                                          |
|--------------------------|------------------------------------------|
| Allı gelin al olaydın    | Pirosas menyecske, ha piros lettél volna |
| Al yanakların bal olaydı | Piros arcod méz lett volna               |

A *piros* a törökségben ismert ’értékes, drága, gyönyörű’ kifejezésére gyakran alkalmazott szó, pl. a következő közmondásban is ezt látjuk: *al elmaya taş atan çok olur* – ’értékes emberekkel sokan kötözködnek’ (TS 69). *Piros almának* hívták a hön óhajtott Konstantinápolyt is, szövegekben gyakran utaltak rá így az oszmánok.

A karacsáj-balkár szöveggyűjteményben (Bittirlanî – Gabalanî 1997) található: *ĵolun kesip tohtaydı* ’útját megszakítva megállt’ (p. 56), *uğay demedi* ’nemet nem mondott’ (p. 56), *teren qar* ’mély hó’ (p. 57), *közüne cuwuq kirmeydi* ’szemére álom nem jött’ (p. 73), *köklege örlep* ’egyekbe emelkedve’ (p. 104), a Nárt eposzban *ĵarathan Teyri* ’teremtő Isten’ (p. 134), stb.

Bereczki Gábor (1983: 208, 210) felsorol tanulmányában több török háttérű magyar tükörszót: *féreg* (tö. *kurt* ’farkas; kukac’), égtájak közül a karacsáj-balkár *künbatış* ’napnyugat’ pl. *ház+as*

: *üy+lü* (Tavkul 2000: 424), a kumük *güntuvuş* 'napkelet' (Merhan 2008: 22, 178), *günbatış* 'napnyugat' (Merhan 2008: 94), *iz+es, esz+es, nyomás, egy+ház* (p. 208), *kút+fő* (Csáki 2021: 110).

*Rágja, emésztí magát* : tö. *kendini yiyor*;

*[úgy szeretlek, majd']megeszlek* : török *yerim seni* 'egyelek meg!'

*köz+i yaş saçar* 'szeme könnyet hullat' (KB 25),

*oğulka kalır* 'fiúra marad' (KB 27), stb.

Több személynév is felsorol Németh, többek közt a török *Taş* : magyar *Kő ~ Keve* (1930: 279).

A kaukázusi török nyelvekben a *sev*- 'szeret, akar' jelentéséből az utóbbi a magyarban is elterjedt, pl. *nem szeretek napon álldogálni*. Mind a karacsáj-balkárban, mind a kumükben, de a gagauzban is használják.

A 'sárga' szavunk *sárig ~ száríg* alakban többször is előfordult a moldvai magyar kötetekben. Volt, hogy a kígyó: *sárighasú kégyó* (Faragó – Jagamas 1954: 89), vagy a csikó jelzőjeként: *sárig csitkó* (Faragó – Jagamas 1954: 198), de még szembetűnőbb, hogy hajra is mondják, ahogyan a törökök mind a mai napig: *sarı saç* 'sárga [tkp. szőke] haj' (Faragó – Jagamas 1954: 209, 258-9).

Lakatos (2003: 384) *Szárígul a szülű levél* című moldvai magyar nyelven írt versében az igei alakot is megláthatjuk.

A Bihar-megyei helynevek között előforduló *Erdőháthoz* hasonlóan van a karacsáj törökben is *Qancalsırtı* 'fedő háta' – nyári legelő neve, *Huřtosırt* 'domborhát' – falunév. további testrésznevek is megjelennek helynevekben, pl. a 'fej/fő' főnevünk : török *baş* mely több más testrésznévhez<sup>39</sup> hasonlóan egyaránt használatos törökben és magyarban is.

A magyar *lábam/kezem feje, tőri/elveszíti a fejét, nem ejtették fejre, fejébe vesz*, stb. kifejezések mellett ismerjük a *megy a maga feje után*-t is.

A törökben is ismert több hasonló, pl. *kafaya tak-, başını alıp git-*, stb. sőt a *levágott fej* története is, mely a Volga-vidéken ismert legenda.

<sup>39</sup> A karacsáj helynevekben igen gyakran szereplő testrésznevek még a *kol* 'kar' (*Karañkol* – folyónév), *kulak* 'fül' (*Ayülükulak*- folyónév), *sırt* 'hát' (*Obasırt* – nyári legelő neve), *avuz* 'száj' (*Amanavuz* – völgyénv).

Kiindulópont jelölésére szolgál, valamint abban az értelemben is, hogy 'a fő, a legfontosabb' nemcsak a török (TS 234) *başhekim* 'főorvos', *başgarson* 'főpincér', *başkahraman* 'főhős', *başmüfettiş* 'főfelügyelő', *başoyuncu* 'főszereplő', stb. hanem mindenféle más török nyelvben is.

A *forrásfő*, vagy az egyik legkorábbi szórványemlékünkben előforduló *Sar feu* > *Sárfő*, *nogu Azah fehe* > nagy Aszófő (ld. a Tihanyi Apátság Alapítólevelében) esetében talál karacsáj párhuzamot (továbbá számtalan helynevünkben), hanem a *Başkün* 'hétfő' jelentésű főnévben is, ahol a jelentése 'fő nap'. Számos további példából kiválasztottam a karacsáj *baş oram* 'főutca' szót. Mely akár tükörfordítás is lehet, az összetétel második fele *oram* közép-mongol eredetű jövevényszó, mely a mongol-korban nagy területen, föl egészen a Volga kanyarjáig elterjedt.

A *fej* ~ *fő* egyformán kettős jelentésű szó. A *kútfő* 'forrás' jelentése számos török nyelvben, többek közt a volgai kipszak nyelvekben víz közeli települések nevében él vö. magyar *Szalafő*. A karacsájban sok olyan összetett helynév ismert, amelynek a *baş* 'fej, fő' az utótagja. Érdekes módon ezek inkább hegységek: *Adırsuvbaşı*, *Alibekbaşı*, *Caylıkbaşı*, *Hacibiybaşı*, *Kezgenbaşı*, *Mingikölbaşı*, etc. A nevek végén az -i toldalék birtokos személyjel<sup>40</sup>.

A karacsáj háttérű tükörszavaink külön érdekesek a vizsgálódásra (pl. *közden közge* 'szemtől szembe' (Tavkul 2020: 219).

Moldvai magyar tükörszók még: *elnyújt* (KSzN 257) : török *uzat-*, *megrégül* : török *eski-*, *törökbors* 'édespaprika' (I/2. 417) : *tatlibiber* stb.

Az 1055-ös TA előforduló *disznó+hely* pont ugyanolyan szerkezetű és jelentésű helymeghatározás, mint a karacsáj *Tonguz* 'disznó'+*orun* 'hely' (Tavkul 2000: 485). Hasonló helynévre bukkant Bákóban Gegő: *Disznó ösvénye* (1838: 55). A budai Svábhegy ismert kirándulóhelye a *Disznófő* volt sokáig.

Ahogy a 'fej/fő' a kezdetet is jelenti, valaminek az elejét a magyarban, ld. *kézfej*, *lábfej*, *hétfő*, *forrásfő*, stb. ugyanúgy a törökben is képeztek igét a *baş* 'fej/fő' névszó töből +*la-* 'kezd'.

Ilyen lexikalizálódott formában is gyakori: *nem ejtették fejre*, *fejébe vesz vmit*, *töri/elveszíti a fejét*, *megy a maga feje után*, stb. Ez utóbbinak lehet előképe a török *başını alıp git-*

Gagauz: *aldım başımı* 'fogtam magamat' (p. 42). A gagauz török népdalszövegben: „*Hal+di+m kendi+m+i*” : 'fog+ta+m maga+ma+t' (p. 128).

<sup>40</sup> A Tihanyi Apátság alapítólevelében (1055) az *Arok fee*, *Ölyves mezsgyéje*, *Füzegy aszója* adatokra emlékeztetnek.

Az esküvői szokások terminusai közt is számos török párhuzamot találtam (Csáki 2020: 109).

*hâzas* : karacsáj *üy* + *II* 'ház' (Tavkul 2020: 376) || ész, esz+es : karacsáj *es+li*

*eladódik* 'férjhez megy' (Veress 1989: 334)

török: *satılık kız* 'eladó lány, akit hamarosan férjhez fognak adni'

karacsáj *erge bar-* 'férjhez megy vkihez' (Tavkul 2020: 165), iraki török *sâni berây ârâ* 'téged adlak férjhez' (Tulu 2005: 81).

A középtörök nyelvemlékben: *O kızı da Hakim Ata'ya verdi.* 'Azt a lányt pedig Hakim Atyához adta.' (Kaya 2007: 66).

Gagauz példák: *gelsânâ bana* 'gyere hozzám! [feleségül]', *ahyım seni* 'elveszlek téged' (p. 19).

Észak-kaukázusi türkmén példa: „*men aların şol seniň qýziňi*” 'én elveszem azt a te lányodat' (Baskakov 1949: 166).

*meghâzasodjâl* (Faragó – Jagamas 1954: 192) : karacsáj *üy* 'ház' + *IA-+n-* 'házasodik' (Tavkul 2020: 376).

Török adat a *baş bağlan-* 'bekötik a fejét' a férjhez adott lánynak.

Már a háztűznézéssel<sup>41</sup> kezdődően hasonló a házassági terminológia (Csáki 2022: 15), a törököknek is központi fogalma az *ocak* 'tűzhely', ahová melegedni és étkezni gyűlik össze a család. A steppei népek sátrában a füstkarika alatt, majd az újonnan letelepedettek házában is mindig középre rakták a tűzhelyet (Fodor 1988: 76-7).

A moldvai magyar ünnepek kapcsán írja Petrás (1979: 1329), „hogy a csángó lány férjhez nem megyen székely legényhez, később lévén annya tűzhelyén maradni.”

A kaukázusi karacsáj-balkár családban hagyományosan jelentős a nők szerepe. A tűzhely őrzői náluk is az anyák, ez a szerep megtisztelő, s az étkezés, ételek, táplálkozás kérdéseiben mindig ők döntenek. Az azonos apától származó gyermeket elköltözésekor az 'egy tűztől távozó'-nak nevezik. Visznek hazulról némi paraszat, új otthonukban azzal gyűjtanak tüzet, így jelezvén kötődésüket az atyai házhoz.<sup>42</sup>

1988-ban Saimbeyliben gyűjtötte Sipos (e-book No 90) az alábbi altatót:

|                              |                                 |
|------------------------------|---------------------------------|
| Oğlansız evde duman mı tüter | Fiatlan házból fölszáll-e füst? |
| Susuz yerde kamış mı biter?  | Víztelen helyen kinő-e nád?     |

<sup>41</sup> Ennek hagyománya az egész steppe-vidéken ismertté vált, a burját és a szláv népmesékbe is beszüremkedett (Pacsai 2002).

<sup>42</sup> Több tanulmányában is beszél erről Tavkul (2003: 71).

|                                                      |                                                  |
|------------------------------------------------------|--------------------------------------------------|
| Benim derdim bana yeter<br>Nenni bebek, nenni bebek. | Elég nekem magam baja<br>Aludj baba, aludj baba! |
|------------------------------------------------------|--------------------------------------------------|

A karacsáj *tıbr* 'tűzhely'-ből képzett kifejezés a *tıbr+da kal-* 'otthon marad [tkp. tűzhelynél marad, nem veszik feleségül]'.

A moldvai magyaroknál a húsz éves lány már meghagyatott, vagyis vénlány-sorba számít (Perka 2020: 185)

Türkmen áldásokban, átkokban is gyakran előforduló fogalom az *ocak* 'tűzhely':

|                                                         |                                                            |
|---------------------------------------------------------|------------------------------------------------------------|
| Ocağın batsın!<br>Ocağı batmasın!<br>(Türkmen 2008: 29) | Süllyedjen el a tűzhelyed!<br>Ne süllyedjen el a tűzhelye! |
|---------------------------------------------------------|------------------------------------------------------------|

|                                                                                 |                                                             |
|---------------------------------------------------------------------------------|-------------------------------------------------------------|
| Güvenme sen <i>ocağına</i><br>Felek vurur, söner bir gün.<br>(Türkmen 2008: 67) | Ne támaszkodj tűzhelyedre<br>Sorscsapás ér, egyszer kihúny. |
|---------------------------------------------------------------------------------|-------------------------------------------------------------|

Füzuli (2011: 182) (XV - XVI. sz.) azeri költő remekművében: Az iszlám szent mártírjainak rózsakertjében olvashatjuk a következő párbeszédet: „miért akartad árvaságra juttatni a gyermekeim és kioltani tűzhelyem?”

Az altaji népek hagyományai közül Barannyikova a burját mongol népmeséket vizsgálta, ott máig fennmaradt a legkisebb fiú öröklési hagyománya. Kiemeli a *gulamt* 'családi tűzhely' őrzése szent kötelességét. Erről már Rubruck 1253-as úti beszámolójában is említést tett (Pacsai 2002: 34).

*Kalim* 'a menyasszonyért a szülőknek kifizetett vételár' szavunk török eredetű, a leány munkaerejének a megváltását illet kifejezni (Dienes 1998: 17). A törökségi szó *kalın ~ galın ~ kalım* alakban is előfordul (Eren 1999: 202).

Az egyik karacsáj népmesében: fehércsontú lányért ötféle dolgot fizetnek: öt szolgát, öt üstöt, egy szántóföldet, két lovat, két ökröt, amennyiben a kérő is fehércsontú. Csakhogy itt a kérő fekete csontú, s az örömapa nem kívánja a családját leminősíteni, ezért az előbbiek helyett egy aranyszarvú, háromlábú, fehér szarvast kér fizetségül (Hajilanı 1999: 422).

A szóösszetételek a mai törökben úgy formálódnak, hogy bár külön írják az összetétel tagjait, a birtokszó Sing3 birtokos személyragot kap: tö. *bahçe kapı+sı* 'kertajtó [kert kapuja]'.  
Nem így a minket érdeklő területen!

kumük (Merhan 2008): *gün+batış* 'nap+nyugat', *gün+tuvuş* 'nap+kelet' (p. 178), *yaz+baş* 'nyár+kezdő', *yerturman* 'hám, lófelszerelés' (p. 203).

Nem a török régiségben, pontosabban ott ingadozás volt. A középtörök *devekuş* 'strucc' (Kavani 1999: 107) a mai törökben *devekuşu*.

További középtörök adatok: *baş ağrı* 'fejfájás' (KD 182), *qoçuqaq (qoçutaq) taşaq* 'here(golyó)' (KD 212), *qoyın yıl* 'a juh éve' (KD 221), *kön ötük* 'börcsizma' (KD 302), stb. mellett vannak birtokos személyragos szóösszetételek is: *yay evveli* 'nyárelő' (KD 239).

## Ikerszók

Mind a török nyelvekben, mind a moldvai magyarban stílusélénkítő szerepű szavak, melyeket előszeretettel használnak a beszélők. Valójában ezek szóösszetételek, melyeknek elő, vagy utótagja esetleg önállóan nem is él, sőt akár egyik sem. A leggyakrabban a második tag bilabiális (*b-*, *m-*, *p-*) mássalhangzóval kezdődik.

ága-boga (Csodaszarvas)

csontyát-bontyát (Petrás 1979: 1358),

horgasz borgasz (Petrás 1979: 1407)

csörög-börög (Faragó – Jagamas 1954: 314)

Mai balkáni török nyelvjárási adat: *doktor moktor* (M 64) 'orvosféle', *nagiş magiş* 'kézimunka' (M 64), *tentene mentene* 'cifraság' (M 64).

Kúnos (1916: 126) számos példát hoz a törökből az alábbiakon kívül: *eski-püskü* 'lim-lom', *cici-bici* 'csecsebecse', *otel-motel* 'szállásféleség', *oyun-moyun* 'játékféle', *devrim mevrin* 'forradalom féleség' stb.

Mai kelet-törökországi migránsoktól adat: *sokak-mokak* 'utca féle'.

Karacsáj adatok: *ari-beri* 'cókmók' (Bittirlanî – Gabalanî 1997: 56), *töşe-möşe* 'ágy, fekhely' (Tavkul 2020: 362)

Kumük adatok: *butaq-sataq* 'ág-bog' (Merhan 2008: 170).

A török eredetű személy- és helyneveinkkel kapcsolatban számos tanulmány készült (Gombocz 1915, Ligeti 1986: 93, Kiss 1999, Rásonyi – Baski 2007, Róna-Tas – Berta 2011: 1172), (Csáki 2023), stb.

A személynévi eredetű helynév-típusokon kívül felsorolnak több mást is. Magam csak a török mintára, a török jövevényszavakból alakítottakra, a tükörfordításban megjelenő helyneveinkre, valamint a régi hagyományok, vallási központok, áldozóhelyek neveire hívom most fel a figyelmet.

Közismert, hogy a víz- és folyónevek a legalkalmasabbak arra, hogy következtetéseket vonjunk le a vidék korai történetére, mert a korai lakosság nyelvére világíthatnak rá. Egy német filológus, G. Weigand száz évvel ezelőtt huszonnyolc magyar folyónevet talált a moldvai és székelyföldi területeken (Perka 2020: 227). Ezek közül többnek a neve török eredetű közszből származik, pl. *Almás, Béka, Tarkő, Kökényes, Ágas*, stb.

Az alábbi moldvai magyar helynevek többnyire Péntek szótárából kerültek ide (zárójelben az ottani lapszám) egy gyors válogatás alapján. A helynevek töve, mintája, típusa valamilyen még véglegesen ki nem dolgozott kritériumrendszer alapján törökségi háttérű tulajdonneveket sorolom fel.

*Agaras* csn. (Gegő 1838: 68) *Agár* szavunk minden bizonnyal a kipcsak török *eger* közszőra vezethető vissza, melyből hangrendváltással állt elő az *agár* : karacsáj *eger* 'tazi, av köpegi' (Tavkul 2020: 163)

*Ágas* településnév (36) → ákos, ágos (MKI 160,165), *Ágasegyháza* (Kiss 1988 I: 57), 1089-ben *Akus* (a török *ak kuš* 'fehér madár' összetételéből) kun vezér Biharig benyomul (Gegő 1838: 63), vagy a kun eredetű 'folyam, elágazás' szóból (WOT 55, 57)

*Acgerman* – Moldvában a fővárostól a Fekete-tenger felé haladva egy napi járóföldre található falu, katolikusok lakják (Domokos 1979: 72). : török *Ak Kermen* 'Fehér + vár'- tipikus korai magyarok lakta helynév. Ugyanez a török *ak* 'fehér' jelenik meg Ákos személynévünkben. Volgai bulgár török nyelvi eredetéről több is olvasható (Róna-Tas 1996: 224-6).

*Albény ~ Albeni* (40) : török *albeni* 'csáb, vonzerő' (TS 75)

*Arad* (49) : török *ara* 'két dolog közötti tér, távolság, űr' (TS 122) + kicsinyítő képző +*d*

*Armoncus* csn. (Gegő 1838: 68)

*Aszó* – pataknev (Perka 2020: 243) 'kiszáradó', *Aszó*<sup>2</sup> 'időszakos vízfolyás, szárazpatak' (Kiss 1988 I: 120-1) : török *as-* 'felfüggeszt' (TS 146)

*Baba* – Moldvában a fővárostól a Fekete-tenger felé haladva egy napi járóföldre található falu, katolikusok lakják (Domokos 1979: 72). A török *baba* 'apa' szóval vélem azonosítani, lehetett szúfik lakta hely akár. Abban az esetben az előljárójuk rangját jelölné. *Babakáj* 'a Vaskapu-víztároló létesítéséig a Duna vizéből mintegy 50 m-re kiemelkedő szikla Galambócnál'...oszm. *baba* 'apó' és *kaya* 'szikla' (Kiss 1988 I: 128)

*Bahána* (61) – török *bahane* (TS 199) 'kifogás, ürügy' valamilyen eseményre utaló helynév lehet, mely egy perzsából kölcsönzött jövevényszónak a közvetítése. „[Lakatos] verseiben rendszeresen visszatér a „bahána”, a falusi gyermekek legkedvesebb helyszíne. Itt, az egykori „falutűzhely” közelében zajlottak a falu legjelesebb, leglátványosabb eseményei. (Perka 2020: 426) Ilyen falutűzhelyet mi is fényképeztünk törökországi karacsáj faluban Konya környékén.

*Balabán* csn. (62), *Balabánsziget* ...oszm. *balaban* 'nagy, hatalmas' (Kiss 1988 I: 147): török *balaban* 'keselyű, vagy sólyom-féle ragadozó madár' (TS 207)

*Ballér* csn. (63) ~ *Bellér* ~ böllér 'hentes' jelentésű gyakori családnév a foglalkozásnév eredetűek csoportjából. A *Szabófalva* is ebbe a típusba sorolható.

*Bodó* csn. (97) → *Bodoglár* (MKI 175, 188, 221), *Bodoglár* 'Kiskunmajsához tartozó település' Kun eredetű nemzetségnévből keletkezett. Az alapjául szolgáló nemzetségnév bizonyára a kun *budaq* 'ág' származéka. Az újszülöttel mintegy új ága fejlődik a családnak. (Kiss 1988 I: 223) a szóvégi +*lar* egyértelműen török többesjel. *Budaqlar* 'ágak' (nemzetségnév) (Mándoky 2012: 175, 185, 188)

*Buláj* (115) → *Bolány* (MKI 136) – a török *bölény* szó hangrendváltással; Bulony, Bulán, (személy- és helynév) Bolány (Mándoky 2012: 136)

*Butukár* Berzunc község egyik része (118) → *Bota-Gőz* (MKI 135) : A török *bota* 'tevecsikó' és *göz* 'szem' szóösszetétele. A tevék szemének szépségéről nagy, híres költők írtak verseket.

*Cherebic* román elnevezése Kerek-Bükk településnek (: Cserebökény – Csongrád-Csanád vármegyében) (Perka 2020: 242) a *bükk* ótörök jövevényszó (WOT 190)

*Csalán* csn. (Gegő 1838: 68) a közszavaknál ld. a magyarázatot

*Cserdák* (140) : török *çardak* 'csárda' szavunk átadója. Az eredetileg perzsa 'négy karó' jelentésű szó nomádok fekete sátrára utal. A mezőn fekete vásznat feszítettek a négy karó közé árnyékvetőnek, vagy éppen éjszakai fedélnek. (Mándoky 2012: 225)

*Csernát* csn. (142) → *Csertán*, *Csortán* (MKI 202); *Csertán* 'csuka' – kun nemzetségnév a Duna-Tisza közén... Az Aranyhorda kipszak törzsei közt is feljegyeztek az orosz évkönyvek egy *Csurtan* nevű törzset (Pálóczi Horváth 1988: 157); *Csortán* (törzsnév) → *Csertán* (Mándoky 2012: 202, 221).

*Csík* településnév (143), *Csíksomlyó* (144) → *Csikmasz* (MKI 181), (Kiss 1988 I: 329)

*Csokányos* hn. (151) → *Csokmor* (MKI 136)

*Csőbörcsök* hn. (Gegő 1838: 69, 113, 130) < *Töböröcsök* (Pálóczi Horváth 1988: 129); P. Bonnici de Malta 1630-as jelentésében *Ceberciu* alakban fordul elő ez a helynév (Domokos 1979: 72) A település a Dnyeszter partján van (Domokos 1979: 76). : A török *teber* (TS 2161) 'harci bárd, alabárd' + *clik* kicsinyítő képző, mely szintén foglalkozásnévre utalhat. *Csőbörfa* 'Sellyéhez tartozó határrész...' (Kiss 1988 I: 343). Besenyő eredtéről ír Pálóczi Horváth (1988:129) *Töböröcsök* ~ *Töböröcsök*-ként említi.

*Csügés* településnév (160) → *csögőcs* (MKI 97) 'ahol letérdelnek', *Csög* 'romániai helység az Alföld peremén Tasnádtól északkeletre' (Kiss 1988 I: 343); *csögőcs* (Mándoky 2012: 97).

Gajcsána → Magyarfalva (295)

*Gajdár* hn. Coman (295) : török *gayda* 'duda jellegű fúvós hangszer' (TS 817)

Gazarie tn. (298)

Gorzafalva (KSzN 147)

Güze csn. (Gegő 1838: 68)

*Gyula* hn. (Gegő 1838:139), *Gyula* szn. olyan török méltoságnévre megy vissza, amely az ótörök *yula* 'fáklya' (DTS 278) fn.-vel tartozik össze.' (Kiss 1988 I: 551) : a török eredetű méltoságnév utalhat egy ilyen nevű birtokosra; *Gyula* (Mándoky 2012: 231, 234)

*Hégy* - Tánzos V. megjegyzése: több faluban Erdély neve *Hegy*, *Hed* (351) : ótörök *ädgü* Imre ~ Emre (382)

*Jas* hn. (Gegő 1838: 142) a török *yas* 'gyász' szó valamely eseményre utalhat az elnevezés

*Kádár* csn. (Gegő 1838: 68) – a foglalkozásnév eredetű helynevek közül való

*Káson* (Perka 2020: 243): török *kasın* 'üledék' (Redhouse 614)

*Kopulch* kun vezér 1089-ben benyomul Biharig (Gegő 1838: 63); Magyarországot Kaposcs vezetésével 1091-ben érte az első kun támadás (Pálóczi Horváth 1988: 142).

*Korhán* tn. (485) → *kórgan* (MKI 96), *Korhány* 'határrész Mártély belterületétől északnyugatra' (Kiss 1988 I: 779) : török *kurgan* 'a történelem korai korszakában az uralkodó sírja fölé földhányást emeltek, egy dombot' (TS 1410); *kórgan* (Mándoky 2012: 96)

*Kotnár* tn. (489) : török *kut* 'szerencse, isteni adomány' (TS 1424) + *lar* török többesjel

*Kökényes* (491) : a Küküllő-re rímelő tulajdonnév, amely szintén a sok kéklő kökény nevéből adódott. *Kökényesd*, *Kökényeske*, stb. (Kiss 1988 I: 791)

*Somlyó* (I/2. 317) – ld. a Kökényesnél tett megjegyzésemet, csak itt nem *kökény*, hanem *som* bokrokat találtak tömegével. *Somló* (Kiss 1988 II: 483), *Somlyó*, ... (Kiss 1988 II: 484) karacsáj *çum* 'som' (Tavkul 2020: 154) + *ilk* 'az a hely, ahol sok ilyen dolog van'

*Sztánfalva* (KSzN 147) – valószínűleg szláv, esetleg orosz eredetű szó *stancija* 'megállóhely', ahogyan a karcsájban a *stavat* jelentése: 'nyári legelőn az állatok éjjeli szállása' (Tavkul 2020: 321). Az *esztena* 'juhakol' (KSzN 425) ugyanúgy szláv szóból származik, csak ott azt látjuk, hogy feloldották a szókezdő mássalhangzó torlódást a szótő első magánhangzójával. A szókezdő mássalhangzótorlódás ugyanúgy áruló jele a szó eredetének, mint a *stakan* 'pohár' (Tavkul 2020: 321) szó esetében.

*Szucsava* hn. (Gegő 1838: 140, 147) – Magyarország határán található, régi neve Szücsi (Domokos 1979: 72) A bulgár török \**šijčī* vagy \**šibčī* 'szűcs' (Ligeti 1986: 299-300) és *ova* 'sima, lapos terület' (Eren 1999: 311) szavak összetételéből. Foglalkozásnévi eredetű helynév ez is.

*Tázló* folyónév (I/2. 393)

*Terēbes* (I/2. 401)

*Teszkán* (I/2. 403); *tezgen* 'szár' (Mándoky 2012: 124)

*Vaslú* hn. (Gegő 1838: 147) – lehet egy török helynév lefordított változata

A moldvai magyar helynevekről Lükő is írt több helyen (Hoppál 2018: 22).

Török helynév a Moldvába vezető Úzi-szoros, Úz patak, Rásonyinál Tatrang víz, Ojtozi szoros, Barca patak, Nemere-hegy, Görgény, Csík (Pálóczi Horváth 1988: 138).

Kiss (1999: 22-30) a régi térképeink vizsgálata alapján írt, helyneveinkről szóló cikkében ír a legfőbb típusokról:

- a, törzsnévi eredetűek
- b, személynévi eredetűek
- c, személynévből -i képzővel alkotottak
- d, népnévből képzettek
- e, foglalkozásnév eredetűek
- f, a templom védőszentje nevéből alakultak
- g, a hetivásár napja nevéből alkotottak
- h, utótaggal (-falva, -háza, -telke, -szállása)

## Szemantika

A matyókról írt tanulmányában (Györffy 1942: írja, hogy a férj az asszonyt tegezi, az pedig *kendnek* szólítja a férjét. A *kendi* 'maga' szó visszaható névmás a török nyelvben, a karacsájok *kesi*-t mondanak helyette.

Gagauz példák: *gelsänä bana* 'gyere hozzám [feleségül]', *gicäm sana* 'megyek hozzád [feleségül]' (p. 19).

A *bölcső* címszó alatt Péntek (II. 48) egy függő bölcsőbe tett csecsemőről készült képet közöl. Ilyet török falvakban a mai napig készíthetünk. A csecsemő, mint egy báb jelenik meg rajta, csak az arcocskája látszik, a karok a test mellé lesímítva, a lábak egyenesen kinyújtva, gyolccsal szorosan körbetekerve, kívülről egy meleg gyapjútakaróval borítva, melyet széles, színes szalaggal rögzítenek a baba testének vonalát követve.

Karacsáj népmesékben bukkantam ilyen kifejezésre: *mağaranın ağzı* 'barlang szája', *sen kesingi boşuna kıynama* 'te magadat hiába ne kínozd', *kün çıkganga* 'napkeletre'.

Dmitriev (1949) közölt kumük szövegeiben: „*kar kop terin*” '[a] hó nagyon mély' (p. 190); „*men anı ančak adtinnen tanimen*” 'én őt csak névről ismerem' (p. 201), stb.

Kumük népmesékben (Merhan 2008): *günbatış* 'napnyugat' (p. 94, 135, 178), *güntuvuş* 'napkelet' (p. 135, 178), *süt ak* 'tejfehér' (p. 135, 193), stb.

Törökre fordított magyar népmesében: *göge eren adam* 'égig érő ember' (A csodafurulya), *dışını bırak-* 'otthagyja a fogát'.

Jelzős szerkezeteket vizsgált hagyományozott szövegekben Kovács (2003) és arra jutott, hogy a magyar jelzős szerkezetek párhuzamba állíthatók a karacsáj-balkárokkal. Különösen a kötött formák nem engedhetik meg azt, hogy tetszőlegesen variálódjanak „egy-egy nép leginkább reprezentatív mondatai.” (Kovács 2003: 107)

A balkár *teren qar* 'mély hó' (Bittirlanî 1997: 57), *emček ana* 'szoptatós anya' (Bittirlanî 1997: 59), *Qara tengiz* 'Fekete tenger' (Bittirlanî 1997: 61), *qabır orun* 'sírhely' (Bittirlanî 1997: 140), *qız érge aşiyir* 'a lány a férfiba szerelmes' (Bittirlanî 1997: 244), *orunsuz söz* 'helytelen szó' (Bittirlanî 1997: 246). Másik balkár mesekönyvből: *žel/žawun toqtağan* 'elállt a szél/eső' (Musukalanî 2012: 82), *Qalay jılamayım?* 'hogya ne sírnék?' (Musukalanî 2012: 212).

A moldvai magyar *tella* szó jelentését így adja meg Veress (1989: 338) 'az a hely, ahol a juhok, marhák *ülnek*, karám, juhakol.'

Az *ül* jelentésű török szó *otur-* '1. a fenekére helyezi magát; 2. lakik valahol'.

Moldvai magyar szövegekből láthatjuk, hogy ott is mindkét jelentése ismert a szónak.

„Mingyá esz ezt kéjerdik

Hol járál hol ülél” (Petrás 1979: 1413)

„Szabad nekem ez utra ki mennem, mert meguntam a Pusztában ülnöm.” (Petrás 1979: 1359)

„Az én édeszemnek dombon ülő háza”... (Petrás 1979: 1363);

„Elvittik vala, hul ülnek zergyübe, - zük Házikhoz. ...Aggyig ültek a ljányok azok ott nálík, hod neki fogtak vala járteni a zük nyelviket.” (Perka 2020: 530)

A pusztinai köszöntőben így szerepel ez az ige:

Ez uj esztendőbe, ujennek örömvél!

Örömvél mennyenék Izus eleibe,

Eleibe menvén, új décsérjék menybe,

Décsértéssék az Úr Izusnak Szent neve!

Szállásikra adya az Isten!!

(Nyisztor Ilona szíves szóbeli közlése.)

Valószínűleg ebből származó helynevünk *Üllés* Csongrád megyében.

Gegő (1838: 33) leírja a Moldvából kijövet tapasztaltak között, hogy a határon hajlékok hiányában az ég alatt, vagy föld alá vájt lyukakban sanyargatják az utasokat a Törökországban dúló pestis miatt, ezért inkább *ül* 'lakik' 40 napig az utas a veszteglő házacskaiban.

Lexikalizálódott alakok

A török *dil al-* 'nyelvet fog' (Bereczki MNY 32: 45) szó szerinti fordítás, de számos más ige is ugyanilyen fordításban használatos a magyarban. „most *kapja*, hirtelen a pitvar ajtóba terem” - fogja/kapja magát a török *başını alıp* pontos megfelelője.

*Kövérbors* 'édespaprika' (498) : török *biber* 'u.a.'

*megrégül* 'elhasználódik' (KSzN 442) : török *eskileş-* 'megrégül' (TS 728)

bekap : „Kısrı eçkileni saylab-saylab kesib, ala kabdıla” (Tavkul 2010: 28)

*az eső/szél elállt* : karacsáj *žawun / žel tohtağan* (Musukalanı 2012: 82)

lába kel, útra kel, dalra/nyelvre kel : török *dile gel-*

kapja/fogja magát : krč. *başını alıb* (Tavkul 2010: 58); türkmén *başını aldı* (Türkmen 2008: 67);

hátsó szándék : tö. *art niyet*

szemet vet vkire : tö. *göz at-* (-E)

*szivem belsejébül* (Petrás 1979: 1396) : tö. *kalbimin içinden*; elnyeri a szivét vkinek : tö. *kalbini kazan-*, összetöri a szivét vkinek : tö. *kalbini kır-*, szívelégtelenség : tö. *kalb kifayetsizliği/yetersizliği, stb.*

Török *yok* 'nincs'+s*Ul* (fosztóképző) > *yoksul* : 'nincstelen' (Veress 1989: 160).

*iyi* 'jó': *Mından üyge barasa, iyi?* 'Innét hazamész, jó?' (Tavkul 2020: 202);

„Szoros a mennyország útja : csak az mehet által rajta, a ki igen meghajol és kicsinynyé lészen” (Bellaagh 114), ugyanez gyakran visszatérő motívum a bektásik szent himnusaiban. Saját gyűjtésű bektási nefes Trákiából (2003):

|                               |                                |
|-------------------------------|--------------------------------|
| <i>Açıldı cennet kapısı</i>   | Kinyílt a mennyország kapuja   |
| <i>Lal-ü gevherdir yapısı</i> | Rubincsillámból készült,       |
| <i>Kıldan incedir köprüsü</i> | Hajszálnál keskenyebb a hídja, |
| <i>Geçebilirsən gel beru</i>  | Jöjj, ha át tudsz menni rajta. |

A „kinyílt a mennyország kapuja” magyar népdal szövegében fordul elő, de ismerős a karacsájok Nart eposzában is: „*Teyri äšigi açıldı*” 'Isten kapuja kinyílt' (Bittirlanī – Gabalanī 1997: 132).

A karacsáj törökből vett példában: *jašaw tar bolgandī* 'szűk/szoros volt az élet[tér]' (Tavkul 2010: 36). A *szoros* mint 'szűk' (WOT 1235) jelentésű melléknév, és mint 'hegyi átjáró' jelentésű főnév a karacsájban is: *Bashan tarı* 'a baszhani szoros' (Tavkul 2004: 144, 2010: 22).

Török *ne?* 'mi?' +A (Dat.) > *niye?* : mi+nek<sup>43</sup>? 'miért?'

*gyászba van* (Faragó – Jagamas 1954: 173) : tö. *yasta ol-*

*Tizennyócat elmúlja* 'Betölti a 18. évét' (Szegő 1988: 159) : tö. *onsekizini geç-*

<sup>43</sup> A *Hová mégy te kisnyulacska* magyar népdalban: *Minek mégy te az erdőbe?*...

## „Bűvös” számok

Erről szól egy korábbi tanulmányom, mely az ankarai Gazi Egyetem nemzetközi konferenciáján hangzott el angolul, majd magyarul is megjelent egy változata az Ethnicában (Csáki 2002).

Olyan, a népi irodalomban (közmondásban, találós kérdésben, népdalok szövegében, népmesében, stb.) gyakrabban előforduló számokról beszélek, melyek különös jelentőséggel bírnak a törökségi megfelelőikben is.

### 3-as szám

három disznópurkár (Kallós 1971:147), Három fene farkas (Kallós 1971: 93), Szakasszuk háromba! (Kallós 1971: 93), Három fajta tallérokat (Kallós 1971: 198).

Három esztendeig várja (Petrás 1979: 1370), Elindula három árva (Petrás 1979: 1371).

Az oguz törökök eredetmondájában Oguz kánnak az égből leereszkedő lány három fiút szült, akiknek a neve: Nap, Hold, Csillag (Çobanoğlu 2003: 125). Az Ural Vitéz legendájában a hőst segítő fehér táltos röpti el a kilencfejű óriásasszonyhoz, akivel megküzd. Ural Vitézt a táltos sörényéből kitépett három szőrszál segíti (Çobanoğlu 2003: 166).

A karacsájok vadászénekei között az egyik legfontosabb Biynögeré, aki egyedül vállalta, hogy megszerzi a csodás fehér szarvas tejét. Agarakkal vette üldözőbe a csodálatos háromlábú szarvast (Bittirlanî – Gabalanî 1997: 112).

### 7-es szám

A moldvai balladakötetben:

„Feltekinte Mónár Anna

Citromfának tetejibe,

Hát hét leány, nincsen feje.”... (Faragó – Jagamas 1954: 68).

...” Rengetgetett vóna

Hét singnyég a földbe.” (Faragó – Jagamas 1954: 302).

„Hét esztendő nem a világ,” (Faragó – Jagamas 1954: 266)

„Hétszer árvább anyá nékül” (Faragó – Jagamas 1954: 270)

Tám én leszek e hetedik! (Kallós 1971: 101), Hét mész az földbe (Kallós 1971: 174), Hét vármegye meghallotta (Kallós 1971: 199).

Tinódi Sebestyén megénekelte Fráter György megölését:

...”hét sebet ejtének

Kegyetlen sebökkel az Barátot megölék.” (Trogmayer – Zombori 1980: 87).

Veress (1989) gyűjtötte dalszövegben:

„Mert a lyéjány csokros ruza,

Hietszer virázik egy szóra.” (p. 141)

„Ni hol vagyon hét legény,

Mind a hét szarkantyus,

Éhaj, stb.

Ni hol menyen hét leány,

Mind a hét koszorus,

Éhaj, stb.” (p. 250)

Közép-török *yiti yulduz* (KB 11) : tö. *yedi yıldız* ’hét csillag’

Valószínűleg a kaukázusi törökség közvetíthette hozzánk a hétfejű sárkány alakját is.

Ugyanakkor már a Dede Korkutban is szerepel: „*Yedi başlı ejderhaya yetişip vardım*” (Tulu 2020: 221) ’Odaértem a hétfejű sárkányhoz’.

karacsáj-balkár adat: *žeti başlı émegen* ’hétfejű óriásasszony’ (Bittirlanĭ 1997: 88), *žetiayliq žaš žetižilliqča oynaydı* ’héthónapos fiúcska hétévesként játszadozott’ (Bittirlanĭ – Gabalanĭ 1997: 89), *žannetleni žeti éšigi* ’a mennyek hét kapuja’ (Bittirlanĭ – Gabalanĭ 1997: 122).

Kumük népmese kezdődik így: „Bir bolmağan, bir bolğan, bir tavnu artında yaşıyğan *yetti* dev bolğan.” (Merhan 2008: 91) ’Hol nem volt, hol volt, egy hegy mögött élt hét óriás.’ Másik helyen ugyanebben a kumük mesében dicsekszik azzal a főhős, hogy *Meni yetti ağan bar*, (Merhan 2008: 95) ’Van énnekem hét fivérem,’

Az altaji törökök Er Samir legendájában a felesége megkeresésére induló hős hatalmas hegyeken átjutva hét palotát pillantott meg (Çobanoğlu 2003: 200).

9-es szám

*Ačemezlari toğuz nart batır bolalla* ’Az Ačemezek kilenc bátor nárt legény voltak’ (Bittirlanĭ – Gabalanĭ 1997: 89), *toğuz ulan ... toğuzususun da toğuz žerge* ’kilenc ifjú ...mind a kilencük

kilencféle helyre’, *toğuz atha minedile, toğuzususu toğuz başha tilin biledile* ’kilenc lóra ült, mind a kilencen más nyelvet beszéltek’ (Bittirlanî – Gabalanî 1997: 134)

A szibériai jakutok Olonho legendájában a kilencrétegű eget átlyukasztva jutott esetleg a földre Er-Sogotoh a főhős (Çobanoğlu 2003: 183).

12-es szám

Tizenkét kömijes (Kallós 1971: 45),

„Tizenkét lányt kérttem a számomra.” (Faragó – Jagamas 1954: 256)

Az altaji népeknél a 12 állat az állatciklust jelképezi (Ivanics 2017: 56).

...”Nagy hosszú jalmának

Tizenkét szép ága,”... (Faragó – Jagamas 1954: 134)

40-es szám

A kazár törököknél nem akármeddig ült a trónján az uralkodó, hanem legfeljebb negyven évig, akkor eltették láb alól (Szombathy – László 1988: 73).

A baskírok hőseposzában Zayaltülek az elkényeztetett legkisebb fiú életére tör a többi testvér. Okos táltos lova tanácsait követve sorra túljár a gonoszok eszén, majd vízalatti birodalmába követi szépséges kedvesét Hivhílvot. Apja halálhírére hazatér, de negyven napon belül kellene visszatérnie a vízitündérhez (Çobanoğlu 2003: 166).

A török Dede Korkutban Deli Dumrul negyven vitézével mulatozik (Çobanoğlu 2003: 166).

Több helyen megfigyeltem (Kallós, Faragó – Jagamas, Kós, stb.), hogy török szavakat románként magyaráznak a szerzők. Vajon amiatt van-e ez, hogy a román a hivatalos nyelv<sup>44</sup> Moldvában? Esetleg az lehet az oka, hogy a szerzők nem ismernek török nyelveket? Bármelyik lehet, sőt egészen más is (pl area), netán a román közvetítette a szót a moldvai magyar nyelvbe. Nekem nincs kritériumom, hogy ezt megfejtsem.

Mindenesetre, ha sok esetben román is lehetett a közvetítő nyelv, végső soron török eredetű pl. a *bacsó* ’öregember’ (Faragó – Jagamas 1954: 318), *bászma* ’kézbevaló kendő’ (Faragó – Jagamas 1954: 319), *csobán* (Faragó – Jagamas 1954: 112), stb.

---

<sup>44</sup> Ha az anyanyelve magyar is a moldvaiaknak a másodnyelve a román, melyre szintén nagyon erős törökségi nyelvi hatást föltételezünk.

A *dusmány* 'ellenség' (Veress 1989: 334), (Faragó – Jagamas 1954: 12), szó végső soron perzsa eredetű, de ezt is törökök *düşman* 'fn. mn. vkinek rosszakarója, vkitől irtózó, undorodó, vkihez ártó szándékkal közeledő (személy)' (TS 658), s szerintem esetleg románok közvetítették a moldvai magyarba, de közvetlen átvétel is lehet valamelyik török nyelvből.

A moldvai magyar népköltészet legegyszerűbb refrénjét is románnak magyarázzák, mely valójában egyetlen török indulatszó: *of! of! 'jaj! juj! ó!'* (Faragó – Jagamas 1954: 45), ahogyan ez is: *váj! 'jaj!'* (I/2. 460).

Itt még a *kez* 'köz' szóra is felhívom a figyelmet, mely kipsak török nyelvekben közismert hely- és időhatározószó is és pl. a balkár törökben *keziw*<sup>45</sup> alakban fordul elő *qışhı keziw* 'téli időszak' (Džulabov 1992: 183). A karacsáj archaikus szövegei közül közmondásokban gyakran előfordul a *köziw* '(tér és idő) köz'. Népmesékben ilyen környezetben (Bittirlanī – Gabalanī 1997): *ol keziwde* 'aközben' (p. 31), *ol igi tatlı juqlagan köziwde* 'miközben az a két édes aludt' (p. 33), *ol keziwčükde börü tülküge* 'abban a pici kis időközben [így szólt] a farkas a rókához' (p. 56).

Hozzátehetjük, a kazak példák is ezt igazolják:

*Sen esime kalkatay tüsken kezde* 'Miközben eszembe jutsz...' (Sipos 2001: 266), vagy egy másik változatban *Esime karagım sen tüşkende* (Sipos 2001: 271) 'Szeretöm, amikor te eszembe jutsz'.

*Köziwü kelse tengiz da quruydu, tav da oyuladı* (Tavkul 2016: 168). 'Ha eljön az ideje, a tenger is kiszárad, a hegy is beomlik.'; *Arbanı töngeregi köziw avnar* (Tavkul 2016: 50). 'A kocsi kereke időközönként átfordul.'; *Bir köziwde salqınga da tiyedi kün* (Tavkul 2016: 81). 'Egyszer az árnyéokra is rásüt a nap.'

Karacsáj-balkár népmesékben is vannak példái: *Qışnı bek suwuq keziwü édi*. 'A télnek nagyon hideg szakasza volt [éppen].' (Bittirlanī – Gabalanī 1997: 31). *Ol keziwde emegenle adam etleden şışlikle etip*,... 'Aközben az emegenek emberhúsból saslikot csináltak...' (Bittirlanī – Gabalanī 1997: 102).

Igenevek gyakori használata

Az igenevek elterjedését az magyarázhatja leginkább (mind a török, mind a magyar nyelvben), hogy segítségükkel mondatrészeket takaríthat meg a beszélő, tömörítheti a mondandót.

A főnévi igenév alanyi szerepe az ősmagyar kortól ismert, valamint a főnévi igenév birtokos személyjeles változatai is: „Jobb lett lenne nékem tengeren túl mennem” (Kallós 1971: 568). A legkorábbi időktől van török példánk is ezekre.

Az ótörök *kergek* (kerge:k; g-) 'necessity, necessary' ... *tutmak kergek erti* 'meg kellett tartani' (Clauson 1972: 742). Mai törökországi török: *olması gerek* 'lennie kell'. Karacsáj példa: *Şoh bolurğa cıl kerek, cav bolurğa kün kerek.* (Tavkul 2020: 209) 'Baráttá lenni év kell, ellenséggé válni nap kell.'

A főnévi igenév tárgyként is szerepelhetett, sőt jelöletlenül is: „Hod meguntam élnem!” (Kallós 1971: 143); „Szép virág keresni,” (Faragó – Jagamas 1954: 221).

„Ne menj, fiam, korcsomára borinnya” (Faragó – Jagamas 1954: 298).

Előfordul, hogy török jövevény igék segédigei szerepkörben funkcionálnak a magyarban:

*megszűnt szeretni*, stb. modális predikátumot alkotva a főnévi igenévvel.

Ha ige van egy mondatban, az lesz az állítmány a török nyelvekben, de névszói állítmányt is használ mind a török, mind a magyar nyelv.

Bartók írásaiban, de a mai magyar nyelvhasználatban is fel-feltűnik ilyenfajta szóalak: *hazatér+te+m+kor*. A moldvai magyar tájszótárban *lefek+ti+be*, *lefek+t+ünk+be* 'lefekvéskor' (23). Gegő (1838: 10) ...*az említ+ett+em tartomány*' nagyobb részét bejárták. minden parancsolt tárgy, válaszával együtt olvashatni ... (Gegő 1838: 32)

A melléknévi igenevek ugyanúgy kaphatnak birtokos személyjelet, majd további hely-időhatározó, stb. ragokat a törökben, mint a magyarban: *lefek+ti+be* (I/2. 23) *yat+tiği+nda*, stb.

A középkori (1541 előtti) leveleket feldolgozó kézikönyvben számtalan előfordulása van: *jar+to+d+at* (Hegedűs – Papp 1991: 152).

Arany János Családi köréből vett példáim ugyanezt mutatják. A „madárlátta kenyér-darabocská”, „gondúzó pipa” – a jelöletlen tárgy, a jelen, illetve múlt idejű melléknévi igenév használata a magyarban régtől fogva jelen van.

A moldvai magyar népdalokban is előfordul: *fejvevő szék* (Faragó – Jagamas 1954: 126), *szép virág keresni* (Faragó – Jagamas 1954: 221).

Ilyen szokatlan alakot is látni: *ide jötömtül olta* (Petrás 1979: 1426) melynek morfémaról morfémarára szabályos török megfelelője is van: *buraya gel+diğ+im+den beri*.

Ezzel kapcsolatban egyetértünk Robbeets (2020) transz-eurázsiai nyelvek tipológiai örökségéről mondottakkal, pontosabban a magyarra is érvényesnek találjuk, hogy az igenevek (converbum/gerund/adverbial participle) használatának a preferenciáját látjuk, szemben a határozók használatával. Ez egy, a húsz legfőbb jellemző közös vonás közül, melyeket elősorol a transz-eurázsiai nyelvek közös tipológiai örökségeként. Ilyen közös vonásként sorolja még elő a közel : távol mutatószókat, az igék névszói bekódoltságát a török nyelvekben, a nomenverbumok meglétét, az abszolút igető felszólító értelmű funkcióját, a számnevek utáni egyes szám használatát, stb.

Összetett igeidők, gyakori előfordulása a legkorábbi időktől a török nyelvekben a mai napig ismert. A Bilge Tonyuquq (BT) ótörök felirat, szövegében pl. előfordul a *qatun yoq bolmıs erti* mondatban 'a nagyasszony nemlévő lett volt' (BT 2020: 28), vagy másutt: *kelürir ertim* 'közelítetttem volt' (BT 2020: 36), *yoq erti erser* (BT 2020: 37) 'megsemmisült volna'.

A török szemtanúsági múlt idő a cseremisiz, permi nyelvekre is hatást gyakorolt, erről már Bereczki (1983: 212) idestova negyven évvel ezelőtt írt. A legkorábbi ómagyar szövegek közül a Halotti Beszédben már dokumentálható az a török hatás, mely érthette az ősmagyar igeidő rendszerét.

A honfoglalók bizonyos csoportjainak a kétnyelvűsége a régi magyar grammatikában tettenérhető, mivel a szókészleten kívül több más nyelvi réteg (fonetika, morfológia, mondattan, jelentés) is mutat török jellegzetességet.

Az összetett igeidők használata ugyanúgy megfigyelhető Yunus Emre (1238-1320?) misztikus verseiben, mint az ómagyar nyelv első emlékeiben. A magyar szakirodalom latin előzményeknek tulajdonítja ezt a jelenséget, magam pedig felhívom a figyelmet a török párhuzamokra.

Befejezett jelen: *rengetgetett lenne* (Kallós 1971: 138), *Ki es fogott menni, El fogtak rablani, Ott fogtak tartani* (Kallós 1971: 280), *Értém fogtál meghalni* (Kallós 1971: 614).

Az előidejűség kifejezésére a feltételes mód múlt idejű alakját alkalmazták

„Anyám lettél lenne,

Lyányod lettem lenne,” (Faragó – Jagamas 1954: 86)

„Ne hallottam lenne” (Petrás 1979: 1359)

Kájoni (1676) katolikus énekei szövegéből példák a szemtanúsági folyamatos múlt időre: *A 'kik gyönyörűségesen esznek vala*, (No 243); *Eletünk veszedelmével hozunk vala magunknak kenyeret*, (No. 245); *...imádkozik vala, retteg, és reszket vala, vérrel verítez vala* (No. 270)

Perka adatai összetett igealakokra (2020): *táncol vala, mondták vala, gyűl vala, nézik vala, látták vala* (p. 463), *Mit mondott lesz, nem tudom.* (p. 485), *tud/tudja vala*, (p. 503), *mondja vala* (p. 535), *beszélnek vala* (p. 549), *Mondta lenne napom, hogy nállik vult uljan hosszú a za házikégyó, hogy volt vala hamarabb a ház!* (p. 543). *Mért nem termettél volt minden fa tövibe...* (p. 546).

Befejezetlen szemtanúsági múlt idő: *lészenva* (Hegedűs – Papp 1991: 156), *kaput nem nyit vala* (Kallós 1971: 62), *mind meghaltak vala* (Kallós 1971: 285),

„Csobánlegény vótam,

Lefeküdtem vala

S a patak martjára.” (Kallós 1971: 376)

*Ki értünk meg-hólt vala* (Kájoni No 266); *Mint meg-mondotta vala* (Kájoni No 270), *tűzbe vetették vala*, *...fejét vötték vala* (Kájoni No 574) stb.

Régmúlt igealak: „*Hol járál hol ülél*” (Petrás 1979: 1413).

Befejezett, vagy régmúlt idejű alakok: *mét nem adta vót* (Kallós 1971:139), *megmondták vót neki* (Kallós 1971: 606).

A karacsáj népmesében (Hajilanĭ 1999): Értte zamanlada bir élde ĵarlĭ qatĭn *ĵašaĵandĭ* 'Réges régen valahol élt volt egy gyarló [szegény] asszony' (p. 30). Biz ĵeti ĵaš *bola édik*, seni kibik bir igi atabĭz *bar édi*. 'Hét fiú testvér lévén voltunk, egy hozzád hasonló jó apánk lett volt.' (p. 363).

A múlt időnek -An köztaggal toldása: *adtanak, mentenek* (Gegő 1838: 78) is előfordul.

Petrás (1979) gyűjtötte moldvai magyar szövegekben igen gyakoriak az összetett igeidős alakok: *Ne hallottam lenne...*(1979: 1359), *Mért nem termettél volt...* (Petrás 1979: 1362); *Hogy szakasztott lenne...* (Petrás 1979: 1362); *ki tégedet szült volt...növelt volt* (Petrás 1979: 1364); *Ha te nem biztattál lenne, Nekem más is talált lenne.* (Petrás 1979: 1369). A moldvai balladában: *Anyám lettél lenne, El nem hagyta volna lenne.* (Petrás 1979: 1371).

Csíki gyűjtésekben fordul elő: *fél vala, temettek vala* (Kájoni 1979: 851); *tűzbe vetették vala, fejét vették vala* (Kájoni 1979: 859); *érette szenvedtek vala* (Kájoni 1979: 860).

Lakatos D. előszavában: *montom lenne, meg hitte lenne* (Perka 2020: 424).

Északi moldvai magyaroktól gyűjtött versben szerepel: *nem termettél volt* (Perka 2020: 546)

Az ótörök óta találni összetett igeidejű alakokat minden török nyelvben, legkorábban az *er-* 'to be', majd a későbbiekben a *bol-/ol-* szintén létige segítségével, majd később másokkal. (Clauson 1972: 193).

A manicheus gyónásban (Biacsi – Danko – Ótott-Kovács 2014): *...tedimiz ärsär* (27) 'amikor ezt mondtuk'; *čulwu saw sözlädimiz ärsär* (34) 'ha káromló szavakat mondtunk'; *näčä yazintimiz ärsär* (54) 'milyen sokszor vétkeztünk'; *yemä kün az ölü tedimiz ärsär* (59-60) 'és ha azt is mondtuk volt, hogy a nap, hold meghal'; *näčä açittimiz ağırdimiz ärsär* (93-4) 'hányszor bántottunk, fájdalmat okoztunk'; *tängrim södə bärü saqinčün sözün qilinčün: on törlüg suy yazuq qiltimiz ärsär* (133-5) 'Istenem, ha a kezdetektől fogva gondolattal, szóval, cselekedettel tíz fajta hibát, vétket elkövettünk volna'; stb.

Korai török szövegekben az *ola* 'vala' szó majd mindben jelen van, az *ol-* létige származéka: *dil qara ola* 'a nyelv fekete vala' (Turan 2001: 76), *ol at ki beste beste ola* 'az a ló, amelyik csupa de csupa színes foltos vala' (Turan 2001: 88), *ol dopraq kim yér yüzinde ola* 'az a terület, mely a föld felszínén vala' (Turan 2001: 98), stb.

Rubinyi gyűjtésében még *v-* nélküli alakja is előfordul a létigénknek: *...neki nem ólt nipe, ...* (Perka 2020: 526).

A kipcák törököknél másik létige az *i-* > *e-/é-* 'lenni' gyakoribb az összetett igeidők esetében, pl. karacsáj mesékben (Bittirlanī – Gabalanī 1997) számos példája van az összetett igeidők használatának.

*biy huruldap juklay édi* 'az úr összekuporodva aludt volt' (p. 33.), *bu sabiy böriyle bla juvuq bolğandī* 'ez a gyermek farkassal alva lévő volt' (p. 68), *Men kelgenem qonaqğa, sen qonaqça körmegen édiñ* 'Vendégnek jöttem, te nem tekintettél volt vendégként' (p. 197), *Bara-bara ketgen édim* 'Mentem-mendégéltem elmentem volt' (p. 225).

Mondattani észrevételeim

Minthogy egy olyan területre vonatkozik a vizsgálatunk, melyen évszázadok óta nomadizáltak, átvonultak, részben beolvadtak ilyen-olyan kisebb-nagyobb török csoportok is, ezért várható, hogy a moldvai magyar mondatszerkesztésében is megfigyelhető bizonyos török hatás.

Anonymus Gestájában több helyen is megfigyelhetjük (p. 79, 81, 84, 85, stb.), hogy az elbeszélő mintegy magát inti csendre ilyesformán: „De elég ennyi!”, „De erről ne többet!”, „De elég!”, „De félre ezekkel!”

Valószínűleg lenne még mondandója az adott témával kapcsolatban, de már nem szeretné untatni a hallgatóit.

Ezzel az eszközzel több népi török szövegben találkoztam, eposzokban és mesékben is. A Dede Korkut minden fejezete ilyen kiszólással ér véget: a fejezetben elmondottaktól teljesen függetlenül az énekmondó áldást mond az uralkodóra.

A megölt legény balladájában apja is, anyja is így noszogatja török indulatszóval, hiányos mondatszerkezettel az elhunytat:

„Kelj fel, fiam, kelj fel,

*Hájdí haza velem!”*

A kegyetlen anya című balladában: *Hájdá, lyányom, hájdá*, (Kallós 1971)

A Molnár Anna balladájában a jó katona szól így:

„*Hádi velem, Mónár Anna!*” (Kallós 1971: 95), míg egy másik változatban: *Jere velem, Mónár Anna!* (Kallós 1971: 99).

„Immá – mongya – háj, fusszunk el!” (Perka 2020: 530), „Háj, komászany, tántszaljunk...” (Perka 2020: 550)

A noszogatásnak ez a török formája igen népszerű, *hádi, háj, hájdá* alakban is ismert, sőt erre az indulatszóra még igeragot is illesztettek az egyik moldvai magyar balladában: *hájtok ’gyertek’* (Veress 1989: 146, 150) alakban.

*sárga haját* (Faragó – Jagamas 1954: 260), *sárig hajam* (Faragó – Jagamas 1954: 237), *sárig haja* (Faragó – Jagamas 1954: 209). *Lobog sárig haja* (Petrás 1979: 1378).

„Mit tudtam csinálni?” (Kallós 1971: 84)

„Tőlem mehetsz akármerre.” (Veress 1989: 220)

Az ablatívusszal használt főneveket is látunk a moldvai magyarban: *Istentől kívül, tőled nékil* (Kallós 1971: 652). *Töllemtől szebbekre ügyelsz.* (Petrás 1979: 1407).

Az Aludj, szerelem virága balladában olvashatjuk: *Aludj, aludj, eszem a szép szádat*, vagy a Patkó Bandiban *Gyere mellém, eszem a szépséged*, – szintén gyakori török népi szövegekben, pl. Egyem a lelked/kis szived/májad! stb.

A karacsáj közmondásnak magyar párhuzama közismert, a szerkezete meg egyenesen azonos: *Alma tereg+i+n+den uzak ket+mez.* 'Az alma a fájától messzire nem megy.' (Karça – Koşay 1954: 144) *Akır+ın bar+gan arı+maz.* 'Lassan járó nem fárad.' (Tavkul 2001: 29) *Aman hansın urlugu köb.* 'Rossz fünek magja sok.' (Tavkul 2001: 38); *Nögersizni colu uzun.* 'Barát nélkülinek útja hosszú.' (Tavkul 2001: 187).

Szöveggyűjteményben is számos példájára lelni (Bittirlanî – Gabalanî 1997):

*Börünü balası da – börü.* (p. 238) 'Farkasnak a fia is – farkas.'

*Aman hapar terk jeter.* (p. 250) 'Rossz hír gyorsan utolér.'

*Bir jılğa qoyan teri da čidaydi* (p. 253) 'Egy évig a nyúl irha is kitart.'

Pomozi hívta fel a figyelmet, hogy *A mennybe vitt leány* című balladában: „Én is csak kimönék búzavirág-szödni” – esetében jelöletlen a tárgy a főnévi igenév mellett. Ismert moldvai dalból idézem a „zabaratni<sup>46</sup> járogattam”, vagy a „Ő es csak elmene Halottas ház látni”, az „Odagyúlt a világ, Oda, csuda látni.” A lusta feleségben: „Hogy fogjunk elmenni Borozda forgatni, Borozda forgatni, Már széna takarni!” A Görög Ilonából vett „Csuda malom látni” sor is erre példa.

*A párjavesztett gerlice* moldvai dal címe is erre a jelöletlen tárgyra kínálkozik példának. (Faragó – Jagamas 1954:185). *A halott testvér* moldvai balladában: „Csak eljőve az az idő, Hejzajöttek leánykérni” (Faragó – Jagamas 1954: 141), „Szép virág keresni...” (Faragó – Jagamas 1954: 221), „Aki most es el van keresztút állani” (Faragó – Jagamas 1954: 37).

„Elmennék ién korcsimára bor inni,” (Perka 2020: 572).

„Az es el van menve, Rózsavirág szedni.” (Veress 59),

„Éles ugyan az orrod, de csak féregszedni való.” (Heltai 1987: 62)

Hozzátehetjük, hogy ez egy tipikus török szerkezet, minden török nyelv most is alkalmazza.

Az idézetek bevezetése végén az ótörök „tip tidi” megfelelője az alábbi sorban a *mondván szól*t.

---

<sup>46</sup> A gyűjtemény 147. darabjának címe: *Tegnap voltam zabaratni* (Faragó – Jagamas 1954: 316).

„Jöve egy róka hozzája, és nagy kevélyen meg kezdé az eszvért kérdeni, mondván: „Kicsoda vagy te?” (Heltai 1987: 102).

A Döbrentei Kódexben (1508) is az idézeteket sorra így vezetik be: ... „Krisztusnak képében mondván: Embörtl ennél inkább nem szeretheték”...(p. 65), ... „és megbizonyítá eképpen mondván: Így szereté Isten ez világot, hogy az egyetlen egy fiát adná érötte...” (p. 65).

A 8-12. századi Dede Korhutban a mesélő egyszer csak kiszól, hogy mostantól áldást oszt a hallgatóságra, itt már elég is a meséből, meg is szakítja, s jön a következő történet. Ugyanezt látni a Pais fordításában megjelent Anonymus Gestájában, mely 13. századi mű. A 2. történet végén: *De elég ennyi!* (p. 81), a 3. történet végén: *De erről ne többet!* (p. 81.), a 6. történetben: *De elég!* p. 84), a 8. történetben: *De félre ezekkel!* (p. 85), a 9. történetben: *De már elég is ebből!* (p. 87), stb.

Arany János Családi körében is egy közismert török szerkezetet látunk:

„Éhöket a nagy tál kívánatos ízzel,

Szomjukat a korsó csillapítja vízzel?” mely összetételben egy állítmányhoz több alany járul, de elég az állítmányt az utolsó alany után kimondani. Ez minden török nyelvben megfigyelhető jelenség.

A balkáni kötőmód beépült a moldvai magyar nyelvjárásba is (É. Kiss 2020: 69).

## Szemantika

Az üldözött trákiai bektásiknál gyűjtöttünk szertartásénekeket 1999 - 2003 közt. Ott értettem meg, hogy közszavakat átvitt értelemben kell érteni a szent szövegekben. Az *út* például nem az, amelyen kocsik robognak, hanem kizárólag az Istenhez vezető, egyetlen lehetséges követendő. Aki rátér, nem térhet már le róla.

Az akasztófára ítélt utolsó kívánsága a moldvai magyar népdalgyűjteményben:

„Hogy írjak egy bús levelet

Az én bús feleségemnek

S a nagy *tűzhely* gyermekemnek.<sup>47</sup>”

---

<sup>47</sup> *A szeme beteg ember* című votják mese (Csúcs 1990: 98) főszereplője törökös jelzővel szerepel a címben (törökül *Gözü hasta adam*), ugyanezt a szerkezetet ábrázolja.

Az elítélt nem egy tűzhely méretű behemót gyermekének ír, hanem a nagy tűzhely itt a kiterjedt utódok gyülekezetére, számos gyermekére vonatkozik. (A tűzhelyről ld. korábban.)

Színek és számok szimbolikája

A fehér (: fekete) szó különös szembeállítására, konnotációira utaltam a helynevek kapcsán a tanulmányom elején. Németh Gyula írt arról, hogy a törzsi nevek megkülönböztetésekor csak a török népeknél talált erre példát.

A moldvai Lábnikból való gyógyító varázsszöveget méhereszkedésre mondogatták:

„Elindula Krisztus urunk Szent Péterrel,  
megtalálkoztak három fehér asszonval,…”

Háromszor ismételték, a vízből három cseppet a tűzhelyre cseppentettek, majd kendermadzagot és kilenc szem parazsat tettek a vízbe, közben mondták:

„Úgy használjon az én vízvetésem,  
mint a Szent Péter vízvetése  
Krisztus Urunknak.  
Térjete meg,  
s menjete el  
fekete tengernek fenekibe,  
magas kőszikláknak tetejibe,  
ott legyen helyik, nyugodalma  
annak a betegségnek.” (Pócs 1986: 34)

Sem a fehér : fekete színek jelentőségét, sem a három, hét, kilenc, tizenkettő, negyven bűvös számokét nem kell megismételni.

A moldvai magyarban ismert *gerdán* szó eredetileg a török nyelvekben 'nyak, toka' testrésznev, a dekoltázst jelenti, azt a helyet, melyet nők előszeretettel díszítenek nyakláncokkal. Ebből mára a moldvai magyarban nem maradt meg más, csak a 'dekoráció'.

*Kihez adtál anyám?* A nagy hegyi tolvajhoz, az útonálló gyilkoshoz, stb. gyakori témája mind a török, gagauz, karacsáj, moldvai magyar daloknak. A török: *kim+e ver-?* 'ki+hez ad?' – népmesék visszatérő részlete.

*csat* – szavunk török háttéréhez tartozik, melyet igének jelöl a szótár (WOT 224), de megszoktuk, hogy vannak állatok testrésznévére ez esetben az 'állatok hátsó lába közötti találkozási pont' visszavezethető török jövevényszavaink.

A jelentésátvitel jelentkezhethet az onomasztikában, ahol a tulajdonosról nevezik el a helyet, vagy jelentkezhethet a melléknévből (aranyos, hős, bátor, stb.) kialakuló személynévben, de sok egyéb területen is.

A *szirt* szavunk eredeti török jelentése 'hátas állat háta', melyből előbb emberi testrésznév lett tö. *sirt* 'anat. hát', emberi testrésznévben is előfordul, pl. *nyakszirt*, de egyebütt is, pl. *sziklaszirt*. Van amúgy a hegynek *gerince*, *háta*, *lába* is. Budapesten pl. a Hegyhát úton ezeket tudják is jól az emberek.

Az erdélyi *Lapusnyak* helynevet Kiss (1999: 52) szláv eredetűnek mondja, de nyak szavunk török háttérét Ligeti (1986: 156) összegyűjtötte. A *yaqa* (K 663) ótörök szóval kapcsoljuk össze, melynek hangtanilag tökéletesen megfelel. A legfőbb probléma, mely miatt vélhetőleg kimaradt a nyugati ótörök (WOT) eredetű szavaink közül az, hogy elsődlegesen viseletek nyakrészét pl. *kölek çağa* 'ingnyak' (Tavkul 2020: 117) jelenti a mai török nyelvekben.

Ugyanakkor a török értelmező szótár harmadik jelentésnek megadja helynévi előfordulását is (TS 2366), valamint ilyen kifejezésekben is szerepel, minthogy *yakasını bırakma*- 'nyakára jár', *yakasına asıl*- 'nyakába akasz kodik' (TS 2367).

Az ótörök *evrul*- 'eltérül, más hitre vált' (K 273) valamint az ebből átvett magyar *őröl* igék esetében látjuk, hogy a szemantikai mezőnek egy általánosabb elemét alkalmazzuk. Az esetünkben vizsgált ige közös eleme, hogy 'teljesen más lesz belőle mint ami korábban volt'.

Lexikalizált alakban szerepelnek: *tűz támad*, *éhínség támad*, *nagyra tart*, *el/kitart vkit*, stb., *fogja magát*,

Schönig (1984) összeállította a tatárban leggyakrabban használt segédigéket, melyek közül többet mi is használunk a magyarban.

Az egyik magyar népmesében (*Csodafurulya*) előforduló ótörök eredetű *gyarló* szavunkat *ölimcül* 'halandó' -nak fordította İsmail Doğan, az ankarai Hungarológia tanszék tanára.

Udvarhelyszentkirályon működő kántor állította össze az Énekeskönyvet, melyben előfordul a *(G)iarlo* embereknek, és az Emlekezel meg Vr Isten az my nagj *giarlosagunkrol*

című ének (Domokos 1979: 68). Ugyanebben a kötetben található az Idüoz legi szent keniérelétünk *kut feie* (Domokos 1979: 68). 'üdvöz légy szent könyörületünk kútjöje'

A török *baş* 'fő, fej' utótagú helynevek elterjedtek az egész török világban (Bereczki 1983: 210), (Csáki 2012: 306) és a környezetében is, sokszor birtokos személyjellel, melyet magyar helyneveken is felfedezhetünk. Sok magyar helynév vizsgálata eredményeként láthatjuk a +*fő* utótagú helynevek sorát: *Sárfő, Aszófő, Kőrösőfő*, stb..

A Tihanyi apátság alapítólevele (1055) a legkorábbi magyarországi nyelvemlékben előforduló helynevek többsége ugyanúgy birtokos személyjellel olvasható: *Füzegy aszója, Ölyves mezsgyéje, Árok fője, Nagy aszó fejéig*, stb. mint az itt következő törökségiekben.

A karacsájoknál többek közt ilyen helyneveknél látjuk ugyanezt az utótagot: *Amanavuz+baş+ı, Azgek+başı, Çegetqara+başı, Garalıklolbaşı, Hacibiybaşı, Kezgenbaşı, Mingikölbaşı, Semenbaşı*, stb. (Tavkul 2020: 435). Az egész török világ tele van hasonló jelenségekkel.

A hely- és személynevek vizsgálata további kutatásokat igényelne. Az egyes helynév típusok miféle hagyományt követnek, s milyen hiedelmek, gazdasági, jogi, vagy más kulturális szükségszerűségnek eredményei?

Egy-egy areában ugyanazokat a jelenségeket kellene összegyűjtenünk: pl. ahogyan a Szeged környéki településeken megfigyelhetjük a törökös vonásokat. *Pusztaszer* nevében az összetétel második eleme a *szer*, török jövevényszó a magyarban (WOT 793). A közelében található Körtvélyesre felhívtam a figyelmet, a *Baks* : ótörök *bağşı* 'religious teacher' (Clauson 1972: 321) és *Öttömös, Szőreg, Tömörkény*<sup>48</sup>. Ezt a hármat kun eredetűnek tekinthetjük. *Üllés* nevéről az *ül* igénk 'lakik' jelentése kapcsán török szemantikai kapcsolatról már korábban tettem említést.

Hasonlóképpen Esztergom környékén *Bátorkeszi* a *Diós* völgyben, valmint *Tát* is lehet egy török jövevény, melynek jelentése 'idegen', valamint az apróbb, Duna alkotta szigetek közül az egyik legnevezetesebb: *Körtvélyes*.

Ez utóbbi helynévről a török eredetű *körte* szavunk kapcsán magam is írtam (Csáki 2002: 118), lehet ez is egy szertartás színhelyét jelölő szó. Az egész magyar nyelvterületen többfelé ismert helynév: *Alsókörtvélyes, Déskörtvélyes, Érkörtvélyes, Lajtakörtvélyes, Nyitrakörtvélyes, Ókörtvélyes, Szepeskörtvélyes, Újkörtvélyes*, stb. Van másféle összetételben is előfordulása: *Körtvélyespuszta*, stb.

---

<sup>48</sup> Személynévi eredetükről írt Ligeti (1986: 116, 540).

Ligeti (1986: 93) felsorolja a *-mAz*<sup>49</sup> végű török eredetű magyar helyneveket: *Tepremez*, *Balmaz*, *Szatymaz*.

---

<sup>49</sup> A török széles jelen igeidőnek a tagadását képezi.

## További jelentéstani észrevételek

Az alábbi csoportokban összegyűjtött török háttérű moldvai magyar szavak további vizsgálat tárgyát képezik. Jelentéstani, alaktani, vagy más török háttére előkerült már az általam ismert török szövegekből, de részletesebb tárgyalásuk további éveket venne igénybe. Ezért javaslom a téma iránt érdeklődőknek feldolgozásra.

### 1. A karacsájok esküvői szókészletéhez

Adnivaló 'férjhez adható' (35)

Eladó → leány (194), *a lány is már eladó sorban van* (Perka 2020: 258), *eladódtam...*  
*negyvenhatba...* (Perka 2020: 496) : török *satılık kız* 'eladó lány'

Ér(i) 1. Megér vmit; 2. Elegendő „Ez ebéd iér száz embernek. Kif. *Kézre ér* 'ráér' (P 226)

Ész kif. *Eszébe jár* 'eszébe jut'; *eszembe jó* 'eszembe jut' (P 229)

Férjhezad(ja) (276)

Férjhezadó → leány (276)

Férjhëzmënën (276)

Férjhezment → asszony

Házasító 'házasságra kész (legény)' (348)

Házasodik (348) : tö. evlen-

Házastárs (348)

Házasul (348)

Házasulás 'házasság' (348)

Háztűzlátás 'háztűznézés' (349)

Lëánykérni (I/2. 20)

Lëánynézni (I/2. 20)

rëngető ~ rëngő 'bölcső' (I/2. 283)

Györffy I. (1942) a magyar népcsoportok kialakulásával több tanulmányában is foglalkozott. Ezeket adta ki Györffy Gy. és ezek között több cikke is foglalkozik a kunokkal. A Nagykunság népi építészetről írva megállapította, hogy „A háznak legfontosabb része a tűzhely. ... Csak a kemence, a kunsági tűzhely egyik legfontosabb tartozéka az, mely a szobában van, de ez is szervesen összefügg a konyhával.” (Györffy 1942: 97)

A tűzhely<sup>50</sup> a családok hagyományos, központi gyülekezőhelye a törökség esetében. Nem is csak melegednek mellette, vagy készítik ételeiket rajta, hanem még sokkal inkább egy szellemi, lelki kapocs. Akinek nem száll fel füst a tűzhelyéből, annak úgyszólván befellegzett, megszakadt a családfája, tkp. nincsen utódja. Ezért is indulnak háztűz nézőbe, vajon van-e még keresnivaló házasságkötés előtt arrafelé?

Az adana-környéki gyűjtőútunkról való a következő népdal részlet:

|                                                                                                                          |                                                                                      |
|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|--------------------------------------------------------------------------------------|
| Evlerin bucağında<br>Duman tüter ocağında<br>Elvanlımı da öldürmüşler<br>Üç avratın kucağında<br>(III/6B Tr. 21. No 123) | Házak ölelésében<br>Füstöl a tűzhelye<br>Megölték a kedvesemet<br>Három asszony ölén |
|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|--------------------------------------------------------------------------------------|

A karacsáj hagyományban is ez egy központi tudnivaló. A Nárt eposz számos helyén olvashatunk erről. A 63. fejezet, melynek címe *Alawgan bla anı žaši Qarašaway* 'Alawgan és a fia Qarasaway', pont erről szól. Debetnek 19 fia volt, s a fiúk azt kérték az apjuktól, hogy keressen nekik egy olyan családot, ahonnan 19 lánytestvért vehetnének feleségül.

A kirgiz Manasz eposz fordítója Somfai Kara írja a 10 583. sor fordításához: „Tűzhelyüket hamvasszuk!” a kifejezés azt jelenti, hogy 'pusztítsuk el őket' (Manasz 2017: 329). Majd később szintén Somfai Kara a 12 773-4 sorokhoz: „Tűzhelyük hamva szálljon, Fazekuk némán kongjon!”

A tűzhely szent volt a nomádok közt, a fiatal házasokat is a tűzhely körül szentelték fel a házasság után. ... Ezért egy nép kiirtását a tűzhelyük elpusztítása szimbolizálta. Amikor egy szállást elfoglaltak, a tűzhelyeket szétverték, megszenteltelenítették. (Manasz 2017: 341)

## 2. Vallási szókészletben török párhuzamok

Búcsú 'templom v. egyházközség... (112) || gyűlés, gyülekezet

Elrejtezik 'eszméletét vesztí' (211)

Fene ~ (ált.) fn. 1. (elhomályosult jelentéssel kifejezésekben) – Hakármire mongygyuk: fene  
ëgyën meg – a betegsiég, s annyi (K). 2. Vad; Háram fene farkasz (Bf). Sz. fekete fene

<sup>50</sup> A középtörökben ismeretes *külhan ocağı, yer altındağı tennur, od yakacak çukur yer, ocak* (Turan 2001: 106) kifejezések közül a *tennur* arab eredetű, de a többi nagyon gyakori a szövegekben.

Fr. Szitkozódásokban: A fene egye még!; vögye el a fene a fíjedét! (Szf); Hodzs a a fene vidzse el!, fene egye még! (P 273)

Fordítás 'ivartalanítás' (280) : ótörök *evril-* 'pass. of *evir-* 'to revolve, to turn away from sg. (Clauson 1972: 14b) *evir-* 'döndür-, çevir-, yapısını değiştir-, taklib et-' (TS 745)

Hitesének 'egyházi ének' (361)

Imádságének 'énekelt imádság' (382)

odahonn 'odahaza' (I/2. 200) Nr. „Nálunk odahonn a katolikusoknál olyan vót a szokás falun, hogy minden szobába a szentképek keletre vannak állítva.”

olvastat 'ráolvasással gyógyít' (I/2. 208)

rejteződött 'pogány, tévelygő' (I/2. 280)

reménység 'esedezés' (I/2. 281)

táltos 'hiedelemlény' (I/2. 386)

### 3. Hagyományokhoz kapcsolódó török háttérű moldvai magyar szavak

Kövecsezés (497) 'kapócsontozás' play a popular children's game played with small rocks'

Küszöb (512) Nr., Fr.

Mëgigéz(i) (I/2. 93) Nr. Hogyha szép...

Negyvennapos → asszony (I/2. 178)

Negyvenszentek 'március 10' (I/2. 178)

Nevetlenujj 'gyűrűsujj' (I/2. 182)

Nevezőujj 'gyűrűsujj' (I/2. 183)

Növetlenujj → nevetlenujj<sup>51</sup> (I/2. 185)

Nyaraltat(ja) 'nyáron a bérelt legelőn legelteti a juhokat vagy a marhákat' (I/2. 188)

Nyárol (I/2. 189)

Óriás ~ (L), órijás (P) (P I/2. 211) fn. óriás; Ott az óriások ültek 'laktak'. Nr. Az óriások „maradékáról” TV. Lejegyzésében: „Maradtak valami maradékok még. Még értem én és. Vót egy Szításba, ugy hitták Györi bacsó, nagy embër vót, vót egy két métrës s feles embër, s nagy haját hordozott le a dërëkáig, s amikor ment az uton, örökké imádkozott. Örökké imádkozott a bacsó. S nem vót templom itt nálunk. Këllött mënni ëppe

<sup>51</sup> Szegedi adatközlőtől származó szöveg: „A beteg 'nevetlen' (negyedik) ujjával keresztet vet magára, ...” (Pócs 1986: 27). Lészped, Moldvából való szöveg: „A beteg ráköp a sömörre és 'nevetlen' (negyedik) ujjával a porban visszafelé kanyargat” (Pócs 1986: 41). Karancskeszi, Nógrád m.: A beteg szemet jobb keze 'nevetlen' (negyedik) ujjával háromszor keresztelte ... (Pócs 1986: 99).

Gorzafalvára egy öt kilométerre, hatra, s ő az olvasót örökké mondta, s úgy ment az uton, tudja. Vótak vaj kettő vaj három ojan magos nagy haju emberek, aztot értem, tudja. [...] Nem és vótak többet ojan nagy emberek! Beszélték, hogy a Hazanëzóból, arról a hegyről hazarikójtott.” (Uf).

#### 4. Összetett szavak

##### 5.

Jóédesegy(ek) 'édestestvér' (400)

Jóhúg 'édestestvér' (400)

Jóhúgas 'édestestvér' (400)

Jóhúzó 'teherbíró (ló)' (400)

Jóöcs 'édestestvér' (400)

Jóöcsés(ek) 'édestestvérek' (401)

Kéttesvérgyermekek 'unokatestvérek' (444)

#### 6. Betegségnevek

Küsapró (511)

Szëmlükös ~ himlős (I/2. 344)

Szusztyn 'kehesség (lovaknál)' (I/2. 377)

Tyúksëmëreg 'börkiütés; vérehulló fecskefű' (I/2. 431)

#### 7. Igék

Ül 'lakik' Mitülte mü őseink lötörünnet idejöttek, itt ülünk. 'Mióta az őseink lentről idejöttek, itt lakunk.' (I/2. 50)

Szërtemënyën 'szétmegy' (I/2. 357)

#### 8. Állatnév

Jóbol 'hojszás; jobb felől fogott szarvasmarha' (400)

Növendő 'disznó' (I/2. 185)

Növünk → nyű (I/2. 185)

## 9. A mai magyar köznyelvtől eltérő módon, a törökségihez hasonlóan képzett szavak

Belérégül 'vmibe beevődik' (78) : tö. *eski-*

Hordozat 'viselet' (367) : tö. *giy-*

kicsiujj(a) (I/2. 435) : középtö. *kičijik barmaq* 'little finger' (KD 209)

községesen 'közösen' (I/2. 499)

küsdeg 'kicsi; kisgyermek' (I/2. 511) : ót. *kiçig* 'small' (Clauson 1972: 696) + *dAk* (Cl. 1972: xlv),

nagyerosembër 'gazda, vagyonos ember' (I/2. 169)

nagyobujj 'hüvelykujj' (I/2. 171)

nagyüdös 'öreg' (I/2. 172)

nevetlenujj 'gyűrűsujj' (I/2. 182) : tö. *adsız parmak* 'név nélküli ujj'

szertül 'széled' (KSzN 172)

várhatalan 'nem várható; türelmetlen' (I/2. 466)

Városnap 'vásárnap' (I/2. 467)

vártat(ja) 'várakoztat vkit' (I/2. 468)

vasárnapol 'ünnepel' (I/2. 468)

vigyítékës 'vegyes; kevert' (I/2. 488)

viselösödik 'állapotos lesz' (I/2. 492)

### Mondattani észrevételek

A közmondások hiányos szerkezete közismert:

„Az étel íze a sótól,

Az ember íze a szótól.” (MKI 262)

Ma nekem, holnap neked! (KSzN 54)

Ótörök (Tekin 1989: X): *Kuş kanatın er atın* 'Madár a szárnyától, ember a lovától'; *Alp yagıda, alçak çogıda* 'A hős csatában, szolid a lármában'; *Alp çerigde, bilge tirigde* 'A hős seregben, a tudós az élők közt', stb.

### Összefoglalás

A moldvai magyar tájnyelvi szótárban hatszáznál is több török eredetű közszó szerepel címszóként, 26 olyan, mely románnak van jelölve, de végső soron evidensen török, esetleg a román is kölcsönözte, és román közvetítésű török szók is lehetnének ezek. Az onomasztika témakörébe tartozó további 36 szóra bukkantam. Ezek többsége azonos a WOT-ban tárgyalt korai török jövevényszavainkkal, legfeljebb egy részük későbbi jövevény valamelyik környező török nyelvből.

Megoszlásuk szókezdők szerint:

a-/á- 25, b- 84, cs- 41, d- 18, dzs- 10, e-/é- 19, f- 6, g- 7, gy- 42, h- 11, i- 18, j- 2, k- 95, l- 4, m- 19, n- 3, ny- 7, o- 10, ö- 11, p- 9, s- 34, sz- 52, t- 39, ty- 3, u- 10, ü- 12, v- 9, zs- 2

Jelzem, hogy ez nem egy véglegesen kidolgozott lista, ennél föltétlenül több török elemmel kell számolnunk. Valójában egy kutatócsoportnak kellene feldolgoznia a moldvai magyar nyelvre gyakorolt törökségi hatásokat.

Az ősmagyar kori intenzív török nyelvi hatás elsősorban, de nem kizárólagosan a jövevényszavakban érhető tetten. Láttuk, hogy a nyelv minden rétegében jelen van a török hatás, de ennél több is elmondható. A kultúra egészét kell néznünk, hiszen egy olyan együttélés nyomait keressük, melynek az állattartás, a földművelés, a gyümölcstermesztés, számos kézművesség, a hiedelmek, a zene, stb. mind magán viseli a nyomait. A moldvai magyar népdalok esetében a régi pentaton dallamok magas számarányára is felfigyelhetünk (Faragó – Jagamas 1954: 9).

Még a prozódiaira is ki kellene térnem: a 2x2 soros strófaszerkezet teljesen azonos a trákiában megfigyelt török vallási énekek a bektásik nefeseinek szerkezetével:

„Fehér<sup>52</sup> ruha a fejemen,

Fehér ruha a fejemen,

Fekete bú a szívemen,

Fekete bú a szívemen.” (Faragó – Jagamas 1954: 294).

---

<sup>52</sup> A *fehér* : *fekete* ellentétpárra népnévekben, helynevekben is felfigyelhetünk mind a magyar, mind a török oldalon. A fehér, mindig 'a figyelemre méltó, megbecsült, kiemelt, előkelő' konotációjával, míg a fekete a 'közrendű, átlagos, alább való' értékével szerepel. Fehéregyháza (Galgóczy 1877: 326, 329), Fehérvár több kiemelt helyet is jelöl. Balkár népmesében az *aq žuγutur* 'fehér szarvas, csodaszarvas' (Bittirliani 1997: 40).

Török szertartásének Trákiából (Sipos – Csáki 2009: 506)

|                        |                               |
|------------------------|-------------------------------|
| Güzel aşık cevrimizi   | Szép szerelmes, kínjainkat    |
| Güzel aşık cevrimizi   | Szép szerelmes, kínjainkat    |
| Çekemezsın demedim mi, | Nem bírod ki, nem megmondtam? |
| Çekemezsın demedim mi? | Nem bírod ki, nem megmondtam? |

Nem is csak formai szempontból, de tartalmát tekintve is sok közös vonás fedezhető fel a török vallási énekekkel.

A párhuzamosságra más altaji népeknél is találni példákat.

Felfigyelt rá Lőrincz (1981: 134) is a mongol hősénekek olvastán: „Három hónapig lefelé vágatott, Három hónapig felfelé vágatott.” A művészi hatás fokozásának eszközeként említi ott.

Faragó – Jagamas (1954: 141) moldvai moldvai népballadái közt tizenhetedik *A halott testvér*, melyben elindult egy holt ember, míg el nem ért egy forgó házat. Ilyen motívum él a kaukázusi karacsajok népköltészetében is, magam is gyűjtöttem hasonlót.

A török hagyományban elveszíti talaját, aki idegenbe megy. Számos népdalból ismert a gondolat: lányt ne adjatok idegenbe!

„Ne mennyi el idegen földre.” (Petrás 1979: 1369).

„Idegen földre ne siess” (Kallós lemezén)

A szúfi dalok középpontjában álló *fani dünya* 'csalfa világ' olvasható ki az alábbi klézsei dalból:

„Ez a világ ullyan világ

Mind a magyarófa virág.

Sokat igir, keveset ad,

Mit ad is, mind keserűt ad.” (Petrás 1979: 1369)

Ahogy a magyar balladakincs vizsgálatakor fölmerült a népénekekkel való összefüggése, ugyanúgy a török szertartásénekek és népdalok kapcsolata is fönnáll. „Mindenesetre igaz, hogy a népdalt, s a templomi éneket, ünnepköszöntőt, névnapköszöntőt, históriás éneket ugyanaz a

nép éneкли megkülönböztetés nélküli szívességgel, intenzitással, s így a különböző rétegek hatása a zenei tudatban összekapcsolódik.” (Szendrei – Dobszay – Vargyas 1973: 430).

Saját kutatásunk is ugyanezt támasztja alá, a népdalok dallama fel-felbukkan szertartásénekekben is.

Az én meséim (Csáki – Sipos Á. 2021) nekem sok örömet okoznak, törökségi és magyar népmeséket hasonlítgatok (Csáki 2022), de közben a nyelvészeti háttérrel is nagy figyelemmel vizsgálom folyamatosan.

A törökségi és magyar népmesékben van, hogy ugyanaz a neve *Fanyűvőnek*, *Vasgyúrónak*, *Heggyörgetőnek*<sup>53</sup>, de van, hogy ezek szinonimája. A lényeg, hogy azonos funkciót töltenek be a gyorsan felnövő, nagyerejű hős mellett, őt segítik törekvéseiben.

Az életfa – világfa az idők kezdete óta elterjedt motívum mindenfelé a steppén. Nem csak a művészetekben van jelen világszerte, hanem a népköltészetben is, melyek kialakulásának kezdeti időpontját, elterjedése irányát sem ismerhetjük. Nálunk az égigérő fa minden bizonnyal keleti jövevény, a törökök fa kultuszának hatását láthatjuk benne.

Ez a gyakori népmesei elem a magyar *Fehérlófia* lakhelye is, egy tetejetlen fa, melynek helynévi előfordulása is dokumentált. *Tetétlen* nevű területen, a mai Nagykőrös közelében tartották a legendák szerint az első országgyűlést a Kárpát medencébe betelepülő magyarok.

A kultúra egészére igaz lehet, hogy egy külső hatás beveszi magát valahová és ott terjed, hagyományozódik, megjelenik a kopjafán és a hímezett abroszon, falvédőn egyaránt, a nyelvben pedig pontos eszköz támad a kifejezésére.

A *fejbe nézés* képi ábrázolására Vargyas (1999: 5, 36, 50) hívta fel a figyelmet a Szent László legenda kapcsán. A moldvai Molnár Anna balladájában, vagy ismertebb nevén az *Elcsalt feleség*ben a katona fa alá ülteti a szép menyecskét, majd felszólítja: „Nézz ed kicit e fejembe!” (Kallós 1971: 97, 101, 105), „Kerejs, Anna, a fejembe,” (Kallós 1971: 108), „Nezz egy kicsit a fejembe!” (Kallós 1971: 110). „Nezni fogá a fejibe” (Faragó – Jagamas 1954: 68)

Hasonló a szituáció a *Gyönyörű Bán Kata* (Az elcsalt feleség, vagy Kegyetlen anya c. balladák) egyik variánsában:

„Möntek, möndögéltek,

---

<sup>53</sup> A Sipos Á. (2013-2014: 247) fordításában megjelent azeri mesében pl. *Hegyhömbörgető*ként szerepel egy hasonló figura.

Azután leültek,  
Fejibe keresött  
Kata a töröknek.” (Ortutay 1968: 146).

Törökségi népmesékben is előfordult ugyanez a jelenet, azeri mesében pl. Melikmemmed hajtja a lány ölébe (Sipos Á. 2013-2014: 19).

Van további törökségi párhuzama ennek is:

„Elérték az erdőt,  
Otthagyták a fiát,  
Kis futosó fiát,  
Karonülő lányát.  
-Jegönyefa mellett  
Itthagylak titöket.” (Ortutay 1968: 145)

A helyzet annyira reménytelen, amikor egy anya úgy hagyja cserben a gyerekeit, hogy képtelen bármi más megoldást találni. Egyéni, személyes tragédia, melyet egy ballada<sup>54</sup> tökéletes érzékletességgel képes összefoglalni. Az *oral history* tipikus példaként gyűjtöttem egy ankarai karacsáj alkotmányjogásznőtől a történetet, mely az ő egyik ismerőséről, egy valós személyről szólt.

A második világháború idején az oroszoktól évszázadok óta senyvedő karacsájok elkeseredésükben a németek mellé álltak. Ezek visszavonulásakor a szovjet hadsereg elől menekülő karacsájok mentek a németekkel nyugat felé. Köztük nők, gyerekek, aggok, mind, aki lépni tudott. Éjjel a fáradt, éhező menekülők között többen felszólították az egyik nőt, hogy hagyja hátra üvöltő csecsemőjét, mert az mindannyiukat veszélyeztet. Nehéz döntés volt, de lerakta egy bokor alá a bepólyált babát, majd indult hajnalban tovább a többiekkel. Egy később jövő ismerős talált rá a pólyásra és adta oda másnap este a lelkiismeretfurdalástól az örületig agyongyötört anyjának, aki végül fel is nevelte.

Csak most értettem meg, hogy ahogyan a tarsolylemezeken megjelenik az életfa és a sírköveken, a fejfákon, párnavégen és tésztás tálon, ugyanúgy a mesékben, balladákban is, mert ezek mind ugyanannak a népnek a kultúrájához tartoznak, ugyanannak az építő elemei. A

---

<sup>54</sup> „A magyarsággal rokon finn-ugor eredetű népek balladaköltészete, vagy ehhez hasonlítható költészeti alkotásai több rokonvonást mutatnak az északi szláv és a germán népköltészettel, mint a miénkkel.” (Ortutay 1968: 70).

kisbabákat nevelgető anyák kiszámoló *kerekecske gombocska*-féle mondókáiban az ujjak sorrendje (hüvelykujjtól a kisujj felé haladva) a steppén keletebbre élő kazakoknál, tuváknál is ugyanaz (Nevskaya – Tazhibayeva – Tybykova 2021: 351), de nincs ez máshogy a kaukázusi karacsájoknál sem (Tavkul 2020: 98).

Pontosan ugyanúgy, ahogy akár egy indulatszó, egy fonéma, egy morfológiai elem<sup>55</sup> átkerülhet egy baráti, együtt nomadizáló, esetleg csatlakozó nép nyelvéből, ugyanígy eposzi, hősmesei elemek megjelenhetnek népdalszövegben, vagy még közmondásban, akár helynévben is. A helyneveinkben előforduló elő-, vagy utótagok is utalhatnak akár a hármass felosztású világra: Algyő : Felgyő, Aldebrő, Alsóhetény, Alsóberecki, Alfalu (Gegő 1838: 133), Felsőtárkány, Hidegkút (Gegő 1838: 44, 133); Alsó-fehéri-hegyalja (RT 30), Alsó Szeret (RT 84), Alsó Barlád : Felső Barlád (RT 96), Felcsík : Alcsík (RT 90) stb.

Hasonlóak az előbbiekhöz, a török fővárosban *Aşağı Ayrancı* 'Alsó Ayrandzsi' és *Yukarı Ayrancı* 'Felső Ayrandzsi' : a karacsáj falunevek, pl. *Oğarı Çegem* 'Felső Csegem' : *Töben Çegem* 'Alsó Csegem' (Tavkul 2020: 437).

Jó, ha tudunk róla, hogy ha nem is volt teljesen egységes világképe a végtelen steppén nomadizáló népeknek, hatottak egymásra, átvettek szomszéd népcsoportoktól ilyen-olyan hiedelmet, szokást, ismeretet a megfelelő terminológiával és azt már a saját szabályaik szerint illesztették be a rendszerükbe. Ez történt a moldvai magyarok esetében is, a szomszédos törökségi népek tudásából is merítve gyarapodtak, s ennek nyomai természetesen kimutathatóak a nyelvükben.

---

<sup>55</sup> A kazak kiszámolóban előforduló *kiškentay* 'keskeny, kicsi' végén egy mongol ellátottságképzőt láthatunk: *+tay* (Nevskaya et al. 2021: 357). Ez nem egy egyedi eset, megfigyelhetünk a mongol hódítás korából itt rekedt közép-mongol denominális és deverbális képzőket a volgai-kipszak nyelvekben, vagy akár finnugorokban is.

## Bibliográfia

- Agyagási K. (2014): A magyar - török nyelvi kapcsolatok. In: Sudár B. [et al] (szerk.): Magyar őstörténet. MTA BTK. Budapest. 199-204.
- Aliev, A. I. (ed.) (1994): Nartla. Malqar-qaraçay Nart Epos. Vostočnaja Literatura. Moskva.
- Aydemir, H. (1999): A *hurok* és török háttere. Magyar Nyelv 95: 425-433.
- Aydemir, H. (2002): Kun-kipcsak elemek a moldvai csángó nyelvjárásban. Magyar Nyelv 98: 2. pp. 198-211.
- M = Baca, M. – Sulçevsi, N. – Jable, E. (2022): Mitroviça Türk Ağzı. Dil ve Kültür. Ses Bilgisi – Metin – Sözlük. (Yeni Balkan Yayınları 110) Yeni Balkan. Üsküp.
- Bahşış, É. (2016): Musafirlikke baryan qarya – aqqında masal. Konstanta. Simferopol.
- Bakó F. (1988): A palócok. In: Szombathy V. – László Gy. (eds): Magyarrá lett keleti népek. Panoráma. Budapest. pp. 216-262.
- Bakos F. (1982): A magyar szókészlet román elemeinek története. Budapest.
- Bárczi G. – Benkő L. – Berrár J. (1967): A magyar nyelv története. Tankönyvkiadó. Budapest.
- Baskakov, N. A. (1949): Ob osobennostjah govora severo-kavkazskih turkmenov. Jazyki Severnogo Kavkaza i Dagestana. Sbornik lingvističeskikh issledovanij 2. pp. 140-182.
- Bellaagh A. (ed.) [é. n.] Pázmány Péter válogatott munkái. (Remekírók képes könyvtára) Budapest.
- Benkő L. (szerk.) (1967): A magyar nyelv történeti etimológiai szótára I. Akadémiai K. Budapest.
- Benkő L. (szerk.) (1991): A magyar nyelv történeti nyelvtana I. A korai ómagyar kor és előzményei. Akadémiai K. Budapest.
- Bereczki G. (1983): A török nyelvek hatása a magyarra. In: Kiss G. – Klima L. (szerk.) 1998. Ünnepi könyv Bereczki Gábor 70. születésnapja tiszteletére. (Urálsztikai tanulmányok 8.) Budapest. pp. 207-210.
- Bereczki G. (1983a): A Volga – Káma-vidék nyelveinek areális kapcsolatai. In: Balázs J. (szerk.) Areális nyelvészeti tanulmányok. Tankönyvkiadó. Budapest. 207-236.
- Bereczky, G. (1984): Zwei Strukturen türkischen Ursprungs im Ungarischen. Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de R. Eötvös Nominata Sectio Linguistica 15. 37-39.
- Bereczki G. (2004): A magyar nyelv és a Volga-vidék. In: Andrásfalvy B. – Domokos M. – Nagy I. (szerk.) Az Idő rostájában. Tanulmányok Vargyas Lajos 90. Születésnapjára. I-III. L'Harmattan. Budapest. I. köt. 227-233.

- Berlász M. – Szalay O. (szerk.) (1989): Moldvai gyűjtés. Gyűjtötte és lejegyezte Veress S. (Magyar Népköltési Gyűjtemény) Budapest: Múzsák K.
- TatB = Berta, Á. (1988): Wolgatatarische Dialektstudien. Textkritische Neuausgabe der Originalsammlung von G. Bálint 1875-76. (Oriental Studies 7) Budapest. MTAK.
- Berze Nagy J. (1940): Baranyai magyar hagyományok I-III. Baranya Vármegye Közönsége. Pécs.
- Biacsi M. – Danka B. – Ótött-Kovács E. (2014): Huasztuanift. Az ótörök manicheus gyónás. (Altajisztikai Tankönyvtár 3) Szeged.
- Bilge Tonyquq (2020) Nur Sultan: Gölüm.
- Bittirlanĭ, T. – Gabalanĭ, A. (eds) (1997): Alĭĭšla nart tauruhla, žomaqla, žĭrla, älberle... Qaračay-malqar fol'klor žiyĭmdiĭ (Pedkolleĭni oquučularĭna). Nal'čĭk.
- Blaskovics, J. (1962): Dobruca tatarlarının halk türköleri. In: Eckmann, J. – Levend, A. S. – Mansuroĭlu, M. (eds): Németh Armaĭanı. (Türk Dil Kurumu Yay. 191) Ankara: TTK Bas. pp. 69-77.
- Büyükkakıncı, E. – Bacanlı, E. (eds) (2012): Sovyetler Birliĭi'nin Daĭılmasından Yirmi Yıl Sonra Rusya Federasyonu. Türk Dilli Halklar – Türkiye ile İlişkiler. AKM, Ankara.
- BTS = Çaĭbayır, Y. (2016): Orhun yazıtlarından günümüze Türkiye Türkçesinin söz varlıĭı. Büyük Türkçe Sözlük 1-10. Ötüken. İstanbul.
- Çaĭbayır, Y. (2016): Orhun Yazıtlarından Günümüze Türkiye Türkçesinin Söz Varlıĭı Büyük Türkçe Sözlük. Cilt 1-10. (Kültür Serisi 676). İstanbul.
- Çimpoeş, L. (2001): Gagauz halk türköleri. Moldova Respublikasının Milletlerarası Araştırmalar İnstitusu. Chişinau.
- Clauson, G. (1972): An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish. Clarendon. Oxford.
- Csáki É. (2002): Büvös számok az iszlám előtti török és kereszténység előtti ősi magyar vallásban. Ethnica IV: 1. 36-38.
- Csáki É. (2002a): Körtefa-kultusz a Kaukázusban. Ethnica IV:3. pp. 117-120.
- Csáki É. (2005): Középmongol eredetű jövevénytörök a karacsáj-balkárban 2. In: Birtalan Á. – Rákos A. (szerk.): Bolor-un gerel. Tanulmányok Kara György professzor 70. születésnapjának tiszteletére I-II. Budapest. pp. 169-189.
- Csáki, É. (2006): Karačay-Malkarca'da Orta Mongolca Alıntı Fiiller. Modern Türklük Araştırma Dergisi 3-4: 36-65.
- Csáki, É. (2006a): Middle-Mongolian Loan Words in Volga-Kipchak Languages. (Turcologica 67) Harrassowitz. Wiesbaden.

- Csáki, É. (2012): Karaçay Dili Söz Varlığının Karakteristik Özellikleri. In: Endangered Languages 1:1 <http://www.tehlikedekidiller.com>
- Csáki É. (2012a): A karacsáj-balkár nyelvről. In: Sipos J. – Tavkul, U. (2012): A régi magyar népzene nyomában. A kaukázusi karacsájok népzeneje. MTA BTK Zenetudományi Intézet – L'Harmattan. Budapest. 299-310.
- Csáki, É. (2015): Similarities in Animal Husbandry (Karachay-Balkars and Hungarians). In: Dilek, İ. – Türker, F. (eds): Türkmen Bilgesi. Fikret Türkmen Armağanı. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü. Ankara. 289-296.
- Csáki É. (2019): Török és magyar párhuzamok folklórszövegekben. In: Sipos J. (szerk.): Keleti hatások és motívumok a magyar művészetben. Budapest. pp. 39-51.
- Csáki, É. (2020): Evlilikle İlgili Terimler Örneğinde Macar ve Türk Folkloründeki Benzerlikler. In: Namal, Y. (ed.): Türk – Macar İlişkilerinin İzinde 20 Yıl. Prof. Dr. Melek Çolak Armağanı. (Kitabevi 762). İstanbul. pp. 109-116.
- Csáki, É. (2021): Essays on Early Hungarian – Turkic Contacts. Grafiker. Ankara.
- Csáki É. (2021a): Törökségi hagyományok a magyar népmesékben. Korai török magyar kulturális kapcsolatok nyomában. In: Csáki É. – Sipos Á. (2021): Hetvenhét törökségi népmese. Hagyományok Háza. Budapest. pp. 563-592.
- Csáki, É. (2021b): Some Notes on the Karachay-Balkar Word *čök* 'kinship celebration'. In: Nevskaya, I. – Şirin, H. – Ağca, F. (eds) (2021): Ayagka Tegimlig Bahşı: Festschrift in Honor of Marcel Erdal. (Journal of Turkish Studies) Harvard Univ. pp. 75-80.
- Csáki, É. (2022): Türk okurlar için Macar halk masallar hakkında bazı bilgiler. In: Csáki, É. (ed.): Macar Masalları. Alfa. İstanbul. pp. 9-49.
- Csáki, É. (2022a): Similarities in Hungarian and Turkic Folk Literature: Folktales. In: Khabtagaeva, B. (ed.): Historical Linguistics and Philology of Central Asia. Essays in Turkic and Mongolic Studies. Brill. Leiden – Boston. pp. 394-400.
- Csáki, É. (2023): Macarca'daki yer adlarına ve ad verme geleneklerine dair. In: Şavk, Ü. Ç. – Garibova, J. [etc.] Cumhuriyet'in Yüzüncü Yılında. Süer Eker [Armağanı] Çağdaş Türkoloji'nin İzinde. Grafiker. Ankara. pp. 315-322.
- Csáki É. – Sipos Á. (2021): Hetvenhét törökségi népmese. Hagyományok Háza. Budapest.
- Csató É. Á. (2019): Török nyelvkapcsolati jelenségek elemzése a kódmásolási modellben. In: É. Kiss K. – Hegedűs A. – Pintér L. (szerk.) Nyelvelmélet és kontaktológia 4. PPKE BTK Elméleti Nyelvészeti Tanszék. Budapest – Piliscsaba. 27 - 40.
- Csoóri S. (2022): A nyelvről. In: Balogh J. (szerk.): Csoóri Sándor Óriások között. A rácsodálkozás öröme. Erdélyi Szalon, Szentendre. pp. 73-77.

- Csúcs S. (1979): A votják – tatár nyelvi kapcsolatok és történeti háttérük I. Nyelvtudományi Közlemények 81: 365-372.
- Csúcs S. (1980): A votják – tatár nyelvi kapcsolatok és történeti háttérük II. Nyelvtudományi Közlemények 82: 135-148.
- Csúcs S. (1990): Chrestomathia Votiacica. Tankönyvkiadó. Budapest.
- Csúcs, S. (1990a): Die tatarischen Lehnwörter des Wotjakischen. (Bibliotheca Uralica 10) Akadémiai K. Budapest.
- Dallı, H. (1991): Kuzeydoğu Bulgaristan Türk Ağızları Üzerine Araştırmalar. (Türk Tarih Kurumu Yay. 450) Türk Tarih Kurumu. Ankara.
- Dienes I. (1983): A honfoglaló magyarok lélekhiedelmei. In: Szombathy V. (szerk.) (1983): Régészeti barangolások Magyarországon. Panoráma, Budapest. pp. 170-233.
- Dienes I. (1998): A honfoglaló magyarok. (Kriterion Kincses Könyvtár) Kriterion. Bukarest – Kolozsvár.
- Dilaçar, A. (1995): Kutadgu Bilig İncelemesi. (Türk Dil Kurumu Yay. 340) Yükseköğretim Kurulu Matbaası. Ankara.
- DK= Ergin, M. (1997): Dede Korkut Kitabı II. İndeks – Gramer. 3. b. (Türk Dil Kurumu Yay. 219) Yükseköğretim Kurulu Matbaası. Ankara.
- Dmitriev, N. K. (1949): Materialy po istorii kumyjskogo jazyka. Jazyki Severnogo Kavkaza i Dagestana. Sbornik lingvističeskikh issledovanij 2. pp. 181-247.
- Doerfer, G. – Heschke, W. (1998): Türkische Folklore-Texte aus Chorasan. (Turcologica 38) Harrassowitz. Wiesbaden.
- Domokos P. P. (1987): A moldvai magyarság. 5. kiadás. Magvető K. Budapest.
- Domokos P. P. (1993): „Megfog vala apóm szokcor kezemtül ...” In: Halász P. (szerk.) Tanulmányok Domokos Pál Péter emlékére. Lakatos Demeter Egyesület. Budapest.
- Domokos P. P. (szerk.) 1979. „... édes Hazámnak akartam szolgálni...” Szent István Társulat. Budapest.
- Döbrentei-Kódex* (1508): Halábori Bertalan keze írásával. A nyelvemlék hasonmása és betűhű átírata bevezetéssel és jegyzetekkel. (Régi Magyar Kódexek 19.) Argumentum – Magyar Nyelvtudományi Társaság. Budapest.
- Dömötör A. (2006): Régi magyar nyelvemlékek. A kezdetektől a XVI. század végéig. Akadémiai K. Budapest.
- Džulabov, U. A. – Žappuev, A. A. (eds) (1992): Škol'nyj russko - balkarskij slovar'. Élbrus. Naľčik.

- Eckmann, J. – Mansuroğlu, M. (1959): Trakya Dialektolojisi Gezisi Raporu. I.Ü. Edeb. Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi IX. pp. 113-118.
- Eckmann, J. (1962): Kumanova (Makedonya) Türk ağzı. In: Eckmann, J. – Levend, A. S. – Mansuroğlu, M. (eds): Németh Armağanı. (Türk Dil Kurumu Yayınları 191) TTK B Ankara. pp. 111-144.
- Erdal, M. (2000): Clitics in Turkish. In: Göksel, A. – Kerslake, C. (eds) Studies in Turkish and Turkic Languages. Proceedings of the Ninth International Conference on Turkish Linguistics. Lincoln College. Oxford. Aug. 12-14, 1998. pp. 44-48.
- Erdélyi Zs. (2001): Calabriai albán húsvéti ének - egy középkori epikum létszintváltásai. In: Pócs É. (szerk.) Lélek, halál, túlvilág. Balassi K. Budapest. pp. 424-448.
- Eren, H. (1999): Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü. 2. b. TDK. Ankara.
- É. Kiss K. (2013): Az ótörök – ősmagyar kontaktus nyomai az ómagyar igeidő-rendszerben és a birtokos szerkezetben. In: Agyagási K. – Hegedűs A. – É. Kiss K. (szerk.): Nyelvelmélet és kontaktológia 2. PPKE BTK. Piliscsaba. pp. 190-205.
- É. Kiss K. (2020): A balkáni kötőmód beépülése két magyar nyelvváltozat beszélőinek grammatikájába. In: Balogné Bérces K. – Hegedűs A. – Pintér L. (szerk.): Nyelvelmélet és diakronia 4. PPKE BTK. Piliscsaba. pp. 190-205.
- F. Gegő E. 1838. A moldvai magyar telepekről. Budán. Galgóczy K. 1877. Pest-Pilis-Solt-Kiskun megye monographiája. Weiszmann T. Budapest.
- Faragó J. – Jagamas J. (1954): Moldvai csángó népdalok és néballadák. Szépirodalmi K. Budapest.
- Fodor I. (1988): Kazárok és kabarok. In: Szombathy V. – László Gy. (eds): Magyarrá lett keleti népek. Panoráma. Budapest. pp. 61-105.
- Füzuli, M. (2011): Az iszlám szent mártírjainak rózsakertje. Ford. Adorján I. Budapest: Akaprint.
- Galgóczy K. (1877): Pest-Pilis-Solt-Kiskun megye monographiája. Történelmi, föld- s természetrajzi közhatósági, társadalmi, nemzetgazdasági, régi és ujkori leírás. III. rész. Budapest.
- Golden, P. B. (1998): Religion Among the Qipchaqs of Medieval Eurasia. CAJ 42/2 pp. 180-237.
- Golden, P. B. (2018): The Ethnogenic Tales of the Turks. The Medieval History Journal 21/2. pp. 291-327.

- Golden, P. B. (2022): Reflections on the Ethnonym Türk. In: Tasar, E. – Frank, A. J. – Eden, J. (eds): From the Khan's Oven. Studies on the History of Central Asian Religions in Honor of Devin DeWeese. Leiden – Boston. pp. 1-58.
- Gombocz Z. (1908): Honfoglalás előtti bolgár-török jövevényszavaink. Nyelvtudományi Értekezések 24.
- Gombocz, Z. (1912): Die bulgarisch-türkischen Lehnwörter in der ungarischen Sprache. Helsinki.
- Gombocz Z. (1915): Árpádkori török személyneveink. MNyTK 16.
- Gugán K. (2013): A honfoglalás előtti török – magyar érintkezésekről a Thomason – Kaufmann féle kölcsönzési skála tükrében. In: Agyagási K. – Hegedűs A. – É. Kiss K. (szerk.) Nyelvelmélet és kontaktológia 2. PPKE BTK. Piliscsaba. pp. 206-226.
- Gülsevin, G. (2017): XVII Yüzyıl Batı Rumeli Türkçesi Ağızları. (TDK Yayınları 1231) TDK Ankara.
- Györffy Gy. (1965): Napkelet felfedezése. Julianus, Plano Carpini és Rubruk útijelentései (Nemzeti Könyvtár) Gondolat. Budapest.
- Györffy I. (1942): Magyar nép magyar föld. Turul K. Budapest.
- Györffy I. (1942a): A moldvai csángók. In: Györffy I. (1942): Magyar nép, magyar föld. Bp. pp. 442-449.
- Hajilanı, T. (1999): Qaraçay-malqar žomaqla, tauruhla, aytıwla. Élbrus. Nalçik.
- Hajdú-Moharos J. (1995): Fehéroroszország, Ukrajna, Moldávia, Kárpátalja leírása. Földrajzi vázlat. Balaton Akadémia. Vörösbény.
- Halász P. (2015): *Virágim, virágim, szép csukros virágim...* A virág szerepe a moldvai magyarok életében. In: Kováts D. (szerk.): A Kazinczy Ferenc Társaság Évkönyve. Széphalom. pp. 375-386
- Hegedűs A. – Papp L. (szerk.) (1991): Középkori leveleink (1541-ig). Régi Magyar Levéltár I. Tankönyvkiadó. Budapest.
- Heltai G. (1987): Száz fabula. Európa. Budapest.
- Hoppa E. (2020): A csángók nevének eredetéről a nyelvtörténet tükrében. Pannónia K. Pécs.
- Hoppál M. (2018): A kultúra mint emlékezet. Lükő Gábor munkássága. Magyar Művészeti Akadémia. Budapest.
- Ivanics M. (2017): Hatalomgyakorlás a steppén. A Dzsingisz-náme nomád világa. (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések) MTA BTK Történettudományi Intézet. Budapest.
- Jarring, G. (1980-1981): Some notes on Eastern Turki (New Uighur) munazara literature. (Scripta Minora 2) 27 p.

- Jarring, G. (1980-1981a): Literary texts from Kashghar. The original texts in facsimile edited with a preface. (Scripta Minora 4) 76 p.
- Jarring, G. (1984-1985): The Moen Collection of Eastern Turki (New Uighur) proverbs and popular sayings. Edited with translation, notes and glossary. (Scripta Minora 1) 76 p.
- Jarring, G. (1984-1986): Ramazan poetry from Charchan. *Orientalia Suecana* XXXIII-XXXV. pp. 189-194.
- Jarring, G. (1985-1986): Dervish and Qalandar. Texts from Kashghar. Edited and translated with notes and glossary. (Scripta Minora 2) 39 p.
- Jarring, G. (1996-1997): The Moen collection of Eastern Turki (New Uighur) popular poetry. Edited with translation notes and glossary. (Scripta Minora) Stockholm.
- Johanson, L. (2001): Discoveries on the Turkic Linguistic Map. (Swedish Research Institute Istanbul 5). Stockholm.
- Johanson, L. – Csató, É. Á. (eds) (1998): The Turkic Languages. (Routledge Language Family Descriptions) Routledge. London and New York.
- K = el-Kâşgarî, M. (2007): *Dîvânü Lugâtî't-Türk*. Kabalcı. İstanbul.
- K. Palló M. (1982): Régi török eredetű igéink. (studia uralo-altaica suppl. 1.) Szeged.
- Kájoni J. (1979): *Cantionale Catholicum*. In: Domokos P. P. (szerk.): „...édes Hazámnak akartam szolgálni...” Budapest: Szent István Társulat. pp. 151-1291.
- Kallós Z. (1971): *Balladák könyve. Élő hazai magyar népballadák*. Kriterion K. Bukarest.
- Karça, R. – Koşay, H. Z. (1954): *Karaçay – Malkar Türklerinde Hayvancılık ve Bununla İlgili Gelenekler*. (A. Ü. DTC Fak. Yay. 101) Türk Tarih Kurumu. Ankara.
- Kavani = Toparlı, R. – Çögenli, S. – Yanık, N. H. (eds) (1999): *El Kavaninü'l-külliyeye. Li-zabti'l-Lügati't-türkiyye*. (Türk Dil Kurumu Yayınları 728) Türk Dil Kurumu. Ankara.
- Kaya, Ö. (2007): *Tezkire-i Hakim Ata. Bir Yesevi Dervişinin Menkabevi Hayatı*. (KÖKSAV Tengrim Türklük Bilgisi Araştırmaları Dizisi 2) Ankara.
- Kaya, Ö. (2007): *Tezkire-i Hakim Ata. Bir Yesevi dervişinin menkabevi hayatı*. (Tengrim Türklük Bilgisi Araştırmaları Dizisi: 2) Köksav. Ankara.
- KB = Has Hacib, Y. (1991): *Kutadgu Bilig*. Tıpkıçekim: R. R. Arat. 3. b. (Türk Dil Kurumu Yay. 458) TDK. Ankara.
- KD = Golden, P. B. (ed.) (2000): *The King's Dictionary. The Rasulid Hexaglot: Fourteenth Century Vocabularies in Arabic, Persian, Turkic, Greek, Armenian and Mongol*. (Handbuch der Orientalistik 4) Brill. Leiden – Boston – Köln.
- [Hažilani] Khadjieva, T. (ed.) (2014): *The Narts. The Heroic Epos of the Karachay and Balkar People*. Progress. Moskva.

- Kiss J. (2003): Általános kérdések. In: Kiss J. – Pusztai F. (szerk.) Magyar nyelvtörténet. Osiris. Budapest. 11-68.
- Kiss L. (1988): Földrajzi nevek etimológiai szótára. 4. bővített és javított kiadás I-II. Akadémiai K. Budapest.
- Kiss L. (1999): Történeti vizsgálatok a földrajzi nevek körében. (PPKE Magyar Nyelvészeti Tanszékének Kiadványai 1.) PPKE BTK. Piliscsaba.
- Kós K. (1934): Erdély. Kultúrtörténeti vázlat. Erdélyi Szépmíves Céh. Kolozsvár.
- KSzN = Kós K. – Szentimrei J. – Nagy J. (1981): Moldvai csángó népművészet. Kriterion K. Bukarest.
- Kósa L. (szerk.) (1979): Rozmaringkoszorú. Szlovákiai Magyar tájak népköltészete. Bratislava.
- Kovács E. (2003): Népköltészet, jelző és asszociáció. 1. Magyar népballadák, orosz bilinák, kaukázusi karacsáj-balkár hősének, valamint kaukázusontúli azerbajdzsán és kisázsiai török népdalok alapján (A világ minősége magyar, török és orosz szemmel) OTKA. Budapest – Debrecen.
- Kristó Gy. (2000): Magyarország népei Szent István korában. Századok 134: 1, 3-44.
- Kun P. (2002): Néhány kun eredetű családnév. Magyar Nyelv 98: 2. pp. 336-342.
- Kúnos I. (1906): Rumelisch-türkische Sprichwörter. Keleti Szemle 7. pp. 66-83.
- Kúnos I. (1906a): Ada-kálei török népdalok. MTA. Budapest.
- Kúnos I. (1916): Török nyelvkönyv. Nyelvtan, olvasmány, beszélgetések, szójegyzék. Athenaeum. Budapest.
- L = Lessing, F. D. (1960): Mongolian – English Dictionary. Univ. of California. Berkeley – Los Angeles.
- Lakatos D. (2003): Csángú országba. Összegyűjtött versek, mesék és levelek. I-II. kötet. Csángómagyar Kulturális Egyesület. Budapest.
- Lazarescu – Zobian, M. M. (1982): Kipchak Turkic Loanwords in Rumanian. [unpublished] PhD Dissertation. Columbia University.
- LCC = Kuun, G. (ed.) (1981): Codex Cumanicus. (Budapest Oriental Reprint B1) MTAK, Budapest.
- Ligeti L. (1986): A magyar nyelv török kapcsolatai a honfoglalás előtt és az Árpád-korban. Akadémiai K. Budapest.
- Lőrincz L. L. (1981): „...jurták között járok” A belső-ázsiai hősének. (Gyorsuló idő) Magvető K. Budapest.
- Mándoky Kongur I. (2012): Kunok és magyarok. (Török – magyar könyvtár I.) Molnár K. Budapest.

- Melich J. (1925-1929): A honfoglaláskori Magyarország. In: Melich J. – Gombocz Z. – Németh Gy. (szerk.): A magyar nyelvtudomány kézikönyve I/6. MTA. Budapest.
- Merhan, A. (2008): Dört Kumük Masalı Üzerine Gramer İncelemesi. Grafiker. Ankara.
- Milyh, M. K. (1949): Nogajskie teksty. Skazki "Ariz i Hanber", "Añqıldağ i Dönküldek". Jazyki severnogo Kavkaza i Dagestana. Sbornik lingvističeskih issledovanij 2: 248-295.
- Munkácsi B. (1883): Votják nyelvtanulmányok. Nyelvtudományi Közlemények 35-155.
- Musukalanı, S. (ed.) (2012): Karaçay - Malkar Halk Çonakları. Elbrus. Nalçık.
- Németh Gy. (1930): A honfoglaló magyarság kialakulása. MTA. Budapest.
- Nevskaya, I. – Tazhibayeva, S. – Tybykova, L. (2021): Turkic Fingerplays. In: Nevskaya, I. – Şirin, H. – Ağca, F. (eds) (2021): Ayagka Tegimlig Bahşı: Festschrift in Honor of Marcel Erdal. (Journal of Turkish Studies) Harvard Univ. pp. 351-368.
- Olçay, S. (1995): Doğu Trakya Yerli Ağzı. (TDK Yay. 580) Ankara.
- Orbán B. (1982): A Székelyföld. (Pro memoria) Európa K. Budapest.
- Ortutay Gy. (szerk.) (1968): Magyar népballadák. Szépirodalmi K. Budapest.
- Paasonen, H. (1902): Votják - török szóegyeztetések. Nyelvtudományi Közlemények 32. pp. 257-270.
- Pacsai I. (2002): Az uráli és altaji népekszokásjogát tükröző elmek az orosz és szlovák folklórban. Ethnica IV/1. pp. 34-36.
- Pais D. (1975): A magyar ősvallás nyelvi emlékeiből. Akadémiai K. Budapest.
- Pais D. (ed.) (1975): Anonymus Gesta Hungarorum. Béla király jegyzőjének könyve a magyarok cselekedeteiről ~ ~ fordításában. Helikon K. Budapest.
- Pálóczi Horváth A. (1988): Besenyők, úzok, kunok. In: Szombathy V. – László Gy. (szerk.): Magyarrá lett keleti népek. Panoráma K. Budapest. pp. 106- 164.
- Péntek J. (szerk.) (2016-18): A moldvai magyar tájnyelv szótára I-II. Moldvai magyar – közmagyar rész I/1 A-K (2016), I/2 L-Zs (2017), II. Közmagyar – moldvai magyar rész A-Zs. Erdélyi Múzeum Egyesület. Kolozsvár.
- Perka M. (2020): Gyökerek. A moldvai magyarokról (a csángók). Kairosz K. Budapest.
- Petrás I. J. (1979): Tudósítások. In: Domokos P. P. (szerk.): „...édes Hazámnak akartam szolgálni...” Szent István Társulat. Budapest. pp. 1293-1514.
- Pócs É. (szerk.) (1986): Szem meglátott, szív megvert. Magyar ráolvasások. Válogatta, összeállította, a jegyzeteket és az utószót írta ~. (Prométheusz Könyvek 11) Helikon. Budapest.

- Radloff, W. (1868): Die Sprachen der Türkischen Stämme Süd-Sibiriens und der dsungarischen Steppe. Proben der Volksliteratur der Türkischen Stämme Süd-Sibiriens. Der Kaiserlichen Akad. der Wissenschaften. St. Petersburg.
- Rajki, A. (2007): A Concise Gagauz Dictionary with etymologies and Turkish, Azerbaijani, Crimean Tatar and Turkmen cognates.
- Robbeets, M. (2010): Transeurasian: Can verbal morphology end the controversy? In: Johanson, L. – Robbeets, M. (eds) Transeurasian verbal morphology in a comparative perspective: genealogy, contact, chance. (Turcologica 78) Harrassowitz. Wiesbaden. pp. 81-114.
- Robbeets, M. (2015): Common denominal verbalizers in the Transeurasian languages: borrowed or inherited? In: Amiridze, N. – Arkadiev, P. – Gardani, F. (eds): Borrowed morphology. (Language Contact and Bilingualism 8.) DeGruyter Brill. The Hague. pp. 137-154.
- Robbeets, M. (2020): The typological heritage of the Transeurasian languages. In: The Oxford Guide to the Transeurasian Languages. Oxford University Press. Chapt. 10: 1-54.
- Róna-Tas A. (1996): A honfoglaló magyar nép. Bevezetés a korai magyar történelem ismeretébe. Balassi K. Budapest.
- Rt = Hajdú-Moharos J. – Sasi A. – Erős L. (1993): Románia tájféldrajzi beosztása. Balaton Akadémia. Vörösberény.
- Sándor K. (1998): A magyar-török kétnyelvűség és ami körülötte van. In: Nyelvi érintkezések a Kárpát-medencében különös tekintettel a magyar párú kétnyelvűségre. Kalligram K. Pozsony. pp. 7-26.
- Schönig, Cl. (1984): Hilfsverben im Tatarischen. Untersuchungen zur Funktionsweise einiger Hilfsverbverbindungen. (Akad. der Wiss. und der Literatur Mainz. Veröffentlichungen der Orient. Kommission XXXV) Franz Steiner V. Wiesbaden.
- Sipos Á. (ford.) (2013-2014): Százegy azerbajdzsáni népmese I-III. Budapest.
- Sipos, J. (2001): Kazakh Folksongs from the two Ends of the Steppe. Akadémiai K. Budapest.
- Sipos, J. – É. Csáki (2009): The Psalms and Folk Songs of a Mystic Turkish Order. The Music of Bektashis in Thrace. Akadémiai K. Budapest.
- Sipos J. – Tavkul, U. (2012): A régi magyar népzene nyomában. A kaukázusi karacsajok népzeneje. MTA BTK Zenetudományi Intézet – L'Harmattan. Budapest.
- Somfai Kara D. (2021): A Fehérlófia mese mitológiai háttere. In: Klima L. – Türk A. (eds): Párhuzamos történetek. Interdiszciplináris őstörténeti konferencia a PPKE

- Régészettudományi Intézetének szervezésében. 2020. Nov. pp. 11-13. Budapest. Martin Opitz K. Budapest. pp. 229-239.
- Sulișteanu, Gh. (2014): Dobroca Tatarları'nın Müzikal Folklorından Örnekler. Kriterion Ed. Cluj Napoca.
- Szegő J. (1988): Ismeretlen moldvai nótafák. Csángófalvak énekközlőinek szöveg- és dallamkincse. ~ ~ gyűjtése. Európa Kiadó. Budapest.
- Szendrey J. (1993): XVI-XVII. századi dallamaink a népi emlékezetben. MTA ZTI Budapest.
- Szendrey J. – Dobszay L. – Vargyas L. (1973): Balladáink kapcsolatai a népénekkel. Ethnographia LXXXIV: 4. pp. 430-461.
- Szombathy V. – László Gy. (1988): Magyarrá lett keleti népek. (Utazások a múltban és a jelenben) Panoráma. Budapest.
- Tavkul, U. (2000): Karaçay – Malkar Türkçesi Sözlüğü. (TDK Yayınları 770) Türk Dil Kurumu. Ankara.
- Tavkul, U. (2001): Karaçay – Malkar Atasözleri. (T. C. Kültür Bakanlığı Yayınları 2570) Kültür Bakanlığı. Ankara.
- Tavkul, U. (2003): Karaçay-Malkarlının Etnik ve Sosyal Yapısı. In: Tavkul, U. – Kalafat, Y. (eds): Karaçay – Balkarlar. Tarih, Toplum ve Kültür. KaraM. Ankara. pp. 46-75.
- Tavkul, U. (2004): Karaçay – Malkar Destanları. (TDK Yayınları 840) AÜ Basımevi. Ankara.
- Tavkul, U. (2010): Kafkaslarda Sözlü Edebiyat Geleneği. Karaçay-Malkar Halk Şairleri Antolojisi. Türksoy. Ankara.
- Tavkul, U. (2016): Nartların Sözü. Karaçay – Malkar Kültüründe Atasözleri ve Deyimler. Bengü. Ankara.
- Tavkul, U. (2020): Karaçay – Malkar Türkçesi Sözlüğü. göz. geç. 2. bsk. (TDK Yayınları 770) Türk Dil Kurumu. Ankara.
- Tavkul, U. – Kalafat, Y. (2003): Karaçay – Balkarlar. Tarih, Toplum ve Kültür. KaraM. Ankara.
- Tekin, T. (1989): XI. yüzyıl Türk şiiri. DLT'teki manzum parçalar. (TDK Yayınları 541) Türk Dil Kurumu. Ankara.
- Tóth E. (2009): Sacer Mons. Szakrális helyek a magyarság kereszténység felvétele előtti vallásosságában. In: Molnár Á. (szerk.): Csodaszarvas. Östörténet, vallás és néphagyomány III. Molnár K. Budapest. pp. 77-110.
- Trogmayer O. – Zombori I. (1980): Szer monostorától Ópusztaszerig (Gyorsuló idő) Magvető. Budapest.
- TS = Parlatur, İ. – Gözaydın, N. – Zülfikar, H. (1998): Türkçe Sözlük 1-2. 9. b. Türk Dil Kurumu. Ankara.

- Tulu, S. (2005): *Bocnurd'dan Folklor Derlemeleri*. Ürün. Ankara.
- Tulu, S. (2020): *Dede Korkut Oğuznamesi*. Boylar ve Soylamalar. Günümüz Türkçesine Sözlü Çevirisi. Dresden Nüshası ve Gümbend-i Kavus/Türkmensahra Elyazması Esasında. Nobel. Ankara.
- Turan, F. (2001): *Eski Oğuzca Satırarası Tematik Sözlük*. Bahşayış Lügati. Dilbilim İncelemesi, Metin, Sözlük, Tıpkıbasım. Bay. İstanbul.
- Türkmen, F. – Taşlıova, M. – Tan, N. (eds) (2008): *Açık Şeref Taşlıova'dan Derlenen Halk Hikayeleri*. (Türk Dil Kurumu Yayınları 931) Türk Dil Kurumu. Ankara.
- Tyshchenko-Monastyrskaya, O. (2013): *Code Switching in Crimean Tatar*. In: Erdal, M. – Koç, Y. – Cengiz, M. (eds): *Dilleri ve Kültürleri Yok Olma Tehlikesine Maruz Türk Toplulukları 4. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*. Hacettepe Univ. Ankara. pp. 549-555.
- Vargyas L. (1999): *Keleti hagyomány – nyugati kultúra. Néprajzi, zenei, irodalmi tanulmányok második gyűjteménye*. Püski. Budapest.
- Vásáry, I. (2016): *Hungarians and Mongols as „Turks”: On the Applicability of Ethnic Names*. In: Bollók, Á. – Csiky, G. – Vida, T. (eds): *Zwischen Byzanz und der Steppe*. Archund Historische Studien. Festschrift für Csanád Bálint zum 70. Geburtstag. Inst. of Arch. Budapest. pp. 537-545.
- Veress S. (1989): *Moldvai gyűjtés*. (Magyar népköltési gyűjtemény) Múzsák K. Budapest.
- Voigt V. – Takács G. (1985): *Életfák – világfák*. In: Voigt V. (szerk.): *Emlékezünk Tálasi Istvánra (1910-1984)* (Artes Populares 12) Művelődéskutató Intézet. Budapest.
- WOT = Róna-Tas, A. – Berta, Á. (2011): *West Old Turkic. Turkic Loanwords in Hungarian I-II*. (Turcologica 84) Harrassowitz. Wiesbaden.
- Zübeyr, H. – Refet, İ. (1932): *Anadilden derlemeler*. Halk Evleri. Ankara.

## Melléklet a szókészleti észrevételekhez

A címszavak Péntek moldvai magyar szótárában található alakban láthatóak itt, olykor a jelentést is megadom, majd a lapszámot zárójelben. A leggyakrabban csak utalok a török háttérre, a WOT-ban a kidolgozott török etimológia lapszámát is megadom. Ha utalok egy későbbi átvételre, akkor csak a török értelmező szótár (TS) adatát tüntetem fel, néha más, pl. karacsáj, vagy éppenséggel ótörök szót.

Meggyőződésem, hogy ennél sokkal több török jövevényszó él a moldvai magyarban. Ennek pontos feltárását nem tűztem ki célul, inkább jelzem, hogy a magyar nyelv története miatt is fontos lenne feldolgozni, alaposan körbejárni a kérdést.

### Török eredetű moldvai magyar közszók

abaposztó 'fehér színű gyapjúposztó' (33) : török *aba* (arab eredetű török szó) 'vastag, durva anyag, melyet nyers gyapjúból készítenek ütlegetéssel' (TS 1)

ács 'Zimmermann' (KSzN 418); (WOT 53); ácsoló 'ácmester' (34); (WOT 53)

agár ← ogár : karacsáj *eger* 'vadászkutya' (Tavkul 2020: 163)

ágas 'ekecsúsztató' (36) → (MKI 160, 165), 'villás sasfa' (KSzN 418)

ágyú (37); (WOT 55)

akác(fa) (38) : török *ağaç* 'a törzse gerendának, vagy tűzifának alkalmas, hosszú életű fa' (TS 32)

akol 'a kettősudvar csűr körül elkerített része' (KSzN 418) : török *ağıl* 'birka-, vagy kecske nyájnak bekerített éjszakai nyugvóhely' (TS 34)

álszun 'köménymag' (41) : karacsáj *alısm* 'kaszálás után újból kihajtó fű' (Tavkul 2020: 72)

alma(fa) (42), 'szöttes és varrottas mintaelem' (KSzN 418); (WOT 62)

ápol(ja) (48); (WOT 64)

áporodott ~ csámporodott 'áporodott' (132); (WOT 67)

apró (48); (WOT 68)

aprógerdán 'aprószemű gyöngyből fűzött pánt' (48); *apró* (WOT 68) + török *gerdan* (perzsa eredetű szó) 'a testnek a vállak és a fej közötti elülső része' (TS 841)

aranypara 'aranypénz' (50) : török *para* 'az állam által kibocsátott, a felszínén számmal jelölt értéket képviselő papír, vagy fém fizetőeszköz' (TS 1761)

arat(ja) (50); (WOT 70)

árik 'árt' (51); (WOT 71)

árkán 'vadfogó hurok' (51); árkány (WOT 74); román *arcan* 'lasso' (L-Z 136)  
 árok (52); (WOT 76)  
 árpa (52); (WOT 77)  
 árt (52); (WOT 79)  
 ártán(disznó) 'ártány' (52); (WOT 79)  
 aszal 'kendert és vásznat napon erősen megszárit' (KSzN 419) : karacsáj *as-* 'felakaszt, lebegtet' (Tavkul 2020: 80)  
 aszik: „Kövecsesz víz mártján Van egy lyilyom szál. Helyit nem szereti Ki akar aszani” (Petrás 1979: 1404); *Aszszú*-Széna lány párnácskád, (Kájoni 1676: 258) Harmat-nélkül *aszszú* vessző (Kájoni 1676: 211); Hanem szálla *asszu* ágra (Petrás 1979: 1376) *Aszó* pataknev is ismert a Tatros-vidéken (Perka 2020: 243), Tettük fel a pujt a hiúra, asszon meg. (Perka 2020: 459), : török *as-* 'felfüggeszt, felakaszt' (TS 146)  
 aszu, asszu 'száraz' (KSzN 419) – az előbbiekkal azonos szóbokorba tartozik. „Amikor nekem a sűf iduk üzenetet küldtek, Hogy éngemet *asszúpénteken* elfognak, Fakeresztre felfeszítnek,...” (Perka 2020: 491)  
 bacsó (61), vénbacsó 'öregember'(I/2. 475), *bacsó* ~ *bács* (KSzN 419), *bacsó* 'bácsi, idősebb fitestvér' (Veress 1989: 333) : török *bacı* 'idősebb nővér, a nénje vkinek; hosszabb ideje egy helyen szolgáló nők megszólítása (főként színesbőrűké)' (TS 190)  
 bájal → *meg lenne bájalva* 'meg lenne festve' (Lakatos 2003: 651) → bojála  
 bájlás 'gyógyítás (ráolvasással, mágiával)' (61); (WOT 83)  
 bájló 'bájló' (61)  
 bájl(ja) '(mágikusan, ráolvasással) gyógyít' (61), *bajuljon* a pap (Perka 2020: 457) báil 'bájl, varázsol' (Lakatos 2003: 634); (WOT 83)  
 báksis ~ bákszis 'borravaló' (62) : török *bahşiş* (perzsa eredetű török jövevényszó akár közvetlenül, akár román közvetítéssel) (TS 201)  
 balabán (62) családnév; román *balabán* 'falcon' (L-Z 148) : török *balaban* 'karvaly, vagy sólyom-féle ragadozó madár' (TS 207)  
 báltág 'fejsze' (63); (WOT 87); román *baltag* 'ax' (L-Z 218) ez itt lehet román közvetítésű a szóvég miatt!  
 bán(ja) (64); (WOT 96)  
 bánt(ja) (64) – az előbbinek műveltető képzős alakja  
 bárdánhán (66) → burduhán (116) ~ bērdēhan 'állati bendő' : a szóvégi – *han* 'útmenti szálláshely' (TS 939) miatt török *berhane* 'nagy, romos lakatlan ház' (TS 271) itt is török háttérrel vélünk.

barom(állat) (66); (WOT 99)  
 bársony(burján) (66); (WOT 103)  
 baszás (66); (WOT 104)  
 bászma (Perka 2020: 566), *három bászma matóláján* (Petrás 1979: 1408) : török *basma* 'pamut anyag, melyre színes mintákat nyomtattak' (TS 226)  
 batál 'ürü' (66) : karacsáj *baytal* 'kanca' (Tavkul 2020: 102)  
 bátor (66); (WOT 106)  
 becsü (69) 'becsület' (69); (WOT 107)  
 becsű → böcsű (69), bücsű (120); (WOT 170)  
 becsül (69); (WOT 107)  
 bedenág 'meszelő' (69) : török *badana* (olasz eredetű, török közvetítésű szó) 'falfestésre alkalmas vizes mészs, vagy festék' (TS 190)  
 béka (73); (WOT 109); román *baga* 'tortoise shell' (L-Z 212)  
 békó 'béklyó' (74); béklyó (WOT 111)  
 beléköltül 'kötekedik' (77) : török *kötüle-* 'vkire, vagy vmire negatív, megalázó, kellemetlen dolgokat mond' (TS 1388)  
 beli bubát, beli gyermekringató (Faragó – Jagamas 1954: 127) : török *beli* 'igen' (perzsa eredetű szó) (TS 261) azeri török altatószó  
 bélyeg (80); (WOT 113)  
 bér (82); (WOT 115)  
 bérke 'gyapjúféleség' (83), 'durvább gyapjúfonal' (KSzN 420) → *Berk* 'erős' karcagi családnév (MKI 179) : török *berk* 'durva, vastag' (TS 272)  
 bernéc ~ bernyéc 'öv szövési mód' (KSzN 420), *bornic* ~ *barnic* 'bernéc: gyapjúból szőtt 4 ujjnyi színes szalag, mit nők a derekukra tekernek. A katrinca kötésére szolgál.' (Lakatos 2003: 635)  
 bernyécke 'kisebb szőttés öv' (KSzN 420) : karacsáj *berne* 'esküvői ajándék, melyet a lányos oldal készít a vőlegény hozzátartozóinak' (Tavkul 2020: 105)  
 betű (90); (WOT 122)  
 bicska (92); bicsak (WOT 103)  
 bihalyborjú (93); + borjú (WOT 151)  
 bika (93); (WOT 127); román *buga* (L-Z 154)  
 bikacsök (93) + csök : török *çük* 'férfi nemi szerv' (TS 508)  
 bikk(fa) (93), bikfa (KSzN 420); bükk (WOT 190)

bíró (94) : ótörök *biruq* 'a nemesek társadalmi helyét kijelölő bírói rangban lévő személy' (K 186)

bír(ik) '(terhet) elbír; tud; képes vmire' (94) → bír (MKI 13)

bíró (94); (WOT 130)

bocsánat (96) → bocsánik (MKI 196); (WOT 133)

bocsát(ja) (97); (WOT 135)

bog 'csomó, darab; göröngy; bütyök, tyúkszem; ádamcsutka' (98); (WOT 139)

boglya → buglya (98); (WOT 140)

bojála 'szín, festék' (98), boilt 'festett' (KSzN 420), *boilja* 'festi?' (Lakatos 2003: 635), *megbojilja* 'megfesti' (Lakatos 2003: 651) : török *boyala-* 'ki/befest' *boya* (TS 335); román *boia* 'dye, colour' (L-Z 237) – valószínűleg román közvetítésű alak! r. *boială*

bojtorján (99) → (MKI 65); (WOT 144)

boka (99); (WOT 145)

bolgár → bulgár (100) : török *Bulgar* 'a szlávok déli csoportjába tartozó nép, vagy oda tartozó személy' (TS 355)

bonuc 'gyöngyszem közé kötött fémpénz' (KSzN 421) : török *boncuk* 'üveg, kő, kagyló, fa, vagy műanyagból készült lyukas és színes gyöngy díszítésre' (TS 326)

bor (103); (WOT 147)

boránzsik, borándzsik, boronzsik, borondzsik 'hernyóselyem (szál)' (KSzN 421), borondzsikosz = selyem (Veress 242) : török *burun* (TS 361) + *ık* kicsinyítő képző

borcsák 'bükköny' (104) – számos növény és fafajta neve török eredetű, ennek még ???

borít(ja) (104); (WOT 149)

borjú (104) ~ Buru → borjú (117); (WOT 151)

bors (106); (WOT 152)

borsó (106); (WOT 154)

borsórlő ~ borszőrlő (106) – a szóösszetétel mindkét tagja török eredetű szó

borul (107) bé-, le-, rea-; (WOT 157)

borz (106), *burszuk* (117) < román *bursuc*; (WOT 157); román *bursuc* 'badger' (L-Z 243)

boszorkány (107) → (MKI 65); (WOT 158)

boszorkánybéka (107) – a szóösszetétel mindkét tagja török eredetű szó

boszorkányöltés (107) – a szóösszetétel mindkét tagja török eredetű szó

bosztán (107) 'tök' → disznó-, sárig-, török-; *bosztán* (Perka 2020: 527-8), *bosztánymag* (KSzN 421) : török *bostan* '1. zöldseges kert; 2. dinnye és tökfélék közös neve' (KSzN 421); román *bostana* 'mellon field' (L-Z 239) román *bostan*

bot (108) Botolja; (WOT 161)  
 bő (109); (WOT 165)  
 böcs 'bölc's' (109); (WOT 170)  
 böcsü → becsü (109); (WOT 107)  
 böcsü 'bölc'ső' (109); *bőcsű* (Faragó – Jagamas 1954: 76 78), *lepedőbőcsű* 'lepedőből készített függő-bölc'ső' (KSzN 440), *mezei bécsű* 'könnyű, hordozható, lábakra erősített függő-bölc'ső' (KSzN 442); (WOT 170)  
 böjt (109) ~ bőt (110); (WOT 169)  
 bölc's → böcs (110); (WOT 170)  
 bőtől (110); (WOT 169)  
 bördzsánta (110) az összetétel utótagja : + török *çanta* 'táska bőrből, textilből, műbőrből, stb., melybe mérete szerint pénzt, iratot, mást lehet berakni' (TS 435)  
 bú (111); (WOT 178)  
 búcsú (112); (WOT 179)  
 buglya (114); (WOT 140)  
 buháj ~ boháj 'ökörfinó, bikaborjú' (114) : karacsáj *buğa* (Tavkul 2020: 112)  
 bukluk 'bonyodalom': török *bokluk* '2. rossz helyzet' (TS 324)  
 burnyu (117); (WOT 151)  
 burszuk (117); (WOT 157)  
 bús (117); (WOT 185)  
 butuk 'favágótőke' (118); r. *butuc* 'log' (L-Z 245)  
 búza (118); (WOT 186)  
 buzdugán(bot) (120) → (MKI 96), *buzdugán* (Lakatos 2003: 455, 456, 457), *buzagány* (Lakatos 2003: 457), *budzugán* (Lakatos 2003: 458); (WOT 188)  
 bűn (121) → (MKI 196); (WOT 193)  
 бүтүс (122); бүтү (WOT 194)  
 csabbod → csapja (131) → csabos 'sebes vágta' (MKI 170) : karacsáj *çab-* 'fut, vágat' (Tavkul 2020: 139)  
 csáj ~ sáj 'tea' (131) : török *çay* 'tea' (TS 447)  
 csak (131); (WOT 208)  
 csakár 'vaddisznó' (131) → csaska 'vadas szőrű réti disznó' ~ saska (MKI 97) : ótörök *çoçuk* 'sucking pig' (Clauson 1972: 400), *čočqa* 'svinja, svinoj' (Kumük), *čočqa* 'sin'ja' (Karaim), *čočqa* > *čušqa* 'domuz; Schwein' (Krími karaim 360-1), *čočqa* 'sin'ja' (krími tatár), *čoča* 'domuz yavrusu' (karacsáj 177),

csákir 'kancsal' (131) : török *çakır* 'világoskék, kékes fényű (szem)' (TS 424); román *ceacir* '(with) eyes of different colour' (L-Z 270)

csalán → csihán (132), silyán (Lakatos 2003: 658); (WOT 215)

csángómagyar ~ csángómadzsar (133) – a szóösszetétel második tagja török eredetű szó

csapa 'csipa' (133); (WOT 246)

csaptató (134) → csappantyú, kapkány (MKI 52) – a szótő török eredetű, a béklyóhoz hasonló jelentéstani csoportba tartozik

csat (134) → csat (MKI 159); (WOT 224)

csatol (135); (WOT 226)

csattantó(burján) (135) → csattog (MKI 97) – a szótő török eredetű

csavarja (135); csavar (WOT 231)

csépű 'szösz' (139), *csepű, csepi* 'gyenge minőségű kenderszál' (KSzN 422), *viselő csepű-padtakaró* 'használatba fogott kenderszöszből szőtt padra való' (KSzN 456); (WOT 236, 271)

csercse '2. fülbevaló' (140), csercselés 'gyöngyözés a női ingujjon' (KSzN 423) : török *çerçi* 'falvakban és vásároknban apró csecsebecsét áruló kereskedő' (TS 462); valószínűleg román közvetítésű szó

csërdak ~ szerdák 'tornác' (140), cserdákos ház 'tornácos ház' (KSzN 423) : török *çardak* 1. 'mezőn, vagy kertben faágakból rögtönzött szállás'; 2. 'karók segítségével kialakított szőlőlugas'; 3. 'kis szobácska' perzsa eredetű szó (TS 438); román *ceardac* 'verandah' (L-Z 277)

cserge(pokróc) (141), cserge 'hosszú szálú gyapjúpokróc' (KSzN 423), serge (Lakatos 2003: 658) : török *çerge* 'összerakható sátor, nomád sátor, cigány sátor' (TS 463)

csërsáf 'gyolcslepedő' (142) : török *çarşaf* 'ágyra terített pamut/len vászon, vagy paplant borító huzat' perzsa eredetű szó (TS 441); r. *cearsaf* 'bed sheet' (L-Z 280)

csigër ~ csiger, csüger, csügör 'almalé, tönköly' (143); (WOT 242)

csigolya (143); (WOT 246)

csihány ~ csihán, csiján, csihá, csián, sihány, sihán.... 'csalán' (143) (WOT 215)

csil 'aranyfonál' (Lakatos 2003: 636) : török tel 'sokféle fémből készülhet, a kopásnak ellenálló hosszú karcsú valami; telefonkábel; szál' (TS 2176)

csihánycsög 'nagyon kicsi madár' (143) – a szóösszetétel mindkét tagja török eredetű szó

csipa → csapa (147); (WOT 246)

csismëa 'csorgó' (149) : török *çeşme* 'általában a köz javára épített csővezetékes kút, mely forrásból, vagy vízhálózatból hoz vizet' perzsa eredetű (TS 463)

csizma (150): török *çizme* 'cipőfajta, melynek a szára akár a térdig is érhet' (TS 493)

csobán (151), csobánlegény 'juhászlegény' (KSzN 423), pekulár '*csobán*' (Veress 1989: 337)  
: török *çoban* 'marha, birka, kecske, bivaly nyáját legeltető személy' perzsa eredetű (TS 494), dobrudzsai tatár: *şoban* (Sulişteanu 2014: 124); román *cioban* (L-Z 170)

csokán (151); csákány (WOT 210)

csolák (153, 187); (WOT 249)

csóráp (154), csoráp 'rövid pamutharisnya' (KSzN 423); sántak ... a lábakra csorápot (Perka 2020: 455) : török *çorap* 'mindenféle fonálból kötött lábra való viselet' (TS 500) arab közvetítésű perzsa szó a törökben

csorba (154) : török *çorba* 'zöldségből, vagy húsból főzött forró innivaló' perzsa eredetű (TS 500)

csög(e) 'kisfiú hímvesszője' (156); (WOT 258)

csökik: „Fejít földbe csökkesztette” (Petrás 1979: 1358); (WOT 261) : ótörök *çök çök!* 'a tevét térdére ültető felszólítás' (K 242)

csörlő (156); (WOT 271)

csubuk (156), *drága ezüst csubukak* (Lakatos 2003: 304) : török *çubuk* 'fiatal ág; bot alakú keskeny, hosszú és kemény tárgy; szipka' (TS 505)

csúk → tyúk (Lakatos 2003: 186); (WOT 965)

csúnya 'könnyű; csúnya' → csúnya (MKI 65); (WOT 274)

csur 'ezüstsál' (KSzN 423) : török *sır* '1. bizonyos tárgyaknak külső védelmet biztosító kenhető máz; 2. tükör hátlapjára, vagy fémtárgyakra fölkenet vékony fémréteg' (TS 1969)

csügör (160); *csiger* (WOT 242)

csűr (160), csűr –előtt 'akol' (KSzN 424); (WOT 276)

csüσμα (161) → csismă (149) : török *çeşme* (TS 463)

dalák 'állatbetegség' (162) : török *dalak* 'a gyomor mögött, a mellkast a hasüregtől elválasztó izomréteg alatt a bal vese fölött lapos, hosszú, vörösvértestet előállító, fáradt vörösvértesteket összegyűjtő, erekkel behálózott lágy szerkezetű szerv' (TS 516)

dara (162), árpadara, búzadara → dara (MKI 65); (WOT 287)

darlog 'kantárszár' (163) román közvetítésű török szó nagy valószínűséggel a török *darlık* 'szűk helyzet' jelentésből

dédeséje 'nagyapja' (164) : török *dede* 'valaki apjának, vagy anyjának az apja' (TS 536)

dél (164); (WOT 291)

deli → „Dali tánczát járja,” (Petrás 1979: 1358) : török *deli* ’eszeveszett, örült; túl heves megnyilvánulása’ (TS 545)

demizson (165) : török *damacana* ’víz, vagy más folyadék szállítására alkalmas hosszú, keskeny-nyakú, nagyhasú gyékény, vagy műanyag borítású üveg edény’ olasz eredetű (TS 522)

dereg ’a folyógerendák végeit alátámasztó oszlop, tornácoszlop’ (KSzN 424) : török *terek* ’házakban, üzletekben magas helyre állított polc’ (TS 2197)

dérel ~ delel (166) ld. *dél*

dió(fa) (169) → dió (MKI 162), *dzsiu* (Perka 2020: 566), *gyivó* ’dió’ (322); *gyófa* (Perka 2020: 546), *gyivófából* (Perka 2020: 554), *divóhéj* (KSzN 424), *dzsu* ’gyu, dió’ (Lakatos 2003: 638); (WOT 294)

disznó (170); (WOT 296)

disznóbosztán (170) – az összetétel mindkét tagja török jövevényszó

divan ’a fejedelem törvényszéke’ (Gegő 1838: 158) : török *divan* ’magasrangú államférfiak gyülekező helye’ perzsa eredetű szó (TS 604)

dolomán (173); *dolobánt* (Perka 2020: 547); *Gyöngyös Dolománba* (Perka 1979: 1358); *Felöltözött tolománba* (Faragó – Jagamas 1954: 69), *dolományát* (Faragó – Jagamas 1954: 74-5), *kibongoló tolománját* (Faragó – Jagamas 1954: 70); *dalomant* ~ *dolomán* ’dolmány’ (Veress 1989: 334) : török *dolama* ’a felsőruházatra hordott nyitott elejű kabátféle’ (TS 617)

dől(ik) (175); (WOT 299)

dug(ja) (177); (WOT 303)

duláp (177), *dulápos* → *asztal*, *duláppolc* (177), *duláp* ’1. üvegajtós szekrény, éveges ~; 2. faliszekrény (KSzN 424) : török *dolap* ’általában fából készült, polcokra, fiókokra, stb. osztott zárt tároló bútor’ arab eredetű (TS 618)

dusmán ~ *dusmány* (178), *dusmánság* (178), ...mentek *dusmánra* (Perka 2020: 450), *duszmánoktól* (Perka 2020: 502), *duszmanákba* (Lakatos 2003: 186), *dusmány* (Veress 60) : török *düşman* ’valakinek a rosszakarója, tőle irtózó, neki bajt okozni akaró személy’ perzsa eredetű szó (TS 658); r. *duşmán* (L-Z 305)

dzsám ’ablakszem’ (181) : török *cam* ’1. könnyen törő szilárd anyag, melyet tűzön állítanak elő különböző vegyi anyagokból; 2. ablak; 3. serleg’ perzsa eredetű szó (TS 377)

dzsánta ’táska’ (181) : török *çanta* ’bőr, műbőr, vagy textiltől készült eltérő méretű hordozó, melyben iratokat, vagy pénzt, apróbb dolgokat lehet vinni’ (TS 435)

dzsászol ’gyászol’ (Lakatos 2003: 638); (WOT 376) : török *yas* ’gyász’ (TS 3402)

dzsónik → gyónik (182) (WOT 400)  
 dzsorcsa → gyertya (182), *dzsortya* 'gyertya' (Lakatos 2003: 638) (WOT 387)  
 dzsöndzsü, dzsöngy → gyöngy (182); (WOT 402)  
 dzsúr → gyúr (182); (WOT 411)  
 dzsút → gyútja (182); *dzsut* (Perka 2020: 565) → gyújt  
 dzsümölcs → gyümölcs (182); (WOT 417)  
 dzsűrű → gyűrű (182); (WOT 422)  
 egyesnap 'ünnepnap' (188), *idnapi-ing* 'ünnepi ing' (KSzN 432), *innapló* 'ünneplő' (KSzN 432); (WOT 307)  
 egyház ~ igyház → szent- (189) → egyház (MKI 196), (WOT 307); - a szó előtagja < ótörök *edgü* 'jó' mindenféle értelemben, erkölcsös, (ha emberre mondják)'... (Clauson 1972: 51), *atım edgü bolsun* (KB 5607) 'A nevem szent legyen.'  
 ék (192); (WOT 311)  
 eke (192); (WOT 313)  
 ekip: „...mikor az ekipába, jártam a kolektíba /=a csoportban dolgoztam a téeszben/ (42) : török *ekip* '1. csoport, csapat, 2. brigád' francia eredetű szó a törökben (TS 681)  
 elkel (205) : török *gel-* 'eljut, vhová érkezik' (TS 833)  
 előhurok (209); (WOT 431)  
 elszündörödik (214); (WOT 787)  
 emlék 'ajándék' (222) : török *emlik* '1. szopós baba, csecsemő; 2. túlhordott báránka / kiskecske' (TS 707)  
 enged (223); (WOT 317)  
 ér → éri (224) → érkezik (226); (WOT 324)  
 érdem – 1671-es szabófalvi levélből: „...tekenczen Nagisaktok az Christus Jesus szent halalanak erdemire...” (Domokos 1979: 78); (WOT 326)  
 érdemeli → meg- (225)  
 érdemi 'java, értékesebbik része vminek' (225)  
 érel → öröli (225); (WOT 677)  
 érintőzés (226); (WOT 329)  
 erő (226); (WOT 335)  
 esküszik (227); es (WOT 317)  
 ész (229); vedzsitek eszre (Perka 2020: 526), eszeszül meg (Perka 2020: 465); (WOT 343); *usa edgü tutgıl bularnı* (KB 4397) 'észben szentként tartsd ezeket'

faszujka (249); faszulyka = fuszulyka, zöldbab (Veress 259) : török *fasulye* 'pillangós növény, bab' (TS 764)

fata 'különös selyemmel szőtt ünnepi kerekítő' (Petrás 1979: 1326), *fata, fota* 'gyári anyagból készített lepelszoknya' (KSzN 426), „fújja szél az ybolyának fotáját” (Lakatos 2003: 492) : török *futa* 'selymes imakendő, vagy derék köré tekert szoknya' perzsa eredetű szó (TS 805)

fene (elhomályosult jelentéssel kifejezésekben); 'vad', szitokszó is (272), „Adj egy *fene* medvét,” 'rossz' (Faragó – Jagamas 1954: 65) : török *fena* 'nem jószándékú, rossz' (TS 770)

fez ~ fész 'fez' (279) : török *fes* 'fejfedő fajta' (TS 774) – a krími tatároknál is meglévő szó (Bahšiš 2016: 2)

furtnál 'viharosan havazik' (291) : török *firtina* 'esőt, vagy havat hozó erős szélvihar' olasz eredetű szó (TS 781)

furta 'vihar' (291), Furtunáz 'viharosan havazik' (291) : török *firtina* 'esőt, vagy havat hozó erős szélvihar' olasz eredetű szó (TS 781)

gajtan → gejtán (299) 'zsinór'; A legények kalapjukon gyöngysorokat viselnek: *gejtán*. (Perka 2020: 214) : török *kaytan* 'pamut, vagy ezüstszálból készített zsinór' arab eredetű szó (TS 1253)

gávános 'virágcserep, mézesköcsög' (298), küsebb gávános '3 l-es agyagedény' (KSzN 439) : török *kavanoz* 'agyagból, vagy üvegből készült tároló edény' görög eredetű szó (TS 1241)

gaz (298), 'szalmahulladék' (KSzN 428); (WOT 348)

gérdán ~ gerdán 'gyöngyös fejdísz a lányoknak' (301), 'gyöngyös fejék, vagy kalapdísz' (KSzN 429), *gerdán* 'pártaszerű főkötő' (Veress 1989: 220) : török *gerdan* (perzsa eredetű szó) 'a testnek a vállak és a fej közötti elülső része' (TS 841)

gerény → görény (301); (WOT 355)

gidil(i) gigyil, gigil, gígyel, gígyilik 'csiklandoz' (302) : török *gıdıkla-* 'a test bizonyos részeit megérintve remegő, vagy kacagós érzést előidéző idegi reakciót vált ki' (TS 851)

görény (309); (WOT 355)

gyaláz(za) (315); (WOT 363)

gyapjú (316); (WOT 366)

gyapot (317); (WOT 368)

gyarló ~ dzsaló (317) → (MKI 191); (WOT 370); Petri A. csíkrákosi kántor Énekeskönyve tartalomjegyzékében többször is előfordul a szó: „135. Emlekezel megh te *giarło* ember

azte Istenedreól; 175. (G)iarlo embereknek (Domokos 1979:67-8), „Gyárló világ kínját...” (Veress 1989: 173) : karacsáj *carlı* ’szegény, szerencsétlen’ (Tavkul 2020: 122)

gyártmány (317); *gyarat* (WOT 370), *gyárt* (WOT 375) : karacsáj *carat-* (Tavkul 2020: 122)

gyartya → gyertya (317)

gyász (317); (WOT 376); gyászban van : török *yasta ol-/ yas içinde ol-* (TS 2404)

gyáva (317) : török *yava* ’a nyájtól elkóborolt (állat), messziről jött betelepülő’ (Eren 1999: 443)

gyēnge (318) → gyenge ’menyecske’ (MKI 97); (WOT 378)

gyengy → gyöngy (318)

gyep (319); (WOT 380)

gyeplő (319); (WOT 380)

gyepű ’gyapjú’ (KSzN 430), (Perka 2020: 455); (WOT 366)

gyerek → gyermek (319), dzsermek (Perka 2020: 465); (WOT 385)

gyérít(i) (320) : ótörök *yerit-* (K 686)

gyërtya (321), *gyorcsa* (Lakatos 2003: 642); (WOT 387)

gyërtyán(fa) (321); (WOT 389)

gyílés ’guzsalyos, fonóház’ (KSzN 430); a szó a *gyűl* ige származéka (WOT 412)

gyió → diófa; gyiófa (KSzN 430), gyió, gyivó (WOT 397)

gyisznó → disznó (322); (WOT 296)

gyivolicabornó → bivolicaborjú (322) – az összetétel utótagja török jövevényszó

gyom (323); (WOT 397)

gyomor (323); (WOT 398)

gyón(ik) (323) → (MKI 13, 23, 191-2-3, 195-6); (WOT 400)

gyopár(virág) (323), szalmagyopár (I/2. 328), gyopár ’a vőlegénypálca feldíszítésére használt kiskerti virág’ (KSzN 430); (WOT 401)

gyopju → gyapjú (323); (WOT 366)

gyortya, gyorcsa → gyertya (323); gyortyáska (Perka 2020: 567); (WOT 387)

gyöngy (323); „Katanának gyüngy a neve,” (Faragó – Jagamas 1954: 269), *gyingyem* (Faragó – Jagamas 1954: 315); (WOT 402); r. *ciunginoliu* ’like pearls’ (L-Z 175)

gyötör (324); (WOT 404)

győz (324); (WOT 406)

gyújt(ja) → gyút(ja) (325); (WOT 409)

gyúl (325); (WOT 409)

gyúr(ja) (325) → (MKI 257); (WOT 411) : ótörök *yogurt*- 'gyúrat' (K 699)

gyűjt Esszedüti → esszegyűjt (231), Gyt 'gyűjt' (322), *gyűjt* '1. kender nyű; 2. vászonszéleket összeölt' (KSzN 430); (WOT 412)

gyűl (325), Ęsszegyűl (232); gyűlik (WOT 412)

gyűlöl (326); (WOT 414)

gyűlüme 'gyülekező hely' (326); (WOT 412) – A szóvégi *-mA* a legelterjedtebb igéből névszót képező török képzők közül való.

gyümölcs (326); (WOT 417)

gyüngy → gyöngy (327); (WOT 402)

gyűr → essze- (327); (WOT 420); karacsáj *çüyük*- (Tavkul 2020: 165)

gyűrű (327); (WOT 422)

gyűszű (327), dészi → (167), dészü (167); (WOT 423)

habajgat → havajgat (328); hubojgassa 'siratgatja' (Faragó – Jagamas 1954: 112) : karacsáj *hıy-sıyilen*- 'rosszalkodik' (Tavkul 2020: 188)

hacaman 'hadi fővezér, ki az egész fejedelemség katonáinak parancsol' (Perka 2020: 153) : török *kocaman* 'óriási, hatalmas; a legidősebb' (TS 1337)

háj(di)! (331) 'gyere, gyerünk!; (ló, marha indítására, hajtására használt szó); (disznó-, kacsa- és lúdüző)' „Hájtok, hájtok verekedésbe.” (Perka 2020: 453), „Háj te isz véllem!” (Perka 2020: 490), Hájtok törvényre. (Perka 2020: 525), háj, fusszunk el! (Perka 2020: 530); Kártevők (patkányok) távoltartására Klézsében alkalmazták a következő mondókát miközben kendermadzagra kilenc bogot kötöttek: „Hejtek gulánok utánam...” (Pócs 1986: 88); „Hádi velem, Mónár Anna!” (Kallós 1971: 95, 97); „*Hejdi*, menjünk” (Veress 1989: 243) „hegyi te's édesem” 'gyere te is' a román *haide* átvételének vélik (Faragó – Jagamas 1954: 222), *haj* 'gyere!' (Lakatos 2003: 642) : török *haydi* 'serkentésre, sürgetésre használják' indulatszó (TS 966)

hámbar 'gabonátárolásra szolgáló nagyobb láda' (337), 'magtár' (KSzN 430) : török *ambar* 'általában gabona tárolására használt hely' (TS 97)

hárám 'nemtörődöm' (340) : török *haram* 'a vallási előírásokkal ellentétes, a vallás által tiltott dolog; tilos' arab jövevényszó (TS 944); román *haram* 'illegitimate' (L-Z 316)

harang (340); (WOT 426)

hárbuz 'görögdinnye' (341) : török *karpuz* '1. tökfélék közötti indás növény; 2. nagyméretű termése az előbbinek' perzsa jövevényszó (TS 1223); román *harbuz* 'cucurbita citrullus' (L-Z 317)

hodzság 'lámpaüveg, kályhacső' (363) : török *ocak* '1. tűzrakásra, főzésre, fűtésre használt hely; 2. szobákban rendszerint a fal mellé téglából, vagy kőből épített kéményes kandalló' (TS 1668); román *ogeac* 'chimney' (L-Z 347)

hombár (II. 155) : török *ambar* 'általában gabona tárolására használt hely' (TS 97)

homok → mész (365); (WOT 430)

hurok → urok (372) → hurok (MKI 96, 112, 159), *kandargós-urkosrend* 'harántcsíkos láncöltéssor a csángós-ingen' (KSzN 433), két *urak* összeállítva 'két láncöltés-sor a csángós-ingen' (KSzN 436); (WOT 431)

ibrisin 'fekete selyemcérna' (376), 'fekete gyári selyemcérna' (KSzN 432) : török *ibrişim* 'vastagra hajlított selyemszál' perzsa eredetű (TS 1033)

idő → üdő (377); (WOT 437)

ige (379); (WOT 439)

ighen (379); (WOT 441)

ighéz(i) (379); (WOT 448)

igheszt(i) → jeshzi (380); (WOT 448)

ikér(gyermék) (380), *ikres babak/babok* 'szinben párosával váltakozó keresztszemes hím a női ingen' (KSzN 432); (WOT 450)

illik (381); (WOT 453)

imád(ja) (381) → (MKI 23, 196); (WOT 455)

inap → innap (382), *az üsznek az innapja* (Lakatos 2003: 290), inapol → innapolja (WOT 310)

iné → ünő (383) (WOT 978)

ing (383); (WOT 457)

innap ~ zinnap (385), innapnap ~ innepnap; *innepnapis* 'ünnepnapis' (KSzN 432) *innapló* 'ünnepplő' (Kallós 1971); (WOT 978)

inő → ünő (385); (WOT 978)

ír(ja) (387), 'metsz, ró' (KSzN 432); (WOT 459)

irgalom (386) → (MKI 196) : török *yarlıgama* 'megkegyelmezés, irgalom' (TS 2401),

ír<sup>2</sup> (387); (WOT 464)

izzad(ik) (392); (WOT 470)

jáś ~ jáśz (396); (WOT 474)

juhsereg ~ johoszereg 'juhnyáj' (403); -sereg : ótörök *çerig* 'had, harcban egymással szembenálló felek' (K 228)

kabila 'ekecsúszató' (405) : török *kabile* 'banya, bába' (TS 1141)

kajmak 'felforralt tej föle' (423) : török *kaymak* 'tej felszínén összegyűlő halványsárga vastag, zsíros réteg' (TS 1250)  
 kajtár 'buta' (406) → kajtár, kajtár madár (MKI 38-9, 97); (WOT 478)  
 kaka (406) : török *kaka* 'csúnya, piszok' gyermeknyelvi szó (TS 1160)  
 kalangya (408); kar. *qalan-* 'yígl-' (Tavkul 2020: 229)  
 kálup 'kaptafa' (409) : török *kalıp* 'valaminek formát adó, vagy a régi forma megőrzését szolgáló eszköz' (TS 1169); *calup* 'matrix' (L-Z 255)  
 kanapé (410) : török *kanepe* 'széles fotel, páran ráülhetnek' (TS 1187)  
 kantar (423) : török *kantar* 'mérleg' (TS 1190)  
 kantár (411), kintár (474), kontár (482); (WOT 487)  
 kantárkörte (411) – az összetett szó mindkét tagja török eredetű  
 kápkána 'csapda' (413), ütőkapkán (I/2. 451) → kapkán (MKI 51, 11), *kapkána* (MKI 51, 111), kapkantú (MKI 52), *kapkány* (MKI 51-2, 97, 111-2), *kaptán* (MKI 52), *kaptány* (MKI 110-11-12) : karacsáj *qap-* 'elkap, bekap, megharap' (Tavkul 2020: 233) + *γAn* gerundium  
 kapu (414), *kopu* (KSzN 438); (WOT 491)  
 kar → karja (415); (WOT 492)  
 kár<sup>1</sup> (415); (WOT 494)  
 karmazsin „Nem kell neki karmazsin szügyellő” (Petrás 1979: 1360), karmazsinvirág (II. 183) : török *kırmızı* 'vörös' arab eredetű szó (TS 1301)  
 karó (417); (WOT 501)  
 karvaly → madarász (418); (WOT 509)  
 kaszab 'mészáros, böllér' (419), kaszabol; (L-Z 257)  
 kaszáp → kaszab (420), *kaszáp* 'mészáros' (KSzN 434) : török *kasab* 'marhát, birkát, más ehető húsu állatot levágó és a húst értékeítő személy' arab eredetű szó (TS 1228)  
 katáng(kóró) (420), katángkóró (442); *katáng* (WOT 511)  
 katir 'öszvér' (421) : török *katır* 'a lófélék nőténye és a szamarak hímjének kereszteződése eredményeként született egyed' (TS 1237); (L-Z 262)  
 kazán 'üst, pálinkafőző üst' (422), *kázán* 'lúgzó üst' (KSzN 434) : török *kazan* 'nagy mennyiségű étel készítésére alkalmas mély üst' (TS 1255); román *cazan* 'cauldron' (L-Z 264)  
 kázma 'ásó, csákány' (422) : török *kazma* 'földet lazító, kiemelő, megigazító műveletben alkalmazott fanyelű fém eszköz' (TS 1258)  
 kebel (424), *köböle* (491), *kebele* 'elej' (KSzN 434); (WOT 516)

kecel 'kutyakölyök' (424) : tö. *kızıl* '1. fémes vörös szín; 2. ilyen színű; 3. túlzott(an)' (TS 1318)

kécsen → kölcsön (424); (WOT 582)

kecske (424), kecskebéka, kecke, kecske '1. lábtartó a fazekaskorong előtt; 2. háromlábú szék' (KSzN 434); (WOT 518)

kecskeolló (425), kecskeszakáll – mindkét összetett szó mindkét eleme török eredetű

ked → kend (425) : török *kendi* '4. maga, tiszteletet kifejező személyes névmás' (TS 1269)

kék (426), tyik → kék (I/2. 430); (WOT 519)

kel ~ kött (426), köt, kelt, kelik, kölik (492) : török *gel-* 'közeledik, odaér v-hova' (TS 833)

kënd (428) : török *kendi* '4. maga, tiszteletet kifejező személyes névmás' (TS 1269)

kendër (428); (WOT 524)

kénlódik (431), *kénos*, *kénöz(za)* : török *kıyın* 'egy erős háttérű embernek a lelkiismeret ellenében alkalmazott módszere másokkal' (TS 1314)

kép (432); (WOT 527)

kérődzik (439); (WOT 532)

kert (439), kert 'kerítés' (KSzN 435); (WOT 535)

késik (441); (WOT 539)

kéve (444); (WOT 541)

keske → kecske (441) : török *keçi* 'a kérődzők osztályába tartozó, ehető húsup, a szőréért tenyésztett emlős' (TS 1259)

keskeolló → kecskeolló (441) – az összetett szó mindkét eleme török eredetű

kibrit ~ tyibrik (449), kibritkutiacska 'gyufásdoboz' : török *kibrit* 'gyufa' (TS 1321); román *chibrit* 'match' (L-Z 286)

kici → kicsi (449) : török *küçük* 'mérete a hasonlóknál csekélyebb' (TS 1430), karacsáj *kiçi* 'kicsi' (Tavkul 2020: 212)

kicsibihaly (450) – az összetett szó mindkét eleme török eredetű

kicsiborjú (450) – az összetett szó mindkét eleme török eredetű

kicsidén 'kisgyermekként' (451)

kicsiinnap (452) – az összetett szó mindkét eleme török eredetű

kicsikeártány (452) – az összetett szó mindkét eleme török eredetű

kicsikecske (452) – az összetett szó mindkét eleme török eredetű

kicsikepiszika 'kismacska' (453), kicsimacska : török *pisi* 'cica' (TS 1806) – a gyermeknyelvi szó nyelvjárási változata *pisik* 'macska' (TS 1806)

kicsin (453); (WOT 541)

kicsokkant 'kikel' (454) ld. *csök(ik)*

kilér ~ tyilér, kilier, khiliér, (462), (I/2. 430), *kijjér ~ kilér ~ killér ~ tyilér* 'a ház- esetleg pajtaeresz meghosszabbítása alatti kis helyiség' (KSzN 437) : török *kiler* 'innivalók és ételek tárhelye' (TS 1322)

kín → kén (464), *kínlódik* → *kénlódik*; (WOT 548)

kirkabúza (468) – az összetétel második eleme török eredetű

kirpics 'vályog' (468), (475), *kirpicsfal* 'vályogtéglából rakott fal' (KSzN 437) : török *kerpiç* 'kezdetleges napon szárított téglá, melyet szalma és sár kerekéből készítenek; román *chirpici* (L-Z 292)

kis → küs (468); (WOT 550)

kirlány → kirlán (475) : török *gürle-* 'dús mély hangot hallat' (TS 914)

kobila → kabila 'ekecsúsztató' (477) : török *kabila* 'banya' (TS 1141)

kobza 'koboz' (477) → *koboz* (MKI 12, 96, 158-59-60); (WOT 552); román *cobuz* (L-Z 297)

kolcun 'kötött gyapjú harisnya' (479), *kelcun, kölçun, kálcun* 'kötött gyapjúharisnya' (KSzN 434) : török *kolçak* 'egyujjas kötött kesztyű' (TS 1344)

koldul (479); (WOT 553)

komandár → komondár 'halotti tor' (481) : török *kumanya* 'útravaló' olasz eredetű szó (TS 1404)

komló (481), vadkomló (I/2. 454); (WOT 556)

koporsó (483); koporsaját (Veress 265); (WOT 562)

kor (484); (WOT 567)

korácsi 'egykorú lánytárs' (KSzN 438); *kor* (WOT 567) a szóvégen denominális nomen török képző +*CI*

korbács (484) : török *kırbaç* 'hosszú, rugalmas bot végére fémszállal erősített szőrből, vagy bőrből készült verő eszköz' (TS 1295)

kóró (486); (WOT 572)

korom (486); (WOT 575)

kosló → fa~ (487) → *kosló* 'telelőhely; ....' (MKI 153) : török *kışlak* 'telelő hely, télen a nomádok és a katonák az állataikkal együtt ide húzódnak vissza' (TS 1308)

kovrág 'babhéj' (490) : török *kavrak* 'tűzgyűjtásnál használt száraz levél' (TS 1243)

kőcsön → kölcsön (491); (WOT 582)

köd (491) → (MKI 187)

kökény (491); (WOT 581)

kököracs → küköracs (492); kököracs (582); *kikerics* (WOT 582)

kölcsön (492), *külsen* (509), *külsün* (Lakatos 2003: 648); (WOT 582)  
 köldök ~ ködök, küödök; A föld küldükirül ha van szó, az mindenkinek az a hely, hol született.  
 (P 492) → (MKI 159); (WOT 584)  
 kölök → kölyök (492), *kölkecske* '4-5 éves gyermek' (KSzN 438), *Bámulva kölökök nézik*  
 (Lakatos 2003: 304); (WOT 586)  
 költőpara (492) – az összetétel második tagja török jövevényszó  
 kölyök (493), *kölyökgyermek* (493); (WOT 586)  
 könyv ~ könyü (494); (WOT 590)  
 köpü → küpü (495); (WOT 597) : karacsáj *kübe* 'teknős féle állatok szilárd háza' (Tavkul 2020: 221)  
 kőrös(fa) (495); (WOT 599), karacsáj *kürüç* (Tavkul 2020: 223)  
 kőrőzik (495); (WOT 601)  
 körte(fa) (495); körtvély (WOT 602)  
 kösmös 'hulladékfonal' (496) → Köszömös csn. (MKI 179) : török nyelvjárási *kösem*  
 'verekedős birka' (TS 1385)  
 köszön(i) (496); (WOT 603)  
 köz (498) : karacsáj *kezüv* ~ *közüv* '2. időköz, sorrend, köz' (Tavkul 2020: 220)  
 kúdul → koldul (501); (WOT 553)  
 kumán 'kun'(503) → Kuman, Komán, Komony szem.n. (MKI 200); *kun* (WOT 605)  
 kút (505) : ótörök *qudug* 'kút' (K 447)  
 kutia 'doboz, skatulya' (506) : török *kutu* 'vékony fából, kőből, lemezből, műanyagból, stb  
 készített fedeles tároló edény' (TS 1424)  
 küpü (510) ld. *köpü*  
 küsen → kölcsön (511); (WOT 582)  
 lábkülyü 'lábbal hajtott kölyű' (I/2. 12) – az összetétel második tagja ótörök (WOT 588)  
 lámpahodzság 'lámpaüveg' (I/2. 14) – az összetétel második tagja a török *ocak* (TS 1668) szó  
 egy areális hiátustöltővel az elején  
 ligiánka 'mosdótál' (KSzN 440) : török *leğen* 'nagyobb fém, vagy műanyag tál, általában  
 mosnak benne' (TS 1458), román *lighean*  
 kötösodáj ~ lütösodájé (I/2. 50) – az összetétel második tagja a török *oda* (TS 1669) szó  
 madarászkarvaly ~ madarászkaruj (I/2. 55) – az összetétel második tagja ótörök (WOT 509)  
 madzsar → magyar (I/2. 56) → magyar (népnév) (MKI 229, 231, 240), madzsar szú (Lakatos  
 2003: 120) : török *Macar* 'Magyarország népéből származó' (TS 1478)

máhmuros (I/2. 61); mármur (Veress 68); mármonykő (Faragó – Jagamas 1954: 136), mármuly (Faragó – Jagamas 1954: 137) : török *mermer* 'mészkőfajta' (TS 1540) a görög eredetű szót arabok közvetítették a törököknek

megaszik 'megszárad' (KSzN 441) ld. *aszik*

marhavakár 'bojtár' (I/2. 67)

mëgbájil(ja) 'megbűvöl' (I/2. 77), *megboil* : *bojál* (KSzN 441)

mëgbocsát (I/2. 78) ld. *bocsát*

mëgbujil ~ Mëgbojil 'megfest' (I/2. 79)

mëgcsökött 'alacsony emberre gúnyosan' (I/2. 82) ld. *csök*

mëgérdemël(i) (I/2. 85) ld. *érdem*

mëgér(i) (I/2. 85) ld. *ér*

mëggyón(ik) (I/2. 92) ld. *gyón*

meggyőz(i) (I/2. 93); (WOT 620)

mëggyúl (I/2. 93)

mëggyúr(ja) (I/2. 93)

mëggyút(ja) (I/2. 93)

mëggyút(i) (I/2. 93)

mëgkecskeollózik (I/2. 101)

mintyán (I/2. 518); török *mintan* 'gallér nélküli hosszú ujjú férfing' – perzsából vett jövevényszó a törökben (TS 1568)

mónár → molnár (I/2. 155) → Monar csn., hn. (MKI 188)

nagycsokán 'nagy kalapács' (I/2. 169) – az összetétel második tagja török jövevényszó

nagytvál 'nagy 5-8 l-es agyagtál' (KSzN 443) : török *tava* 'hosszu nyelű, olajban étel pirítására alkalmas edény' (TS 2154)

nevetlenujj (I/2. 182) 'Gyűrűsujj' : középtörök *adsız barmak* 'yüzük parmağı' (Kavani 1999: 99) - tükörszó

nyak(a)(I/2. 187) Sz. „A nyakam csugulyáján még van egy szemem.” : török *yaka* 'ruházatnak a nyak körüli része' (TS 2366); román *iaca* 'collar' (L-Z 321)

nyakabogja ~ ádamcsutkája (I/2. 187)

nyakacsigó, nyakcsigója (I/2. 187)

nyal(ja)(I/2. 187) : török *yala-* 'nyelvével megérint' (TS 2372)

nyár (I/2. 188) : török *yaz* '(az északi féltekén) június 21-én kezdődő, szeptember 23-ig tartó a tavasz és az ősz közötti évszak' (TS 2418)

nyel(i) (I/2. 189) : ótörök *yel-* 'eszik' (K 681)

nyűg (I/2. 198), nyüg 'kötélből csinált békó' (Petrás 1979: 1477) : török *yük* 'nehézség' (TS 2477)

odája 'szoba; elsőház; hátulsóház' (I/2. 200); odájós → két ~, ülő odáj (I/2. 201); Egy odájába vótunk tizenegyen. (Perka 2020: 457), Bémennék egy odáéba... (Perka 2020: 539); *odalyka* 'szobácska' (Kóka); török *oda* 'a háznak, vagy más épületnek lakásra, hálásra, dolgozásra, más hasonlókra szánt része, melynek egy, vagy több ajtaja is lehet' (TS 1669), karacsáj *otov* 'nagy házhoz oldalról hozzáépített egyszobás helyiség külön bejárattal, a házassuló gyerekek itt húzták meg magukat a szülők közelében' (Tavkul 2003: 70); román *odaie* 'dwelling, enclosure' (L-Z 340)

ok[áért] (I/2. 205); okos (I/2. 205) : *ukuš* : *ärk ukušlug ärip* (WOT 629), 'erőt okosságot elérve'; *ukuš ol yula teg karangku tiini...* (KB 288) 'okos légy, fáklyaként a sötét éjben'

okol ~ okoll, okal, okoj, akol, akaj, akal, zokol (I/2. 205), *okol* 'második hátsóudvar; itt tartják a barmokat, itt van a pajta, a disznó- és tyúkól', *marhák aklik* (KSzN 445) : török *ağıl* 'birka és kecskenyáj bekerített éjszakai szállása' (TS 34)

ól (I/2. 206); (WOT 632), (Eren 1999: 3)

olcsó (I/2. 207); (WOT 635)

olló<sup>2</sup> 'gödölye' (I/2. 207) → olló, kecskeolló (MKI 257), *ollu* ~ *allu* (KSzN 445); olló<sup>1</sup> (WOT 638)

ontok 'beverő- vagy keresztzál a vászonban' (I/2. 209) → ontog, ontok 'kis darab kenyér, maradék darab kenyér, morzsa, kenyérmorzsa' (MKI 12, 97, 160, 164), *ontok* 'beverő- vagy keresztzál' (KSzN 445); (WOT 645)

orosz (I/2. 212) → orosz (MKI 96); (WOT 645)

orsó (I/2. 212), *orsó* ~ *orsu* 'a fazekaskorong tengelye' (KSzN 445); (WOT 649)

orvos (I/2. 212); (WOT 656)

ökör (I/2. 216); (WOT 663)

ökörborjú (I/2. 216) – az összetétel mindkét tagja török jövevényszó

ökörtinó (I/2. 216) – az összetétel mindkét tagja török jövevényszó

ökörtulok (I/2. 216) – az összetétel mindkét tagja török jövevényszó

ölt (I/2. 217); (WOT 667)

ölyv (I/2. 217) → ülü; (WOT 667)

örmény (I/2. 221) → (MKI 96, 159); (WOT 675)

örök (I/2. 221); (WOT 676)

öröl(i) (I/2. 221); (WOT 677)

örül (I/2. 222); (WOT 677)

özönvíz (I/2. 224) → özön (MKI 159); özön (WOT 685)

papucs (I/2. 231, 238), papucs 'félcipő' (KSzN 446) : török *pabuç* 'cipő' perzsa eredetű szó (TS 1751)

para (Perka 2020: 452, 514-5), párát hozott (Perka 2020: 538), *paracska, parecska* 'pénzecske' (KSzN 446) : török *para* 'állam által kibocsájtott, a felszínén számmal megjelölt értékű papír, vagy fém fizetőeszköz' (TS 1761)

párdisziu (I/2. 520) : török *pardösü* 'hűvös időben felső ruházat fölé hordott kabát-féle' – francia eredetű szó (TS 1767)

pása (I/2. 520) : török *paşa* 'az Oszmán Birodalom korában magasrangú civil hivatalnokok és ezredesek fölötti rangban lévő katonák megszólítása' (TS 1775)

paszulyszem 'bab, bob' (KSzN 419) – az összetétel első fele török jövevényszó, ld. *fasulye*  
patladzsika 'paradicsom' (I/2. 236) : török *patlıcan* 'vastag szárú, hosszú levelű zöldség' arab eredetű szó (TS 1778)

pestyimán 'egészen pamut szövetű kék kockás kerekítő' (Petrás 1979: 1326), *pestimán ~ pestyimán ~ peistimán* 'régén viselt karton lepelszoknya' (KSzN 447) : török *peştimal* 'törülköző; derékra tekert hosszú textil; fejre tekert vászon' (TS 1797)

pitán 'pite' (I/2. 250); „De sütnék ugyan a'bul búza vagy rozslisztet hozzá keverve „Pitánt” (kenyér' neme, ez is az oláh nyelvtől van alkalmasint kölcsönözve.) többnyire minden Vasárnap és Ünnepekre.” (Petrás 1979: 1323) : török *pide* 'élesztővel készült lepénykenyér, melyre tojást, darálthúst, sajtot, stb. sütnék' görög eredetű szó (TS 1802)

portokálos száríg 'narancssárga' (KSzN 447) : török *portakal* 'narancs' francia eredetű szó (TS 1818) + *sarı* 'a napfény színiskáláján a zöld és a narancssárga közötti rész, az arany színe' (TS 1911)

sajt (I/2. 297); (WOT 688)

sapka 'női fez' (KSzN 449) : török *şapka* 'nemezből, gyékényből, másból készült fejre való viselet' (TS 2074)

sár (I/2. 298); sár<sup>2</sup> (WOT 691)

sárga → sárig (I/2. 298); *sárighasú* 'sárgahasú' (Faragó – Jagamas 1954: 91), száríg (Faragó – Jagamas 1954: 158), *sárig* 'sárga' (Kallós 1971), száríg cizmát (Faragó – Jagamas 1954: 157); (WOT 691) : török *sarı* 'a napfény színiskáláján a zöld és a narancssárga közötti rész, az arany színe' (TS 1911)

Sárigbosztán 'sárgadinnye' (I/2. 299) a török *sarı* és *bostan* szavak összetételéből

sárighárbusz 'sárgadinnye' (I/2. 299) a török *sarı* és *karpuz* szavak összetételéből

sárigkökény 'homoktövis' (I/2. 299) a karacsáj *sarı* és *köken* szavak összetételéből

sárkány (I/2. 300); (WOT 695)

sarló (300); (WOT 697)

saru (301), saru 'csizma' (KSzN 449), száru (Lakatos 2003: 659); (WOT 701)

sátra ~ szátra 'sátor' (I/2. 301); (WOT 703); (L-Z 272)

sátán (I/2. 301) : török *şeytan* 'lázkodó angyal a vallási szövegekben' arab eredetű szó (TS 2089); (L-Z 190)

sebes (I/2. 302); (WOT 706)

söpör (305); ~ söpör (WOT 707), karacsáj *sibir-* 'seper' (Tavkul 2020: 314)

söprű (I/2. 305); seprő ~ seprű (WOT 710)

serdák → cserdák (I/2. 305) ld. *csárda*

sereg 'csoport' (I/2. 305) → (MKI 175); (WOT 716)

serge 'cserge' (I/2. 306) ld. *cserge*

sér(ik) (I/2. 306), „Nem sérík e szíved értem,...” (Petrás 1979: 1369); sér (sért) (WOT 714)

sërke 'serke' (I/2. 306); (WOT 720)

sértés (I/2. 306); serte, sörte (WOT 723, 743)

sík (I/2. 308); (WOT 725)

sima (I/2. 309); (WOT 726)

sír ~ csur ~ tyír 'ezüstsál' (KSzN 450) : török *sır* 'fényező, védő réteg; a tükör hátulját ezzel vonják be' (TS 1969)

sok (I/2. 315); (WOT 730)

sombokor (I/2. 316); (WOT 737)

som(fa) (I/2. 316); (WOT 737) : karacsáj *çum* 'kızılıcık' (Tavkul 2020: 154)

somkóró (I/2. 316) – az összetétel mindkét eleme török jövevény a magyarban

Somlyó (I/2. 317); (WOT 738) (Kiss 1988: 483-4)

söpör → seper (I/2. 318); (WOT 738), krími tatár *sipir-* (Bahšiš 2016: 3)

sör → ser (I/2. 318); (WOT 738)

sűrű (I/2. 322); (WOT 749)

süsme → csismea (I/2. 322) : az iráni eredetű török *çeşme* 'kút, szökőkút' (TS 463)

sütőodáj 'nyári konyha' (I/2. 323) – az összetétel második eleme török jövevénytől

száda 'szája; nyílása; kezdete, bejárata' (I/2. 324)

szakáll(a) (I/2. 326); (WOT 758)

szálfa (I/2. 327); szál (WOT 760)

szálkámvirág 'akácvirág' (I/2. 327) – az összetétel első eleme török jövevénytől: *salkım* 'szőlőhöz hasonlóan fürtös' (TS 1897)

szálkem(fa) 'akác(fa)' (I/2. 327) : török *salkım* (TS 1897) – ld. előbb

szálkibrit 'gyufaszál' *szálkibrit* 'gyufaszál' (I/2. 327) – az összetétel második eleme török jövevényszó

szalmagyopár (I/2. 328) – az összetétel második eleme török jövevényszó

szám(a) (I/2. 329); (WOT 762)

Szán(ja) (I/2. 330); szán<sup>1</sup> (WOT 766)

Szapu 'hársfakéregből készített gabonatartó edény; kosár' (I/2. 332), szapu(ló), (WOT 774)

szar (I/2. 332); szár (WOT 776)

szarád → szērád (I/2. 333), (I/2. 355) 'vékony négyszegű sinor, mit az asszonyok gyapju fonálbul készítenek leginkább csak kéken és feketén festve, a kéket a fekete, a feketét pedig fehér szoknyára szarádozván fel az az a varrásokra kívül a szoknya színén, apró karikákba úgy felszarádozzák, hogy a varrás ne látszóljon. – Készítenek kissé vastagabb szarádöt is, mely mégis ritkán van egy ujjnyi vastag, ebből készülnek a szoknya gombjai és gombházai. De szoknyát szabni, varrni, szarádozni, gombokat és gombházakat kötni nem asszonyok, hanem férfiak kötelessége a kész anyagból. (Petrás 1979: 1406), *szarád* ~ *szerád* 'színes gyapjúzsinór a katrinca szélén vagy a posztókabáton (KSzN 451) : török *şerit* 'keskeny, hosszú darab és legfőképpen szövés és szövet darab', *ipek şerit* 'selyem zsinór', *yün şerit* 'gyapjú csík', *sırma şerit* 'ezüst/arany fonál', *şeritle-* 'zsinóroz, zsinórral díszít vmit' (TS 2088)

szárig (Perka 2020: 543), *szárig lábával* (Petrás 1979: 1408), *szárig* 'sárga' (KSzN 451) : török *sarı* (TS 1911)

szárny(a) (I/2. 334); (WOT 778) : ótörök *yarın* 'lapocka' (K 666)

szaru → saru (I/2. 334, 335) : karacsáj *çarık* 'vékony bőrből készített kaukázusi csizma' (Tavkul 2020: 144)

szátra → sátra (I/2. 335); (WOT 703)

szék (I/2. 338); (WOT 783)

szél (I/2. 340) → szélvitte batypak (MKI 70); (WOT 784)

szellés → szőlős' (I/2. 342); (WOT 818)

szemölcs → sümölcs (I/2. 344) szimőcs → sümölcs (I/2. 360), szümőcs (I/2. 380) : török *siğil* 'ártalmatlan bőrhiba, rendszerint kézen, arcon' (TS 1980)

szëndērēdik (I/2. 345); szenderedik (WOT 787)

szēntēgyház 'templom' (I/2. 347), „Itt lányokat hajadon fővel az apja udvarán kívül nem láthatni hanem egy fejr az asszonyokétól mégis különböző kendőt, két rét fogva vetnek fejeken keresztül, úgy hogy végei a vállokon nyugodjanak vagy a széltől szabadon

lógattassanak, az ünnepieknek pedig végei különféle színű selyem vagy pamut fonállal hímezvék, az erdek vagy a himzés tudománya szerint. Szentegyházba pedig e nélkül leány meg nem jelenik.” (Petrás 1979: 1417)

széntgyónás (I/2. 348) – az összetétel második fele török jövevényszó

szép (I/2. 353); (WOT 788)

széplékes ~ szeplős (I/2. 354); (WOT 790) : ótörök *sepgil* (K 483), karacsáj *sepkil* ’szeplő’ (Tavkul 2020: 307)

széplőcsös ~ szeplős (I/2. 354) : ótörök *sepgil* (K 483)

széplőtös ~ szeplős (I/2. 354) : ótörök *sepgil* (K 483)

seprés, seprűsz → seprűs (I/2. 354)

szérű (I/2. 357); (WOT 796)

szindzsér(fa) ’veresgyűrű som; berkenye’ (I/2. 361), szinzser (I/2. 363)

szín<sup>1</sup> (I/2. 360); (WOT 799)

szérág ’gyöngysor’ (I/2. 524) : török *sıra* ’egy vonalon a szomszédos dolgok, vagy személyek rendje, sor’ (TS 1969), karacsáj *sırğa* ’fülbevaló’ (Tavkul 2020: 311)

szirma ’drót’ (I/2. 362), *szerma*, *szirma* ’drót’ (KSzN 452); *szerma* ’drótkarika’ (Veress 1989: 120), *szirony* (WOT 802) : török *sırma* ’aranyozott, vagy sima ezüstsál’ (TS 1972)

szisz → csecse (I/2. 362) : török *süs* ’dísz, díszítésre alkalmas dolog’ (TS 2059)

szó<sup>1</sup> (I/2. 364); (WOT 808)

szoba ’lakószoba’ (I/2. 364) : török *soba* ’egy hely szénnel, vagy fával, gázzal fűtött, melegítésre használt eszköze’ (TS 1998)

szóba ’kályha; szabad tűzhely; sütőkemence’ (I/2. 364), szuba (I/2. 374); szoba = kályha (szóba) (Veress 1989: 308), kicsi szóba ’kicsi kemence’ (KSzN 436), szuba (KSzN 452) : török *soba* ’szén, fa, vagy gázfűtésű kályha’ – magyar jövevényszó (TS 1998)

szóbakapu ’sütőkemence’ (I/2. 364) – az összetett szó mindkét tagja török jövevényszó a magyarban

szóbaköze ’tűzhely; szabad tűzhely mögötti padka’ (I/2. 364) – az összetett szó mindkét tagja török jövevényszó a magyarban

szóbaszáda ’kemence’ (I/2. 365) : az előző tűzhely jelentésű török szó, török *sade* ’közönséges, egyszerű, nem látványos’ (TS 1880)

szókirla ’aszat; bogáncs’ (I/2. 366)

szokmány ’nagykabát’ (I/2. 366), *lehúzták a szokmányt a hátáról* (Lakatos 2003: 599) : török *sokman* ’egyfajta hosszúszerű csizma’ (TS 2004) A török *sok-* ’bele- vagy közéjút’ (TS 2004) igéből származó szó a legkülönbözőbb viseletnek lehet neve.

szól(ik) (367); szó (WOT 808) : ótörök *sawla-* (K 477)

szór(ja) (I/2. 369); (WOT 812) : ótörök *sawur-* (K 479)

szoru → saru (I/2. 369), száru (Lakatos 2003: 659); saru (WOT 701)

szökik 'ugrik; szökve távozik' (I/2. 370), szöknök 'ugráltnak' (Lakatos 2003: 661); (WOT 815)

szőlő (I/2. 370) A szőlőkultúra nagyon archaikus!; szüllő → szőlő (I/2. 379), szűlő (Lakatos 2003: 661); (WOT 818)

szőlőharág 'szőlőkaró' (I/2. 371), szőlőkaró

szőlőin 'szőlőkacs' (I/2. 371)

szőlőkankó 'szőlőág' (I/2. 371)

szőlőkorkán 'szőlőtőke' (I/2. 371); korhány (WOT 570) – az összetett szó mindkét tagja török jövevényszó a magyarban

szőlőkóró 'szőlőkocsán' (I/2. 371); kóró (WOT 572)

szőlőkorpin 'venyige' (I/2. 371)

szpanák 'spenót' (I/2. 373) : török *ıspanak* 'zöldségféle' görög eredetű szó (TS 1024)

sztánistye 'nyáj delelőhely' (I/2. 373) → krcs. *stan* Ez egészen nyilvánvalóan egy orosz jövevény a karacsáiban, de onnét, vagy egyéb török közvetítéssel a juhtartás egyik elemeként átkerülhetett a magyarba.

szuhát ~ szowát 'legelő; parlag' (I/2. 375)

szulponkostor 'kompostor (szövőszéken)' (I/2. 375)

szúnyog (I/2. 376); (WOT 822)

szurtuk 'posztó' (I/2. 376)

szuvat 'göröngy; vakolat' (I/2. 377)

szűcs → szőcs (I/2. 378), szűcsgyűtés 'a bőrruhadarabok részeinek összevarrásához használt öltésmód' (KSzN 452); (WOT 825)

szültü → sültü (I/2. 379), *pásztor szültülget a réten* (Lakatos 2003: 350) : török *şilki* 'hosszú vékony fa rúd; pálca' (BTS 5460)

szűr(i) (I/2. 380); (WOT 831)

szűz (I/2. 381); (WOT 833)

tabán 'deszka; szemöldökfa' (I/2. 383) : török *taban* '4. valaminek a földön tartó eleme, amire támaszkodik a többi rész' (TS 2106); r. *tabán* 'sole' (L-Z 369)

táltos 'hiedelemként' (I/2. 386) → tátos (I/2. 392); (WOT 841)

tanács (I/2. 386); (WOT 846)

táplál(ja) (I/2. 389); (WOT 850)

tapló (I/2. 389, 393); (WOT 852)

tarló(föld) 'tarló' (I/2. 390); (WOT 865), török *tarla* 'meghatározott méretű, mezőgazdasági művelésre alkalmas földdarab' (TS 2140)  
 tatár (I/2. 392) : török *Tatar* 'török eredetű népcsoport Tatórországon, Baskíriában, Nyugat-Szibériában' (TS 2151); (L-Z 192)  
 tabakar 'tímár' (I/2. 393) : török *tabak* (II) 'bőrök cserzését végző tímár' (TS 2106) arab eredetű szó  
 tart(ja) (I/2. 391); (WOT 867)  
 tebercse 'az emelő rúd alá tett töke' (Petrás 1979: 1477) : karacsáj *töben* 'alsó, lenti' (Tavkul 2020: 360) +*ck* diminutive  
 tekenő (I/2. 395); teknő (WOT 882)  
 tekeredik (I/2. 396); teker (WOT 877)  
 tēngēly 'tengely' (I/2. 399); (WOT 889)  
 tengēr 'tenger' (I/2. 399) → Tengeri 'Isten' (MKI 137); (WOT 893)  
 térd(e) → térgy(e) (I/2. 400); (WOT 898)  
 terhes 'állapotos' (I/2. 401); (WOT 1328) : ótörök *yükli* : mai tö. *yüklü* 'terhes'  
 tér(ik) (I/2. 401); (WOT 903)  
 tibrik → kibrit (I/2. 405)  
 tiló 'kendertörő' (I/2. 405); (WOT 906)  
 tindzsér 'rézserpenyő; kenyérsütő forma' (I/2. 406) : török *tencere* 'étel főzésre használt fedeles, általában fém edény' (TS 2188)  
 tinó 'fiatal, 1-2 éves ökör, tulok; idősebb ökör-, bika-, tehénborjú' (I/2. 406); (WOT 909)  
 tisztaodáj 'elsőház, tisztaszoba' (I/2. 407)  
 tojik (I/2. 410); (WOT 411)  
 tolló → tarló (I/2. 411); (WOT 865)  
 tolmács 'tolmács; alkusz, kupec' (I/2. 411); (WOT 917)  
 torna (I/2. 413); (WOT 920)  
 torta → turta (I/2. 413, 425) → Torta, Tortavölgye, Tortapart hn. (MKI 186)  
 tót (I/2. 413); (WOT 926)  
 tōngōrgō 'nyüstkarika' (KSzN 454) : ótörök *tenger-* 'valamit egy másikkal egyensúlyba hoz' (K 551), karacsáj *töngerek* 'kerék' (Tavkul 2020: 361)  
 tör(i) (I/2. 417); (WOT 935)  
 török (I/2. 417); (WOT 939)  
 törökbúza 'kukorica' (I/2. 418) – az összetétel mindkét tagja török jövevényszó  
 történik (I/2. 419); (WOT 942)

törvény 'törvény; per, bíróság, igazságszolgáltatás' (I/2. 419); (WOT 944), *törü* (KB 454),  
*budunuğ törü birle tüzgil* (KB 5498) 'a népet törvénnyel rendezd'  
tulok → ökör- (I/2. 424); (WOT 950)  
túró (I/2. 425); (WOT 951)  
tutun 'dohány' (I/2. 426) : karacsáj *tütün*<sup>2</sup> 'dohány' (Tavkul 2020: 367)  
tükör (I/2. 426); (WOT 959) : karacsáj: *tögerek* 'kerek' (Tavkul 2020: 360), dobrudzsai tatár:  
*tögerek* (Sulișteanu 2014: 128),  
túr(i)<sup>1</sup> (I/2. 426); (WOT 960)  
tyibrik → kibrit (I/2. 429)  
tyilér ~ kijjér ~ killér ~ kilér (KSzN 454)  
tyúk (I/2. 430), tik (KSzN 454); (WOT 965)  
ujjdészű 'gyűszű' (I/2. 436)  
uluk '1. csatorna; mázörlőkő lefolyócsatornája; 2. mázörlőkő lefolyócsatornája' (I/2. 437);  
vályú (WOT 992)  
úr 'férj' (I/2. 437); (WOT 969)  
urak 'nyitott láncöltés' (KSzN 455) → hurok  
urkol 'hurkol' (I/2. 439), urakbavetés 'láncöltésfajta' (KSzN 455) → hurok  
urkos 'huroköltés' (I/2. 440), urkas ~ urkos → hurok  
urok ~ urak 'hurok' (I/2. 440) → hurok  
urszó, urszu → orsó (I/2. 440), ursu (KSzN 455); (WOT 649)  
uruság ~ urusság 'orvosság' (I/2. 440); orvos (WOT 656)  
urusol(ja) 'gyógyít, orvosol vkit' (I/2. 441); → orvos  
üdő (I/2. 444); „Beszélnek e azon üdőrül, melyben Zöld Péter közöttük járt?” (Petrás 1979: 1347); „Mert eltött e sok szép üdő.” (Faragó – Jagamas 1954: 307), soküdeje (I/2. 316),  
soküdeig; soküdös 'öreg, idős' (I/2. 316) → idő  
üdü (I/2. 445) → üdő  
ül 'ül; lakik, tartózkodik' (I/2. 445); (WOT 978)  
ülös → odáj (I/2. 447) → ülös (MKI 97)  
ülü (I/2. 447) 'ölyv'; (WOT 667)  
ünnep → innap (I/2. 448); (WOT 978)  
ünő 'tehén' (I/2. 448); *ünő* (Perka 2020: 540, 543), *zünő* (Perka 2020: 456); (WOT 978)  
ünőborjú 'tehénborjú' (I/2. 448) – az összetétel mindkét tagja török jövevényszó  
ünőtínó 'üszőtínó' (I/2. 448) – az összetétel mindkét tagja török jövevényszó  
ürel, üröl → öröli (I/2. 448); (WOT 677), ótörök *evril*- (Clauson 1972: 14)

üröm (I/2. 448); (WOT 981)  
 üszök (I/2. 450); (WOT 984)  
 üvecs 'második éves nőtény bárány' (I/2. 451); (WOT 987)  
 vāj(ja) (I/2. 460); (WOT 989)  
 vadkörte 'A termését ették, esetleg csigert, mustot csináltak belőle; pálinkát is főztek belőle.'  
 (I/2. 454)  
 vällu, vällö → vályú (I/2. 464), uluk (I/2 437); (WOT 992)  
 vascsokán 'vaskalapács' (I/2. 469); csákány (WOT 210)  
 vaskapkán 'vascsapda' (I/2. 469); (WOT 490)  
 vadanág → bedenág (I/2. 472)  
 végbúcsú 'halott búcsúztatása' (I/2. 473)  
 vendég (I/2. 475); (WOT 998)  
 ver(i) (I/2. 479); (WOT 1000)  
 zsánta (I/2. 511) → dzsánta  
 zseb (I/2. 511) : török *cep* 'a viseletnek egy arra alkalmas helyén a bélésből létrehozott kis  
 tároló, melybe ezt-azt bele lehet rakni' (TS 396) – arab eredetű szó

#### 1. Román közvetítésű (?), de végső soron törökből átvett szavak

bágázs 'poggyász' (514)  
 bászma 'zsebkendő' (514)  
 blidon 'bádogganna' (514)  
 bukéláj 'az orra körül fekete, egyébként szürke vagy fehér gyapjas bárány' (515)  
 csolán 'kiálló csont' (516)  
 dulgër 'asztalos' (517)  
 Gyilán ökörnév (322)  
 gyiván 'heverő, dívány' (520)  
 hálka 'fiatalság zajos összejövedele' (520)  
 harmalák 'rendetlenség' (520)  
 ibrik 'bögre' (520)  
 indát 'mindjárt' (520)  
 irmilik 'török pénz, huszas' (521)  
 kaban 'kabát' (521)  
 káisz 'kajszibarack' (521)

kalabalyik 'perpatvar' (521)  
kálákán 'vasgálic' (521)  
kánál (521)  
kántina (521)  
kapitál (521)  
kudál 'fehérfarkú ökör' (523)  
lálele (I/2. 516)  
murdár 'piszkos' (I/2. 518)  
muszáfir 'vendég' (I/2. 518)  
ogár 'agár' (I/2. 519)  
pászlár 'lábbelire húzott gyapjúmelegítő' (I/2. 520)  
ungur 'magyar' (I/2. 528)  
válábil (I/2. 528)